

ERDÉLYI ZSIDÓ TÁRSADALOM- ÉS NEMZETÉPÍTÉSI KÍSÉRLETEK (1918–1940)

„Ó, most már másként látok mindent. Eddig azt hittem, hogy letaszítottak. Pedig csak le akartak rántani! De nem, nem engedem magam. Holnap szombat van, el fogok menni a templomba. [...] A zsidó sors hivatottság! [...] Messze Keleten kapával és ásóval túrják a földet. Ó, a föld, a primitívségek! Mennyi nyugalom és biztonság árad a földből. És a föld az enyém! Haza fogok menni...” (Sas László: Haza... Regényvázlat. *Az Új Kelet Évkönyve*. Kadima RT. Kiadása, Kolozsvár, 1921. 26.)

1. A vizsgálat kiindulópontjai

A 20. század második évtizedére az erdélyi zsidóság többsége a magyarságba asszimilálódott, illetve az asszimiláció útjára lépett: az erdélyi zsidók közel 80%-a ekkor már magyar anyanyelvű volt. Legfontosabb központjaiknak Máramaros-sziget, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Temesvár, Arad, Gyulafehérvár, Dés, Kolozsvár és Marosvásárhely számítottak.

Az első világháború végén a kelet-magyarországi területek Románia fennhatósága alá kerültek. Ez az esemény fordulópontnak tekinthető az erdélyi zsidó közösség életében, mivel a magyarsággal együtt kisebbségi létbe sodródott, ezzel párhuzamosan pedig felgyorsult az erdélyi zsidó társadalmon belül a szétfejlődés. 1918 után, a Magyarországtól elcsatolt többi területhez hasonlóan, az erdélyi zsidó közösség tagjai választás elé kerültek: vállalják továbbra is a sorsközösséget a magyarsággal, vagy a román állam disszimiláló politikájának engedve, elhatárolódnak a magyar társadalomtól.

A korabeli erdélyi zsidóság korántsem számított egységesnek, különböző szervezetek mentén tagolódott: *Országos Magyar Párt* (OMP), *Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség* (EZSNSZ), *Román Zsidók Szövetségének* (Uniunea Evreilor Români, a továbbiakban: UER) erdélyi tagozata, *Szociáldemokrata Párt*, *Kommunista Párt* (1924-től illegálisan működött), valamint különböző román politikai pártok. Az OMP magyar népkisebbségi alapon szerveződött, így a zsidóság részéről főleg az asszimilánsok csatlakoztak hozzá. Az EZSNSZ ezzel szemben zsidó nemzeti kisebbségi alapon állt, és a cionisták, a nem asszimilálódottak tekintették képviselőjüknek. Az UER eredetileg az ókirályságbeli zsidók polgárjogainak megvédésére alakult meg *Romániai Honos Zsidók Szövetsége* (Uniunea Evreilor Pământeni din România) néven, majd 1919-ben mérsékelt asszimilációs alapra helyezkedett. (A román integrációt sürgette a zsidó kulturális, vallási sajátosságok

megőrzése mellett.) Erdélyi hívei főleg a kisszámú románajkú zsidóságból, valamint az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetséggel konfliktusba került politikusok köréből verbuválódtak. Az 1920/1930-as évek erdélyi zsidó társadalmának életét ez a három főbb irányvonal határozta meg.

Vizsgálatomban arra kereselek választ, hogy egy többségében magyar nyelvű, de vallásilag (ortodoxok, neológok, status-quo ante alapon állók és szefárdok) és társadalmilag rétegzett régió zsidó közössége milyen identitás-stratégiákat épített ki az első világháborút követő közhatalomváltozás és az ezzel együttjáró új politikai, kulturális hatások által teremtett kihívások megválaszolására.¹

Megvizsgálom, hogy a cionista mozgalom, az antiszemitizmus, a román diákmozgalmak és a zsidóság polgári jogait korlátozó intézkedések mennyiben járultak hozzá a magyarsághoz való asszimiláció megtorpanásához, a disszimilációhoz, illetve a nemzeti öntudatra való ébredéshez. De szintén görcső alá veszem, hogy a politikai szerepvállalás hogyan módosult az új állami keretek között.

Egyben arra is választ kereselek, hogy a cionista mozgalom miképpen járult hozzá az 1918 utáni erdélyi zsidó társadalom önszerveződéséhez, és milyen mértékű volt a hatása a zsidó-identitástudat felébresztésében, tudatosításában. Tanulmányomban egyaránt használni fogom a „cionista” és „nemzeti zsidó” kifejezést, habár a kettő nem fedi teljesen egymást. Cionizmus alatt ugyanis olyan mozgalmat értünk, amelynek hívei a világon szétszórt zsidó nép számára Palesztinában kívántak szabad nemzeti otthont felépíteni.² A nemzeti zsidó elsődleges eszköze viszont a belpolitikai munka, célja pedig az adott ország területén élő zsidó közösség etnikai alapú megszervezése és jogainak védelme, érdekképviselésének ellátása. A közép- és kelet-európai cionista mozgalmak, a zsidóság hátrányos helyzete miatt kisebb-nagyobb mértékben belpolitikai munkára is rákényszerültek. A zsidóság nemzeti öntudatra ébredése/ébresztése nagy mértékben összefüggött a Cionista Világszervezetbe bekapcsolódó országos/regionális cionista szövetségek munkájával (Erdélyben az EZSNSZ, a Regátban a román Cionista Szövetség). Hasonlóképpen, az etnikai alapú zsidó intézményháló megteremtése is a cionista szervezetekhez köthető. Maga a kortárs erdélyi zsidó köznyelv, cionista nyelvezet sem tesz különbséget a cionista (tehát Palesztina-munkás) és nemzeti zsidó (tehát egyfajta kultúrcionista) között. Váltakozva használják a két kifejezést.

Amennyiben az erdélyi zsidó társadalmon belül lezajló folyamatokat sikerül hasonló fogalmakkal leírni, a közös magyar–magyar zsidó és zsidó kisebbségtörténeti vizsgálat elvégzéséhez és a közös fogalomkészlet kidolgozásához jutunk közelebb.³ A modellt és a terminológiát nagyrészt Bárdi Nándor, valamint Szarka

1 Erdélyben tényleges szefárd közösség csupán Gyulafehérváron és Temesváron létezett. Temesváron 1894-ben a szefárd hitközség beolvadt a belvárosi neológ hitközségbe. Több településen viszont, szefárd megnevezés alatt különültek el a haszid csoportosulások is. Eugen Glück: Informații privind rabinii din Transilvania (1591–1920). *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* 1999. 21.

2 A korabeli meghatározásra lásd: *Cionista ABC. Kérdések és feleletek*. A „Brith Trumpeldor” erdélyi Mifkádá Rásitjának kiadása, Cluj–Kolozsvár, 5691–1931. 3.

3 A továbblépést a terminológiák román történetírói nyelvezethez való alkalmazása jelentheti a tanulmány és a közölt szövegek román nyelvű fordítása révén.

László és Kovács Éva hasonló kutatásai szolgáltatták,⁴ emellett viszont felvetéseimet, következtetéseimet a Gyáni Gábor–Karády Viktor között zajló vitában és a Gyurgyák János által felvetett problémákban is megpróbálom elhelyezni.⁵

Kovács Éva Kassát vizsgáló korábbi tanulmányaiban már kimutatta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után a felvidéki zsidóság magyarságba történő asszimilációja megtorpant és disszimilációs folyamatok indultak be.⁶ Gyurgyák János összefoglaló munkájában hasonlóképpen megkérdőjelezi a tömeges zsidó asszimiláció toposzának érvényességét.⁷ Erdélyre ez a kérdésfeltevés fokozottabban érvényes, de ugyanakkor – az identitást állandóan mozgásban lévő, szituációfüggő (lásd Brubakernél a *sztatív etnicitás* fogalmát) Te és Én (Mi és Ti) viszonyrendszerben működő önképnek fogva fel – sokkal árnyaltabb és bonyolultabb kérdésnek látom, mint például a trianoni Magyarország esetében. Éppen ezért, tartózkodni igyekszem konkrét számokra kivetíteni a különböző identitások mentén polarizálódó erdélyi zsidóság megosztottságát.

Az első világháború utáni erdélyi zsidóság története nem kizárólag a magyar történetírás ügye (habár a közelmúltig román részről nem mutatkozott különösebb érdeklődés a téma iránt), ezért ahol szükséges, ott reflektálok a román történetírói diskurzus témát érintő megnyilatkozásaira is.

Eltérően a magyarországi történetírói kánontól, amely az 1918 után Magyarország területén maradt zsidóságról vallási kisebbségként beszél,⁸ a határváltozásokat követő erdélyi zsidó közösség életvilágában lejátszódó folyamatokat *kisebbségtörténeti* megközelítést választva próbálom meg értelmezni. Teszem mindezt azért, mert ahogyan az Osztrák-Magyar Monarchián belül az észak-kelet- és a kelet-magyarországi területek zsidósága sem nyelvében, sem kulturális és politikai identitásában nem volt egységes, ugyanúgy a Romániához csatolt részek izraelitáira is érvényes ez a megállapítás. Egy dolog viszont közös volt bennük, mégpedig az, hogy az impériumváltással mindannyian kisebbségi sorba kerültek: a mindenkori román kormányok szempontjából minden erdélyi izraelita zsidó nemzeti kisebbséginek számított, a magyarságon belül pedig folyamatosan változott/átalakult az erdélyi izraelitákról és ezen belül is az egyes orientációkról vallott nézet.

-
- 4 Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio* 1997. 2. 32–67., Uő: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2006. 41–66., Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004., Szarka László: A közép-európai kisebbségek típusairól. Adalékok a tipológiai besorolhatóság kérdéseihez. Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 158–170.
- 5 Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Cserépfalvi Kiadása, Budapest, 1997., Gyáni Gábor: *Polgárosodás, mint zsidó identitás*. *BUKSZ* 1997. 3. 266–276.
- 6 Kovács Éva: Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában (1920–1938). *Regio* 1991. 2. 67–73., Uő: Választói magatartás mint a nemzeti identitás mutatója Kassán a két világháború között. *Regio* 1993. 3. 77–106.
- 7 Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest, 2001. 18.
- 8 Lásd pl.: Uo., Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Századvég, Budapest, 1992.

Tanulmányom első részében a korszakot meghatározó, az elcsatolt régiók magyar kisebbségeinek vizsgálata során bevált kulcsfogalmak alapján próbálom meg körüljárni a témát, ezt követően az erdélyi zsidóság demográfiai és jogi helyzetét, valamint az antiszemitizmus kérdését tárgyalom. A második részben az *Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség* tevékenységére, valamint az általa működtetett zsidó intézmények társadalomszervező szerepének vizsgálatára fogok összpontosítani. Tárgyalni fogom továbbá a különböző zsidó önmeghatározásokat és három, az erdélyi zsidó közbeszédre jelentős befolyással bíró vitát. A tanulmány végén, anélkül, hogy konkrét számokra vetíteném ki a különböző önmeghatározások mentén tagolható erdélyi zsidó csoportok nagyságát, a zsidó identitástudat mérhetőségére próbálok választ keresni.

2. A korszakot leíró kulcsfogalmak

Az erdélyi magyarság 1918 utáni helyzetének leírására Bárdi Nándor a „kényszerközösség” fogalmát használja, Szarka Lászlónál pedig a „kényszerkisebbség” kifejezéssel találkozunk:⁹ Az erdélyi, nem román etnikumok az impériumváltással akarataik ellenére kerültek (esetenként egy új) kisebbségi létbe. Ez a magyarság és az izraelita magyarok (a magyar identitású zsidóság) esetében a többségből kisebbségivé válást jelentette, míg a szászok esetében egy minőségi és földrajzi értelemben vett váltást a kisebbségi létben. Az első világháborúig a magyar identitású zsidóság, hasonlóan az erdélyi magyarokhoz, abban a magyar nemzetépítésben vett részt, amelyből az impériumváltással kényszerűségből kellett kiválnia. Ellentétben viszont a keresztény magyarsággal, amely fejlett intézményhálával és nemzeti önazonosságtudattal került kisebbségi létbe, az erdélyi régiók izraelita közösségeit egy le nem zárult asszimilációs folyamat különböző szakaszaiban és a világi intézményesülés kezdetleges fázisában érték a változások.¹⁰ Mindezeket figyelembe véve, az erdélyi zsidóságot, a különböző öndefinícióktól függően, kényszerkisebbségnek (magyar identitású zsidóság), vagy „vállalt kisebbségnek” (nemzeti alapra helyezkedett zsidók) területi bázisát illetően pedig diaszpórának tekinthetjük.

A vesztes világháború nyomán szétszakadt magyarországi zsidó közösségek hasonlóságokkal, de lényeges eltérésekkel is tarkított pályát jártak be. Ugyanúgy, ahogy Csehszlovákiában – Magyarországtól eltérően – a világháborúk közötti időszak már nem a magyar népességbe való folyamatos asszimiláció története.¹¹ Az is igaz viszont, hogy amíg Csehszlovákiában/Szlovénkóban a demokratikusabb politikai légkör hatására nemcsak a zsidók magyarságtól történő disszimilációja, hanem a többségi nemzet irányába megmutatkozó integrációja/asszimiláci-

9 Bárdi: A romániai magyarság... 32., Uő: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Problémakatalógus.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 21. és 29–30., Szarka: A közép-európai kisebbségek típusairól... 162.

10 Vö.: Uo.

11 Kovács: Disszimiláció, zsidó azonosságtudat... 67–68.

ója is beindult, Erdélyben, a mindennapi létben és a közéletben megtapasztalt román antiszemitizmus a magyarországi kurzust döbbenetesen figyelő zsidókat inkább a zsidó etnikai önmegfogalmazás (identitás) irányába taszította el.

Ezt a jelenséget tovább gerjesztette a román állam azon álláspontja is, hogy a zsidókat nem felekezetnek, hanem nemzetiségnek kell tekinteni. Az államhatalom ambivalens zsidópolitikája egyébként a csehszlovák esetben is megfigyelhető.¹² Romániához hasonlóan, a Csehszlovák állam részéről sem nehezedett asszimilációs nyomás a magyar nyelvű zsidóságra. Inkább a disszimilációt szorgalmazták, tehát az elsődleges szempont a magyar kisebbségről történő leválasztás volt. A nem szlovenszkói zsidókkal szemben viszont, ahogy román esetben a regátiakkal is történt, a csehszlovák állam az asszimilációs elvárást támasztotta követelményként.¹³

Eddigi kutatásaim szerint az 1918/1920 utáni Nagy-Románia régióinak (értve ez alatt a csatolt részeket és az Ókirályságot) zsidósága és ezen belül is hangsúlyosan az erdélyi izraeliták az egységesítésre tett törekvések ellenére mindvégig megőrizték különállóságukat, és egymással párhuzamos struktúrákat alakítottak ki. Erre vezethető vissza az erdélyi zsidóság egy részének magyarságtól és a többi romániai zsidóságtól eltérő integrációs pályája is. Ez alatt azt értem, hogy pártállástól függetlenül, a két világháború közötti erdélyi zsidóság integrációs pályáját nem csupán a *kettős kisebbségi lét* (és *kettős identitás*) fogalmaival lehet leírni, hanem a kettős, vagy többes *lojalítások* kialakulását, együttélését is figyelembe kell venni.

A fent említett tényezők nem csupán magyar–zsidó és román–zsidó viszonylatban értelmezhetők, hanem a markánsan elkülönülő egyes romániai régiók zsidóságának egymáshoz való viszonyulását is magyarázzák.

A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy olyan kulcsfogalmakkal határoljam be a vizsgált témát, amelyek különböző kutatások révén már bekerültek a magyar kisebbségeket vizsgáló magyarországi történetírói diskurzusba.¹⁴ Az a szándékom, hogy a bevett fogalmak segítségével magát a témát is elhelyezzem a magyar zsidó-történet-írásban, mintegy annak önálló részévé és nem alárendeltjévé tegyem. A közös fogalomhasználat egyben a kisebbségi lét különböző (etnikai, kulturális) megélési módozatainak összehasonlítására is lehetőséget kínál.

A fogalomértelmezéseknél az erdélyi zsidó társadalmat nem a felekezeti különbségek és az ennek alapján részben behatárolható integrációs eltérések, hanem a folyamatosan módosuló nemzeti-etnikai-kulturális identitások mentén próbálok meg tagolni. (Azaz a nemzeti identitás kérdését nem az ortodoxiához vagy a neológiaihoz való tartozás kizárólagos függvényeként értelmezem.)

---

12 Uő: Felemás asszimiláció... 19.

13 Uo. 16–24.

14 Elsősorban Bárdi Nándor, valamint Kovács Éva és Szarka László kutatásaira gondolok: Ld. az 5-ös lábjegyzetet.

a) Az első ilyen fogalom az *aszinkronitás*, ami alatt Bárdi Nándor „a valamihez képest való kicsinyesség, a többletterhek igénye – a nyelvhasználatban, a közösség-szervezésben” magyarázatot fűzi.¹⁵ Lényegében olyan *többletteljesítési* – külső és belső – kényszerről van szó, amely a többségi társadalommal szembeni hátrányból való indulást, a kisebbségi lét lényegéből adódó hátrányokat próbálja kompenzálni.¹⁶ Az erdélyi zsidóságra vonatkoztatva, az aszinkronitás ugyanúgy érvényes az asszimilánsokra, mint a cionistákra. Csakhogy, amíg az asszimilációs pályán megmaradó zsidóság tulajdonképpen újra és újratermeli az aszinkronitást, addig a nemzeti alapokra helyezkedő zsidóság fokozatosan átlényegíti azt és csökkenti befolyását a mindennapi életre.

Erdélyben, az impériumváltást követő években igen jelentős előrelépést ért el a cionista mozgalom (az ortodox hitközségek többsége és a neológ hitközségek jelentős része is csatlakozott a mozgalomhoz), amely előrelépés főként intézményteremtésben, a hitközségi befolyás megerősítésében és a nemzeti alapokon nyugvó sajtónyilvánosság megteremtésében figyelhető meg. Bármekkora is volt az eltérés és az ellentét az egyes román országrészek zsidósága között, az erdélyi cionista szervezetek viszonylag gyorsan megtalálták a minimális kapcsolódási és konszenzus pontokat regáti társaikhoz (informális kapcsolattartás a regáti cionista szervezetekkel, Zsidó Parlamenti Klub, Zsidó Párt), ami automatikusan könnyebbé tette számukra az alkalmazkodást, az integrációt a romániai viszonyokba. Így amíg zsidó nemzeti részről az aszinkronitás fokozatosan eltolódott a vállalt kisebbségi lét és a palesztinai zsidó államiság megteremtéséért folytatott háttérmunka irányába, addig a magyar kisebbség kötelékében megmaradó izraelitáknál, kettős kisebbségi helyzetükből kifolyólag felerősödött, megduplázódott ez a jelenség: egyszerre kellett a magyar zsidóságnak magyarságát és ebből kifolyólag hiteltelelni látszó román állam-hűségét bizonyítani.

b) Ha a magyar kisebbség esetében a *közösségi azonosságtudat* egyszerre épült a közös nyelv és kultúra alkotta bástyára, a zsidóságnál a közös nyelv szerepe (és itt elsősorban nem a rituálé nyelvére, hanem a neológia körében mindinkább háttérbe szoruló jiddisre utalok) kevésbé volt meghatározó. Az *etnicitás*, *etnikai tudás* újjáéledésében kulcsszerepet kapott viszont az a felélesztett és modernizált héber nyelv, amely a középkorban és újkorban a vallási irodalom, a tudomány nyelve volt, valamint a vallási hagyományok és az ezzel összekapcsolódó egyetemes ókori történelmi tudat, közös sors (Izrael népe) és üldöztetés (antiszemitizmus).¹⁷ Később ezt egészítették ki a középkori, újkori, jelenkori zsidóságtörténetek,¹⁸ majd

15 Bárdi: A romániai magyar elit... 42.

16 A többletteljesítési kényszert, státuskompenzációt, mint az asszimiláció egyik velejáróját tárgyalja: Victor Karady: *The Jews of Europe in the Modern Era. A Socio-historical Outline*. Central European University Press, Budapest–New York, 2004. 240–243.

17 Nicholas de Lange: *An Introduction to Judaism*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. 26.

18 Lásd pl. Eisler Mátyás kolozsvári neológ főrabbi (1891–1930) történetírói munkásságát vagy Marton Ernő és Szabó Imre könyveit: Szabó Imre: *Talmudisták, chászidok, cionisták*. I. köt., Kadima Kiadás, Cluj, 1938., Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidóság településtörténetéhez*. Fraternitás, Kolozsvár, 1941., Eisler Mátyás: Az erdélyi zsidók múltjából. *Erdélyi Múzeum* 1901 (XVIII). 95–101. és

a Kolozsváron létrehozott Zsidó Történelmi Bizottság 1940-ben.¹⁹ Egy közös zsidó történelmi múlt feltárása, illetve az abba történő erdélyi betagozódás ideológiailag és a közösségi azonosságtudat erősítése szempontjából is fontosnak számított. A „népi önismeret” vált a közös jelszavá, Marton Ernő ennek a szellemében adta ki 1941-ben a magyar zsidóság településtörténetét vizsgáló nagy hatású tanulmányát.²⁰ A módszert nem az erdélyi cionisták találták ki, hanem a zsidó nemzeti mozgalom közép-európai központjaiban (pl. a *Csehszlovákiai Zsidó Történelmi Társaság* 1928-tól) és Palesztinában (*Jeruzsálemi Iskola*) már korábban is gyakorolták.²¹

A múlthoz és a jelenhez való viszonyulás az, ami többek között megkülönböztette a nemzeti zsidóságot az asszimilánsoktól, hiszen az utóbbiaknál a bibliai zsidóság-történelmi tudat, míg a cionistáknál a közös sors és a zsidó népi kontinuitás, az egyetemes zsidó nemzethez való tartozás került előtérbe.²² Ellentétben a többi közép-európai nem zsidó nemzeti mozgalmakkal, ahol a múltat romantikus történet szemlélet idealizálta, a cionista történetírás a régi, a hagyományos zsidó társadalmat (és a jiddis nyelvet) kritizálta és ellene lázadt.²³

Erdélyben, kezdetben inkább a fordításokra helyezték a hangsúlyt, később viszont a saját történelmi múlttra vonatkozó munkák is megjelentek. A Zsidó Nemzeti Szövetség sorozatban adott ki egyetemes zsidóságtörténelmi jellegű és a cionizmus történetével foglalkozó könyveket.²⁴ Simon Dubnov nagy hatású könyvét, a B'nai B'rith zsidó szabadkőműves páholyok közvetítése révén Erdély zsidó népkönyvtáraiban is olvasták.²⁵

A modern héber nyelv terjesztésével a közösségi azonosságtudat erősítésének újabb lehetősége merült fel. Az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom ezt már a kezdetekben felismerte, és igen korán héber nyelvkurzusokat indított be. 1920–1922 között Szatmárnémetiben, Besztercén, Marosvásárhelyen, majd 1928-ban

---

155–162.

19 *Új Kelet* (ÚK) 1940. január 30. 22.

20 Marton: A magyar zsidóság családfája....

21 David N. Myers: *Between Diaspora and Zion: History, Memory, and the Jerusalem Scholars*. Uő. (szerk.): *The Jewish Past Revisited: Reflections on Modern Jewish Historians*. Yale University Press, New Haven–London, 1998. 88–103., *The Jews of Czechoslovakia*. Historical Studies and Surveys., I. köt., The Jewish Publication Society of America–Society for the History of Czechoslovak Jews, Philadelphia–New York, 1968. 5–11.

22 Az egyetemes zsidó nemzethez való tartozás tudatát erősítették az Erdélyben is terjesztett olyan külföldi zsidó lapok mint a *Haolam* (a cionista világszervezet központi lapja, jelentése: A Világ), vagy a varsói *Hajom* (jelentése: A Nap). *Munkánk és feladataink*. Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség. Szatmári Csoport, Szatmárnémeti, 1926. 10.

23 S. N. Eisenstadt: *Jewish Civilization. The Jewish Historical Experience in a Comparative Perspective*. State University of New York Press, Albany, 1992. 148–149.

24 Lásd: Herzl Tivadar: *A zsidó állam*. Kiadja Berger Miksa utóda, Máramarossziget, 1919., Schemarja Gorelik: *Cion és Gólusz*. Erdélyi Zsidó Kiadó Társaság Rt., Nagyvárad, 1920., Max Brod: *A cionizmus harmadik korszaka*. Kiadja az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, Kolozsvár, é.n., Leo Pinsker: *Autoemancipáció. Egy orosz zsidó intő szövege zsidó testvéreikhez*. Az Erdélyi Cionista Kultúrközpont kiadása, Timișoara, 1939., Simon Dubnov: *A zsidóság története. Az okortól napjainkig*. Tabor, Budapest, 1935. (erdélyi kiadása: k.n., Kolozsvár, 1942.).

25 Lásd Marton Ernő írását a zsidó szabadkőműves páholyok kultúrmunkájáról. Marton Ernő: A páholyok külső kultúrmunkája. *B'nai B'rith Szemle* 1934. április–május, 69–72. (66. sz. írat)

Kolozsváron héber tanítási nyelvű óvodák, elemi iskolák kezdték meg működésüket.²⁶ Ugyanígy az 1919–1920 között létrejött kolozsvári zsidó leány- és fiúgimnáziumban és a temesvári zsidó líceumban is oktatták a modern héber nyelvet.

A jellemzően zsidó szimbólumok, a szimbolikus jelentéssel bíró használati tárgyak újból divatba jöttek. 1918-tól általánossá vált a zsidó zászló, a kék-fehér szín használata a cionista rendezvényeken. A sékel, a Palesztina felépítésére szánt adományok számára kihelyezett perselyek, a bélyegek, a képeslapok az újjászervezni kívánt nemzeti közösség tárgyi világának részévé váltak. A Zsidó Nemzeti Szövetség 1925-ben Erdélyben mintegy 24 000 perselyt helyezett ki családokhoz. A perselyek számát és jövedelmét tekintve, ebben a periódusban Erdély a palesztinai földvásárlásokkal foglalkozó Keren Kajemet Lejiszrael (Zsidó Nemzeti Alap) összesített kimutatásainak első helyein szerepelt. Az 1930-as években, a gazdasági válság és a palesztinai bevándorlások korlátozása okozta „kifulladás” miatt mind a kihelyezett perselyek száma, mind a KKL és a palesztinai zsidó bevándoroltatást és letelepítést végző Keren Hajeszod (Palesztina Építő Alap) bevételei lecsökkentek. 1938-ban 7 000, egy évvel később pedig 10 000 kihelyezett persely volt Erdélyben.²⁷

c) A *csoportszolidaritás* ugyanúgy jellemezte az erdélyi zsidó társadalmat, mint a magyart vagy a szászit. A hagyományosan a hitközségek köré tömörülő zsidó belső világ, ahol a hitközségek nemcsak vallási funkciót, hanem szociális, oktatási feladatokat is elláttak, a cionizmus elterjedésével többpólusúvá vált. A zsidó társadalom ideológiák, önmeghatározási formák mentén való tagolódása nem hozta magával külön (al-)csoportszolidaritások kialakulását. A külső kihívásokra (antiszemitizmus, jogsérelmek) adott közvetlen (jogvédő irodák, parlamenti tiltakozások) vagy közvetett (szociális háló kiépítése, gazdasági összefogás zsidó kishitelbankok létesítésével, palesztinai zsidó árucikkek preferálása, iparosképzés, önálló oktatási intézmények) válaszlépéseket a magyar identitású és a cionista zsidóság sok esetben együttesen tette meg. Ez a fajta összefonódás is azt mutatja, hogy nem lehet éles határvonalat húzni a különböző táborok között és állandó átfedésekkel szembesülünk. Weiss Sándor, a Magyar Párt képviselője, az asszimiláns réteghez tartozott, de adakozott a Palesztina-építésre, és részt vett a zsidó közéleti vitákban.²⁸ Hegedűs Nándor ugyancsak magyar színeket képviselt a román törvényhozásban, de emellett a Zsidó Árvagondozót pártoló tagként támogatta.²⁹

---

26 Ladislau Gyémánt: *The Jews of Transylvania. A Historical Destiny*. Institutul Cultural Român-Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004. 117., *Zsidó Naptár az 5696. bibliai és az 1935–36. polgári évre.* (szerk. Lax A. Salvator) Kiadja az Erdély-Bánáti Országos Izraelita Iroda, Cluj-Oradea, [1935]. 48., *Munkánk és feladataink...* 9.

27 *Erecz Jiszráél. A Palesztina-alapok (Keren Kajemeth Lőjiszráél és a Keren Hajjeszod) munkája az 5685. évben.* Kiadja a Keren Hajjeszod és a Keren Kajemeth Erdélyrészi Irodái, Kolozsvár, 1925. 67., *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája. A Zsidó Nemzeti Szövetség, Palesztina Hivatal, WIZO Föderáció, Keren Kayemeth Leisrael, Keren Hayesod jelentése 5697–5698–5699. évi működéséről.* Kiadja az EZSNSZ, Temesvár, 1939. 157.

28 Lásd Weiss Sándor cikkét *Miért adakozom Palesztinára?* címmel: ÚK 1928. október 10. 215. (59. sz. irat)

29 Balázs Sándor: *Etnikum, kultúra, politikai opció. Korunk* 1991. 8. 971., *Árvák Könyve. Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Évkönyve 1925–5685* (szerk. Schwartz Miksa). Cluj, 1925. 129.

d) *Integráció, integrációs stratégiák.* 1910-ben az erdélyi magyar anyanyelvű zsidóknak több mint negyede ismerte a román nyelvet. A román nyelvtudás, régióként változott, így amíg a tradicionális Máramaros, Szatmár vármegyékben 10,5, illetve 17,5%-ot ért el, vagy a kisebb román népességgel rendelkező Biharban 17,1%-ot, addig a Szilágyságban és Kolozs vármegyében meghaladta a 42%-os arányt. A hagyományosan magyar felekezeteknek tekinthető reformátusok és katolikusok körében, Máramaros kivételével, mindenhol elmaradt a román nyelvtudás szintje az izraelitáktól. Máramarosban a magyar anyanyelvű reformátusok 7,3%-a, a katolikusoknak pedig 16,2%-a beszélt a román nyelvet. Kolozs vármegyében a reformátusok 33,1%-a tudott románul, Biharban viszont csak 3,3%.³⁰

Úgy gondolom, hogy a nagyobb mértékű román nyelvismeret (illetve két- vagy többnyelvűség), a magasabb iskolázottság és az írni-olvasni tudás aránya az erdélyi zsidó lakosság számára gyorsabb integrációt tett lehetővé a romániai viszonyokba, mint a magyarság esetében.³¹ A felsorolt „tudások” olyan társadalmi kompetenciával ruházták fel a zsidó népesség többségét, amely feltétele volt a beilleszkedésnek. Az erdélyi szemmel nézve bezárkózott, de egyébként a galíciai haszid világhoz kötődő és vele élénk kapcsolatokat tartó jiddis nyelvű máramarosi zsidóság viszont ugyanúgy kimaradt ebből az integrációból, mint korábban a magyar asszimilációból (1930-ban 97% felett vallották magukat jiddis anyanyelvűnek és még 1941-ben is 82% volt az arányuk).³²

Mivel az izraeliták részére a különböző tanügyi rendeletek révén 1922/1923-tól igencsak problematikusá vált a magyar nyelvű tanulás és a magyar iskolákba járás, az iskolákból kikerülő generációknál beindult az a román (és nagyon sok esetben zsidó nemzeti) szocializációs folyamat, amely fokozatosan eltávolította a magyar kultúrától a zsidó fiatalság többségét. A kolozsvári ortodox és neológ elemi iskolákban az 1921/1922-es tanévig az iskolai naplót magyar nyelven vezették. 1922 őszétől viszont az osztályozási naplók kétnyelvűekké váltak, és a harmadik és negyedik osztályokban a magyar és héber mellett tanítani kezdték a román nyelvet is.³³ Az 1923/1924-es tanévtől pedig már kizárólag román nyelvűek a naplók, és az alsóbb évfolyamokon a fő tantárgyak közül eltűnik a magyar nyelv- és irodalom, amelyet már csak III. és IV. osztályban tanítanak.³⁴ Az 1925-ös magánoktatási törvény érvénybe lépését követően pedig, az iskolák tanítási nyelvétől függetlenül, Románia földrajzát és történelmét, alkotmánytanát kötele-

30 *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.* V. köt. (a továbbiakban Népszámlálás 1910, 5.) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1916. 450–451., 458–459 és 470–471.

31 Máramarosban 1910-ben az izraelita lakosság körében mért írni-olvasni tudás aránya (31,5%) elmaradt ugyan egyes felekezetekétől (római katolikusok 64,8%, reformátusok 74,3%), a többi vármegyében, mint például Biharban (75,9%), Kolozs vármegyében (73,1%), Szatmáron (67%), Maros-Tordán (70,4%), Temesén (84,5%) vagy Aradon (84,8%) meghaladta az összes felekezet mutatóit. Népszámlálás 1910, 5. 528–541.

32 *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930.* 2. köt. (a továbbiakban: Recensământ 1930, 2.) București, 1938. XXXII–XXXV., LVIII–LXI., LXXXIV–LXXXVII., 1941. évi népszámlálás. *Demográfiai adatok községenként. Országhatáron kívüli terület.* Kézirat. Központi statisztikai Hivatal, Budapest, 1990. 6–8., Gyémánt: *The Jews of Transylvania...* 110.

33 DJANCJ, Fond 165., dos. 5. 1–293.

34 Uo. 324–615.

zően román nyelven kellett tanítani. Az említett tárgyakat csak a román nyelvet ismerő, képesített tanárok oktathatták.³⁵

A középiskolák esetében is hasonló helyzettel találkozunk. Az 1919-ben alapított temesvári zsidó gimnázium csak úgy tudott elindulni, ha vállalta a román, illetve héber nyelvű tanítás bevezetését.³⁶ A gyakorlatban, természetesen évekre volt szükség, amíg a magyar tanítási nyelvről ténylegesen is át tudtak térni a románra. A kolozsvári zsidó líceum nyilvánossági jogának 1923-as megvonására többek között azért került sor, mert nem tudott eleget tenni a nyelvi követelményeknek.³⁷

A diákok nyelvi problémái, a tanítás nyelvének kérdése nem zárultak le a 20-as évek állami törvénykezéseivel. Az 1933 végén létrehozott *Erdély-Bánáti Zsidó Tanszemélyzeti Egyesület* (más nevén *Erdély-Bánáti Zsidó Tanítóegyesület*) 1937. május 2-án Temesváron megtartott közgyűlésén jelen lévő ortodox és neológ tanítók, tanárok többek között arról is tárgyaltak, hogy milyen módon lehet megoldani a nyelvi problémákat. Klein Gyula nagyváradi ortodox gimnáziumi tanár hozzászólásában a fiatal erdélyi zsidó generáció „furcsa kétnyelvűségéről” beszélt: A zsidó fiatalok többsége anyanyelvén, azaz magyarul ismerkedik meg a mindennapi élet kifejezéseivel, a köznapi nyelvvel, de a „kultúra elemeit románul sajátítja el, [...] esztétikai habitusa a román múlt és irodalom alakjainak és emlékeinek hatása alatt fejlődik.”³⁸ Klein arra tett javaslatot, hogy a zsidó oktatási intézmények, a kor követelményeinek megfelelően zsidó identitástudatra neveljék az ifjúságot, de ugyanakkor kövessenek el mindent a regáti, tehát román nyelvű zsidó kultúrába történő integráció érdekében.³⁹

Az integráció kérdését tovább árnyalja az erdélyi városi népesség etnikai összetétele. Az általában magyar és német többségű nagyvárosok, ahol a zsidóság igen jelentős része is koncentrálódott, magyar (és német) kulturális mintákat adtak tovább. A politikai és társadalmi antiszemitizmus, valamint a cionizmus mellett ez is az oka annak, hogy a disszimiláló zsidó rétegek leválása nem fordult át gyors román asszimilációba, hanem olyan nemzeti/etnikai elhatárolásban csúcsozott ki, ahol az integráció az államalkotó népességnek és a hivatalosság nyelvének, nem pedig kulturális mintáinak átvételét jelentette. A román nyelvű iskoláztatásban, a román irodalom, a történelem stb. oktatásában pedig egyelőre nem az elsajátítás, illetve a beágyazódás, hanem a *másikról* való tudás megszerzése rejlett.

A két világháború közötti erdélyi vegyesházasságokra vonatkozó adatokból is az derül ki, hogy a keresztény partnerrel házasságot kötő korszakú zsidó nők,

---

35 Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában*. Erdélyi Tudományos Intézet–Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1944. 135.

36 DJANTM, Fond 34., dos. 4. 2-3.

37 ÚK 1923. július 5. 110.

38 DJANTM, Fond 34., dos. 134. 6-7.

39 Uo.

vagy férfiak a közös kulturális háttér következtében elsősorban magyar társat választottak maguknak.⁴⁰

Az olyan vészhelyzetre adott reakciók, mint a Goga–Cuza kormány 1937-es hatalomra kerülése és zsidóellenes törvénykezése viszont eltértek a mindennapi gyakorlattól. A temesvári anyakönyvi hivatal kimutatása szerint 1938-ban 112 zsidó tért ki. A kitérések nagy része az év első hónapjaira, a Goga–Cuza kormány idejére esik. A kitértek többsége a görög-keleti vallást vette fel.⁴¹ Aradon 68 zsidó hagyta el vallását, ugyancsak a Goga–Cuza kormány idején.⁴²

Hasonló helyzettel találkozunk a második bécsi döntést és a magyarországi zsidótörvények bevezetését követően. Kolozsváron 1940-ben 59 neológ hitközségi tag tért át keresztény hitre, köztük Diamant Izsó gyárigazgató és Kádár Imre színházigazgató is.⁴³ Összevetve a korábbi kitérési arányokkal (1919-et és 1920-at leszámítva, évi 1–9 kitérés a kolozsvári neológ hitközségben),⁴⁴ látható, hogy az erdélyi zsidóság társadalmi krízishelyzet esetén magyarországi társaihoz hasonlóan reagált, és önvédelmi mechanizmusként választotta a többségi nemzetbe való integráció felgyorsítását és a zsidósággal való radiális szakítás alternatíváját.⁴⁵ A fenti kitérési számok természetesen az adott települések zsidó közösségein belül csak egy töredéket jelentenek, tehát elsősorban tendenciákat és nem általánosan elfogadott menekülési stratégiát tükröznek.

A húszas évek közepétől fokozatosan zsidó nemzeti irányítás alá kerülő és román illetve héber kulturális mintákat közvetítő oktatási intézményeknek egyik ellenpéldája Kecskeméti Lipót nagyváradi főrabbi zsidó gimnáziuma, ahol a tiltások ellenére a lehetőségek szerint magyarul folyt az oktatás, és a diákok a héberen kívül a magyar irodalmat és történelmet is megtanulták.

Az oktatás mellett, a magyarsághoz képest gyorsabb román integrációhoz járultak hozzá a több-kevesebb konfliktus árán kialakított kapcsolatok a regáti zsidósággal. A közös jogsérelmek, az antiszemitizmus elleni küzdelem, a cionista szervezeti élet együttműködésre készítettek.

Az impériumváltással megjelenő kihívásokra tehát az erdélyi zsidó irányzatok olyan integrációs stratégiákat próbáltak kiépíteni, amelyek felfogásuknak megfelelően a legalkalmasabbnak bizonyultak az érdekérvényesítésre. A nemzeti zsidóság önálló politikai és etnikai közösségként, a bukaresti zsidó vezetéssel jól-rosszul együttműködve, de saját regionális identitását fel nem adva kereste a helyét a romániai viszonyokban. A Zsidó Nemzeti Szövetség regionális politizálásával

---

40 Karády Viktor: Csoportközi távolság, réteghelyzet, a zsidó–keresztény házasságok dinamikája Erdélyben a világháborúk között. *Korunk* 1991. 8. 941–951.

41 ÚK 1939. január 8. 6.

42 ÚK 1939. január 22. 18.

43 *Peszachi Jelentés*. Kiadja a Kolozsvári Kongresszusi Izraelita Hitközség, Kolozsvár, 1941. 19., *Jelentés az 1941. január–február hónapokról*. Kiadja a Kolozsvári Kongresszusi Izraelita Hitközség, Kolozsvár, 1941. 20.

44 A kolozsvári zsidóság emlékkönyve... 111–112.

45 Lásd: Karády Viktor: Asszimiláció és társadalmi krízis. A magyar–zsidó társadalomtörténet konjunkturális vizsgálata. *Világosság* 1993. 3. 45–48.

többen nem értettek egyet. Akik az erősebb román–zsidó integrációt sürgették, azok az 1920-as évek közepén kiváltak az erdélyi szervezetből és a Román Zsidók Szövetségébe igazoltak át (Klein Miksa, Jakobi Emil).

Az 1930-as évek elejére a román–zsidó integráció kérdése új megközelítésben tűnt fel. A cionista irányultságú nagyváradi ortodox zsidó lap, a *Népünk*, a *hídverés* politikáját hirdette meg. Valószínűleg a magyar kisebbségi közéletben folyó hídverés-vita hatására, a *Népünk* szerkesztői – és ennek kapcsán Klein Miksa, a román zsidó szövetség erdélyi vezető személyisége is – az országrészek zsidó lakosságának közeledéséről cikkeztek.⁴⁶ Ellentétben viszont a Krenner Miklós-féle magyar kezdeményezéssel, az erdélyi zsidó *hídverés* sokkal pragmatikusabb javaslatokkal állt elő.⁴⁷ Elsősorban nem a kulturális közeledést, hanem a közös érdekek diktálta közös fedőszervezet és az egységes politika kialakítását sürgették. *Megismerés* alatt pedig a regionális zsidó problémák egymás előtti ismeretét értették, ezért indította el a *Népünk* külön román nyelvű mellékletét 1934-ben.

A magyar asszimiláns réteget illetően továbbra is kérdés marad, hogy mennyiben beszélhetünk új integrációs stratégiáról? Hiszen esetükben egy korábbi integrációnak, a magyarrá válásnak a fenntartása volt inkább a cél, a romániai viszonyokba pedig a magyar közösséggel együtt tagozódtak be.

e) *Generációk*. A világháborúk közötti erdélyi zsidóságot, a romániai viszonyokba való integrációt és a szocializációs körülményeket tekintve, két nagyobb generációs csoportra oszthatjuk.

1. Az első generáció, a magyar kisebbség esetéhez hasonlóan, az első világháború előtt felnőtt nemzedék, amely ideológiai beállítottságától függetlenül, magyar kulturális háttérrel rendelkezett (magyar iskolázottság, magyar kultúrafogyasztás). Ide sorolhatóak azok a zsidó közéleti személyiségek, vallási vezetők is, akik a Zsidó Nemzeti Szövetség alapításában és irányításában részt vettek (Weissburg Chaim, Fischer Tivadar, Fischer József, Marton Ernő, Glasner Mózes stb.) A cionista mozgalom héber nyelvű kultúra megteremtésére tett törekvései jórészt a fiatal, felnövekvő generációnak szóltak, összességében elmondható viszont, hogy a II. bécsi döntésig tartó időszakig nem sikerült a magyar helyett egy az erdélyi zsidó társadalmat teljesen lefedő héber nyelvű kulturális életet megteremtteni.

Ha a cionizmushoz csatlakozó zsidókat nézzük, akkor az első nemzedék tagjainak többsége a kulturális cionizmust, azaz a belpolitikai munkát (a zsidó társadalom helyi megszervezése és diaszpóra politizálás) támogatta. Magán a Zsidó Nemzeti Szövetségen belül is két nagy irányzat, a klal-cionista (centrum) párt és a Mizrachi (vallásos cionista) érvényesült.

46 Hídverés a négy országrész zsidósága között. (A *Népünk* vezércikke) *Népünk* 1934. március 9. 12., Klein Miksa: Hídverés a négy országrész zsidósága között. *Népünk* 1934. június 1. 22., június 8. 23., június 13. 24., június 22. 25., július 13. 28. (67. és 68. sz. irat)

47 A Krenner-féle „hídverés” kezdeményezéséről lásd: Horváth Szabolcs Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbség politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 100–103., Krenner Miklós (Spectator): *Az erdélyi út (Válogatott írások)*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: György Béla. Haáz Rezső Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 1995. 149–192.

Az első generáció magyar identitású zsidósága a magyar kisebbségi társadalom szervezésében vett részt, annak részét képezte.⁴⁸

2. A második generáció szerepvállalásával (30-as évek) az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom munkája lényegesen összetettebbé vált, habár a cionista munkát összefogó Nemzeti Szövetségen belül 1940-ig elmaradt a generációváltás.

A román nyelvet és kulturális ismereteket iskolái során elsajátító fiatal generáció, amellet, hogy könnyebben megtalálta a román integrációs csatornákat, fokozottabb érdeklődést mutatott a Palesztina-munka, az alijázás-, de a saját társadalom megszervezése iránt is.⁴⁹

Erdélyben a két világháború között több ifjúsági szervezet foglalkozott kivándorlásra felkészítő munkával. Az 1922-ben angol és német mintára megalakult *Hasomer* cserkészszervezet 1929-re négyezer tagot számlált.⁵⁰ Ebben az évben két részre szakadt, amelyet követően mindkét utódszervezet (*Hasomer Hacair*, *Hanoar Hacioni*) a korábbinál nagyobb hangsúlyt fektetett az alijáztatásra, a 30-as években pedig több telepet is alapítottak Palesztinában (Kibuc Dalia, Kibuc Dan, Kfar Glickson).⁵¹ A kivándoroltatásra helyezte a fő hangsúlyt továbbá a jobboldali irányultságú militáns *Betár*, amely Feuerstein Kálmán vezetésével jött létre 1929-ben. A *Betár*, azaz az ún. *zsidó állampárt*, a megalakulását követő hónapokban több mint hétszáz tagot szerzett magának a fiatal cionisták körében.⁵²

A zsidó társadalom megszervezésére tett próbálkozások a fiatal generáció által közzétett *Kelet és Nyugat között* című antológia és a Zsidó Értelmiségi Találkozó kapcsán konkretizálódtak.⁵³

f) *Kettős identitás*. Az impériumváltást követően a román fennhatóság alá jutott magyarországi zsidó közösségekben az asszimilációs stratégia válságba került és felerősödött a disszimiláció. Mint lehetséges alternatíva, a kettős identitás került előtérbe. A magyar és zsidó identitás együttes vállalását ugyanakkor egy kényszerhelyzetre adott válaszreakciónak tekintem, amely visszalépést jelent a korábbi asszimiláns önmeghatározáshoz képest. Farkas Mózes gyáros, aki mindvégig magyar orientációt képviselt, benne volt a Radikális Pártban (1918), részt vett a Magyar Szövetség (1921) alakuló ülésén, majd 1922-ben a Kolozsváron megalakuló, palesztinai telepítésekért felelős *Keren Hajeszod* Országos Bizottság társelnöke lett. Weiss Sándor a Magyar Párt vezető tagjaként több publicisztikájában is úgy értelmezte az 1918 után kialakult helyzetet, hogy a kettős kötődést nem lehet

48 A magyar kisebbség generációs csoportjaira lásd: Bárdi: A romániai magyar elit... 42–44.

49 A Zsidó Nemzeti Szövetség már megalakulásakor felismerte a fiatal generáció nevelésének fontosságát: „Tudjuk jól, hogy eszméink gerjesztésével a mai felnőtt generációnál legfeljebb azt érhetjük el, hogy nagy számban csatlakoznak mozgalmunkhoz és anyagi támogatásban részesítik és, hogy mélyreható gyökeres átalakulást csak a jövő nemzedéktől várhatunk.” Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség ügyvezető elnökségének munkaprogramja. 1919. május 30. AFCER, VI. fond, 305. dosszié, 54. (5. sz. irat)

50 Hartman: *Zionism in Transylvania...* 205.

51 Uo., Vö.: Avraham Nagari: *Desired Goal. Zionist Youth Movements in Romania as a foundation for Jewish national revival (1918–1941)*. Yad Yaari, Tel Aviv, 2007. (héber nyelven)

52 *Zsidó Állam* 1930. október 26. 3–4.

53 *Kelet és Nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája*. A Zsidó Diáksegélyző Kiadása, Cluj, 1937., Lásd bővebben a 7.4-es fejezetet.

elvitatni a zsidóságtól. Azt hangsúlyozta, hogy egyre kevesebb az olyan zsidó, aki csak vallásában éli meg származását és egyébként etnikailag magyarnak, németnek, vagy románnak tekintené magát.⁵⁴ Ilyen, és ehhez hasonló átfedések hosszan sorolhatóak, amelyek viszont csak látszólag kerülnek ellentmondásba. A cionizmustól elzárkózó magyar zsidóság nem vonhatta ki magát a zsidó származása miatt őt is érintő politikai és nemzetközi zsidó események hatása alól. A magyar kulturális és nyelvi múlt erős köteléke mellett, így továbbélt a zsidó származástudat is.

g) *Lojalitás*. Úgy gondolom, hogy a két világháború közötti korszakot leíró kulcsfogalmak közül a lojalitás az, amellyel a legközelebb juthatunk a Monarchia korához képest lezajlott változások megértéséhez.

A lojalitás értelmezési keretei kitágulnak: kettős/többses, magyar és román állami illetve kulturális lojalitásról beszélhetünk. Itt arra gondolok, hogy mind a magyar kisebbség, mind a zsidóság nagy részének jövőképét jelentősen befolyásolta a lehetséges, várható revízió gondolata. A zsidóság egy részére értelmezett kettős identitás mellett az állami kereteket illetően kialakult egy a zsidóság és amúgy a magyarság többségére is jellemző kettősség: a Magyarországra való figyelés és kapcsolattartás mellett szükségszerűen megjelent egyfajta, esetenként változó mélységű román állami hűség is.

Zsidó vonatkozásban a *lojalitást* két irányba mutató (magyar, román), de azokon belül árnyalható viszonyrendszerként értelmezem:

1. Erdélyben 1918 után felbomlani látszik a Karády által leírt asszimilációs szerződés, amely az *identitásproblémák* mellett lojalitások kialakulásához vezetett. Erre a jelenségre hívta fel a figyelmet Ligeti Ernő 1922-es írásában, ahol az erdélyi zsidóság jelentős részének leválásáról beszélt.⁵⁵ Hasonló folyamatok zajlottak le a Csehszlovákiához került felvidéki zsidóság esetében is, azzal a különbséggel, hogy erdélyi viszonylatban nem beszélhetünk egy az asszimilációs szerződést felváltó román „disszimilációs szerződésről”.⁵⁶

A romániai Magyar Párt 1924-es brassói nagygyűlésének azon határozata, amely szerint a magyar kisebbség részének tekinthető minden olyan zsidó származású személy, aki a magyar kulturális értékeket és politikai, nemzeti célokat vallja magáénak, lényegében az asszimilációs szerződés lojalitás-szerződéssé történő átalakulását jelzi.

Az impériumváltást követő erdélyi magyar–zsidó viszonyrendszert tehát a „kulturális lojalitás”/”kultúr-lojalitás”, „kivárálojalitás”, „nyelvi/kommunikatív lojalitás” fogalmakkal kísérrelhetjük meg leírni. Értelmezésemben ez azt jelenti, hogy a lojalitás az asszimilációt felváltó kettős identitás vállalhatóságára kínálozott megoldásként és mindazon zsidókra érvényes, akik már elindultak a disszi-

---

54 Weiss Sándor: Magyar-zsidók a vádlottak padján. Válasz Spectator cikkére az Országos Zsidó Pártról. ÚK 1931. május 15. 107. (62. sz. irat) Vö.: Komlós Aladárnak a szlovenszkói zsidóság kettős identitásáról tett 1921-es megállapításaival: „[...] dupla bőrünk van: üsd előttünk a magyart, és fáj... Üsd a zsidót, és még jobban fáj. Mi duplán tudunk fájni.” Idézi: Kovács: Felemás asszimiláció... 13.

55 Ligeti Ernő: *Erdély vallatása*. Lapkiadó és Ny. Rt., Cluj-Kolozsvár, 1922. 75–76. (lásd 45. sz. irat)

56 Kovács: Disszimiláció, zsidó azonosságtudat... 70–71.

miláció útján, de még kötődtek valamilyen szinten (pl. kultúrafogyasztás, vagy magyar nyelvű zsidó kultúratermelés) a magyarsághoz.

Magyar–zsidó vonatkozásban értelmezhető a *kisebbségi lojalitás* is, mint olyan viszonyrendszer, melyben két önálló kisebbség (magyar és nemzeti zsidó) fogalmazza meg magát az állammal szemben.

2. A nemzeti zsidóság már szervezeti keretei kiépítésének kezdetén kihangsúlyozta, hogy elismeri az új állami kereteket és új hazájában hűséges állampolgárként, de kisebbségi jogai birtokában akar élni. Erre nézve Fischer Tivadar tett lojalitás-ígéretet 1920. január 8-án a román nyelvű *Patriában*, ahogy két nappal korábban az erdélyi zsidó ortodoxia Désen megtartott nagygyűlése is.⁵⁷ A Zsidó Nemzeti Szövetség 1920. november 23-án, Kolozsváron megtartott első konferenciája, mintegy a korábbi megnyilatkozások összefoglalásaként nyilvánította ki az erdélyi zsidóság államhűségét.⁵⁸ Ez a *román állami lojalitás*, egyszerre tekinthető kényszerlojalitásnak és konjunkturális lojalitásnak is (a cionista mozgalom kibontakozására a monarchia román, szerb stb. nemzeti mozgalmi adtak lehetőséget). A politikai állásfoglalástól elzárkózó vallási zsidóság (az ortodoxia egy része és a haszidok) lojalitása, mindenkori államhűsége a vallási előírásokból fakadt.⁵⁹

3. Demográfiai és jogi támpontok

3.1. Népesedési adatok

A Romániához csatolt kelet-magyarországi területeken (a továbbiakban: Erdély) 1910-ben 182 489 izraelita vallású személy élt, 1930-ban pedig 192 833 fő (Erdély lakosságának 3,4%-a).⁶⁰ 1910-ben az erdélyi izraelitákból mintegy 132 000, azaz 72–73% volt magyar anyanyelvű. Arányuk, figyelembe véve az erdélyi asszimilációs tendenciákat, az 1920-as évekre tovább emelkedett.⁶¹

Az 1930-as román népszámlálás, ahogy az 1941-ben Észak-Erdélyben végzett magyar- és a dél-erdélyi román népszámlálások is, már nemcsak a vallási hovatartozásra, hanem a nemzetiségre is rákérdeztek. 1930-ban az erdélyi izraeliták meglepően magas arányban, 92,6%-ban vallották magukat zsidónak (a 192 833 izraelitából 178 699 fő). 1941-ben a magyar fennhatóság alá került területeken a magukat etnikailag zsidónak deklarálók aránya már csak 31,3% volt (47 358 személy a 151 125 észak-erdélyi izraelitából).⁶²

57 Az erdélyi zsidóságéhoz hasonló lojalitás-ígéret volt a magyar aktivisták által kiadott *Kiáltó Szó* 1921-ben. Itt, ahogyan a zsidók esetében is, a kiáltvány szerzői a román állami hűséget a kisebbségi jogok megadásához kötötték. Glück Jenő: Az erdélyi zsidóság útja (1918–1923). *Századok* 2001. 3. 632–633., Horváth: Elutasítás és alkalmazkodás között... 46.

58 ÚK 1920. november 24. 109. (10. sz. irat)

59 Lásd erre B. J. 1933-as cikkét: Az ortodox zsidóság és a parlamenti választások. *Hoemesz* 1933. november 24. 10. (64. sz. irat)

60 Az 1930-as népszámlálás 756 930 izraelita vallású személyt regisztrált Romániában. Ez az összlakosság 4,2%-át jelentette. *Recensământul 1930*, 2. XXIV.

61 Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio* 2002. 1. 178–181.

62 Uő: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Regio–MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1992. 141–149., Traian Rotariu (szerk.): *Recensământul din 1941. Transilvania*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002. 335.

Dél-Erdélyben a román hatóságok által végzett 1941-es népszámlálást, amely 40 937 izraelitát regisztrált, 1942-ben az állam által elrendelt, de az országos Zsidó Központ (Centrala Evreilor) által végzett „zsidó vérűek számlálása” (recensământul de „sânge evreiesc”) követte. Az utóbbi összeírás alkalmával nem csupán vallási és etnikai, hanem faji kritériumokkal dolgoztak, ezért a magukat etnikailag is zsidónak valló és zsidóságot csupán vallásukban megélő személyek közötti arány nem állapítható meg. Itt közel negyvenezer dél-erdélyi zsidót számoltak össze.⁶³

Az 1930-as és az 1941-es észak-erdélyi zsidó etnikai arányok közötti hatalmas eltérés oka a népszámlálási módszerekben keresendő. 1930-ban a román hatóságok, amellet, hogy a megelőző hetekben a sajtón keresztül próbálták befolyásolni a zsidó lakosság döntését, szinte kivétel nélkül, önhatalmúlag, minden izraelita személyt zsidó nemzetiségüként regisztráltak. A magas etnikai mutatókhoz a hatósági visszaélések mellett viszont több mint bizonyos, hogy az impériumváltást követően az erdélyi zsidóság identitástudatában bekövetkezett változások és a román állami lojalitás kialakulása (azaz az állami rendelkezések hűségessé alattvalóként való teljesítése függetlenül az egyéni meggyőződéstől) is közrejátszottak.

A visszaéléseket 1931 februárjában Willer József, az Országos Magyar Párt részéről tette szóvá a képviselőházban. Kolozsváron például különböző ürügyekkel hívtak be lakosokat a városházára és bevallásuk megváltoztatására igyekeztek rábeszélni őket.⁶⁴ A korszak közép- és kelet-európai államaiban nem a romániai példa volt az egyetlen, hiszen a területi nyereségeket többek között a statisztikai adatokkal lehetett legitimálni. A csehszlovák népszámlálások esetében például hasonló összeírási módszerekkel találkozhatunk (1921, 1930).⁶⁵

A monarchiabeli magyar és az első világháborút követő román népszámlálások zsidó vonatkozású adatait egy magyar-román szimbolikus etnikai térfoglalás keretében is értelmezni lehet. A több mint 3%-ot képviselő erdélyi izraelita népesség anyanyelvi/etnikai besorolásával (magyar, román vagy zsidó) magyar esetben a saját statisztikai adatokat lehetett szépíteni, míg román esetben ennek az ellenkezőjét lehetett elérni.⁶⁶

---

63 A népszámlálás kérdőívei hiányosan, különböző levéltárakban elszórva maradtak fent. Egy részük a Romániai Zsidó Hitközségek Szövetségének bukaresti levéltárában, míg másik részük, mint például az aradi neológ zsidók adatait tartalmazó listák (közel ezer név), hitközségeknél kallódnak. Az országos adatokat a Zsidó Világkongresszus romániai szekciója 1945-ben publikálta. *Populația evrească în cifre. Memento Statistic. Congresul Mondial Evreesc, Secțiunea din România. București, 1945. 41–42.* Lásd még: Final Report of the International Commission on the Holocaust in Romania. Bucharest november 11, 2004.254. http://www.ushmm.org/research/center/presentations/features/details/2005-03-10/pdf/romanian/chapter_07.pdf (letöltve: 2008. március 14.)

64 Sabin Manuilă népszámlálási főigazgató, a népszámlálási eredményeket összesítő kötet előszavában külön kitért az erdélyi zsidóságra, hangsúlyozva, hogy a népszámlálási biztosok néhány elhanyagolható kivételtől eltekintve, a megkérdezettek által bevallott nemzetiségi adatokat regisztrálták. A korszakban napvilágot látott tiltakozások viszont cáfolni látszanak Manuilă kijelentését. Recensámánt 1930, 2. XII., Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Stúdium, Budapest, 1941. 99–100. Vö. György Béla: *Iratok a Romániai Országos Magyar Párt történetéhez. I: A vezető testületek jegyzőkönyvei.* Pro-Print–Erdélyi Múzeum Egyesület, Csíkszereda–Kolozsvár, 2003, 397.

65 Kovács: Felemás asszimiláció... 26–29.

66 Zvi Hartman: A Jewish minority in a multiethnic society. During a change of governments: The Jews of Transylvania in the interwar period. *SHVUT* 2000. 9. 162–163.

Az erdélyi zsidóság identitástudatának, integrációs stratégiái alakulásának vizsgálatában kiemelkedő szerepet szánok a demográfiai változásokból levonható következtetéseknek, feltételezéseknek. Szükségesnek tartom ezért az erdélyi általános adatokon túl a kisebb közigazgatási egységek (megyék, városok) szintjén is kitérni a zsidó lakosság számának alakulására.

A zsidó népesség faluról városba történő áramlása a magyarországi tendenciáknak megfelelően a 20. században tovább fokozódott. 1910-ben az erdélyi zsidóság 44%-a élt városban.⁶⁷ Húsz évvel később 56,2%-ra módosult ez az szám.⁶⁸ Az erdélyi nagyobb régiókra lebontott számokból az is kiderül, hogy a városi zsidóság egyenlőtlenül oszlott el. 1930-ban a Bánságban a zsidók 85,6%-a élt városban, meghaladva nem csak a teljes erdélyi, de a romániai (68,6%) és magyarországi átlagot is (73%). Ezzel szemben a történelmi Erdély területén 56,6%, a Partiumban pedig csak 52,1% volt az arány.⁶⁹

A kolozsvári zsidóság számarányában és jelentőségében is Erdély egyik legnagyobb izraelita közösségének számított.⁷⁰ Az 1910-es népszámlálás 7 046, az 1930-as 13 504 és az 1941-es 16 763 izraelita vallású személyt írt össze a városban.⁷¹ A nemzetiségi mutatók alapján 1920-ban Kolozsváron 10 633, 1930-ban pedig 13 062 zsidó élt. 1941-ben már csak 2661-en (15,8%) deklarálták zsidónak magukat.⁷² A két világháború között a város összlakosságához viszonyított arányszámuk 13–15% között mozgott. Többségük magyar nyelvű és magyar kultúrájú volt. A kolozsvári izraeliták 93,1%-a (6 565 személy) vallotta magyar anyanyelvűnek magát 1910-ben, jelentős részük viszont még legalább két nyelvet (német/jiddis, román) ismert. A magyar anyanyelvűek közül 57,3% (3 767 fő) beszélt legalább egy másik nyelvet is. Ebből arra is lehet következtetni, hogy jelentős kétnyelvű (magyar–jiddis, vagy magyar–német), az asszimiláció utolsó fázisába érkezett izraelita élt, akik a népszámláláskor már a befogadó magyar nemzet nyelvét vallották anyanyelvüknek.⁷³

Az ország rész legnagyobb zsidó közösségét a nagyváradiak alkották. Az első világháborút megelőző népszámlálás alkalmával összeírt 15 155 izraelita a város lakosságának 23,6%-át tette ki. 1920-ra arányszámuk meghaladta a 26%-ot (17 880

---

67 Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929. I. évf. (szerk. Dr. Sulyok István és Dr. Fritz László). Juventus Kiadás, Kolozsvár, 1930. 112.

68 Gyémánt: *The Jews of Transylvania...* 256.

69 Uo., *Recensámánt 1930*, 2. LXXXIX., Gyurgyák: *A zsidókérdés Magyarországon...* 189.

70 Tízezer feletti zsidó népességgel az erdélyi városok közül Kolozsvár mellett még Nagyvárad, Máramarosziget és Szatmárnémeti rendelkezett. *Recensámánt 1930*, 2. XLII–XLIII.

71 Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, IV: Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Budapest–Csíkszereda, Teleki László Alapítvány–Pro-Print Könyvkiadó, 2001. 667., dr. Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1993. 180–181.

72 Varga: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája...* 520. Az 1910-es magyar népszámlálás során nem kérdeztek rá a nemzetiségre. 1920-ban és 1930-ban a román hatóságok nyomásgyakorlása és az összeírások módszere következtében kevés kivétellel minden izraelitát zsidó nemzetiségüként regisztráltak. Ezzel szemben az 1941-es észak-erdélyi magyar népszámlálás során a 16 763 kolozsvári izraelitából mindössze 2661-en vallották magukat zsidó nemzetiségűnek.

73 Népszámlálás 1910, 5. 470–471.

fő), 1941-ben pedig közel 23%-ot alkottak (21 333 személy). Kolozsvárhoz viszonyítva, a nagyváradi izraeliták nyelvileg és kulturálisan nagyobb mértékben integrálódtak a magyarságba, mely egyben a gazdasági-társadalmi struktúrákba való mélyebb beépülés is jelzi.⁷⁴ Ez nem csupán a magyar anyanyelvi mutatókból olvasható ki (1910-ben 97,4%-uk magyar anyanyelvű és csak 42,8%-uk beszél más nyelvet is), hanem az 1930-as népszámlálás etnikai mutatóiból is. Habár a nemzetiségi bevallásnál erőteljes nyomás nehezedett a román hatóságok részéről a zsidó lakosságra, azt lehet látni, hogy Nagyváradon 1930-ban az izraelita vallású lakosságnak csak 74,1%-ka vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, Kolozsváron viszont 96,7% volt ez az arány. Kolozsvárhoz hasonlóan, az 1941-es számbavétel alkalmával jelentősen visszaesett a zsidó nemzetiségűek aránya (1560 fő, azaz 7,31%).⁷⁵

A karizmatikus vallási vezetők ideológiai, kulturális beállítottsága ugyancsak meghatározó lehetett az illető közösségek kulturális, etnikai orientációjánál. Nagyváradon Kecskeméti Lipót neológ rabbi és Konrád Béla hitközségi elnök magyar kultúra és a magyar nemzet iránti elkötelezettsége, heves cionistaellenessége volt a meghatározó. Kolozsváron viszont, mind az ortodox, mind a neológ közösség vallási irányítását zsidó nemzeti eszmékhez közel álló rabbik látták el (Glasner Mózes ortodox rabbi, aki 1921-ben maga is kivándorolt Palesztinába, Eisler Mátyás neológ rabbi, majd utódaik, Glasner Akiba és Weinberger Mózes).

Az említett két város mellett Szatmárnémeti, Máramarossziget, Temesvár, Marosvásárhely, Dés területén éltek még jelentősebb zsidó közösségek. Földrajzi fekvésüknek és a szűkebb régió etnikai összetételének függvényében más és más anyanyelvi illetve zsidó önmeghatározási arányokkal találkozhatunk.

A nagyobb mozgásban lévő, még a 19. század végén is jelentős jiddis anyanyelvű népesség bevándorlását megelőző Máramarosban a legalacsonyabb az integráltsági ráta a zsidóság körében, nem utolsó sorban a haszid beállítottságú rabbik (pl. a Teitelbaumok) autoritásának is köszönhetően. Itt még 1910-ben is csak az izraeliták 17%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, 73,4%-uk beszélt németül illetve jiddisül, 1930-ban pedig elenyésző volt azoknak a száma, akik nem zsidónak deklarálták magukat.⁷⁶ 1941-ben 5533 zsidó nemzetiségű személyt regisztráltak (az izraeliták 54,5%-a). Szatmáron hasonló helyzettel találkozhatunk: Az ortodox hitközség élén álló haszid rabbi (Grünwald Jehuda, Grünwald Lázár, majd 1934-től a második világháború után New Yorkban dinasztiát alapító Joel Teitelbaum) vallási elzárkózása az integrációtól és a status-quo irányultságú híveket maga köré gyűjtő Jordán Sándor rabbi cionizmusa együtt hatottak a zsidó identitásválasztásra.⁷⁷

74 Csíki Tamás: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. (A miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944)*. Osiris, Budapest, 1999. 54.

75 Kepecs: A zsidó népesség száma... 28–31. és 110–307., Rotariu: Recensământul din 1941... 184–311.

76 Népszámlálás 1910, 5. 470–471.

77 Szatmárnémetiben Jordán Sándor status-quo rabbi aktív részvétele mellett alakult meg 1905-ben a *Szatmári Cionista Egyesület*. Csirák Csaba (szerk.): *Szatmári zsidó emlékek*. Kiadja a Szent-Györgyi Albert Társaság és az EMKE Szatmár Megyei Szervezete, Szatmárnémeti, 2001. 82.

A jelentős számú németajkú lakosság, a vegyes etnikai környezet hatása a temesvári adatokban is megmutatkozik. A bánsági városban 1910-ben az izraeliták 65,3%-a volt magyar anyanyelvű, de közülük is sokan (82,5%) ismerték a német nyelvet.⁷⁸ Az, hogy az erdélyi átlagnál kisebb mértékben, 76,5%-ban vallották magukat zsidónak az izraelita vallásúak közül 1930-ban, erősebb magyar és német kulturális kötődést feltételez.⁷⁹

Az 1930-as nemzetiségi adatok az 1941-es eredményekkel való összevetés nélkül torz képet festenek az erdélyi zsidóság rétegződéséről. Ezek az eredmények azt sugallják, hogy a nemzetiségi mutatók nem feltétlenül követték az erdélyi zsidóságon belül felszínre kerülő identitásváltozásokat. Inkább a mindenkori politikai hatalom felé megmutatkozó lojalitás, államhűség pillanatnyi megnyilatkozásai voltak.⁸⁰ Az egyes városok, régiók zsidó nemzetiségi arányai közötti eltérés viszont tükrözhet tendenciákat.

Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy az első világháború után hogyan változott meg az erdélyi zsidóság identitástudata, milyen integrációs stratégiákat követett ez a számbelileg és társadalmi, gazdasági súlyánál fogva is jelentős népesség, a későbbiekben további indikátorok bevonásával teszünk kísérletet.

3.2. Társadalmi szerkezet

A világháborúk közötti erdélyi zsidó társadalomszerkezet vizsgálata két igen fontos tényező figyelembe vételét feltételezi: 1. A zsidó társadalom – rétegződését tekintve – *csonka társadalomként* értelmezhető, ahol bizonyos kategóriák szinte teljesen hiányoznak, vagy alig vannak jelen. 2. Az impériumváltással egy sor olyan belső (közösségen belüli) és külső esemény játszódott le, melyeknek hatására a zsidó társadalom fejlődése az átalakulás/kiteljesedés irányába mozdult el.

A „csonka társadalom” jelensége, amelynek kialakulása többek között a zsidók jogainak korábbi korlátozásával magyarázható, nem magyar sajátosság. Ugyanez jellemzi a többi közép- és kelet-európai térség zsidó közösségeit is. A magyar történetírás az 1918 előtti magyar területeken élő zsidóság társadalmi vizsgálatakor az említett kifejezéssel dolgozik, és ugyanezt érvényesíti a trianoni Magyarország zsidóságára is.⁸¹ Mivel erdélyi viszonylatban szinte alig jelentek meg a zsidóság rétegződését tárgyaló román elméleti munkák,⁸² ezért főként a magyar-

78 Népszámlálás 1910, 5. 470–471.

79 A sváb kis- és középpolgárság által kifejtett erősebb szívóhatásra és a temesvári zsidóságnak az aradihoz, vagy a nagyváradihoz képest gyengébb magyarosodási mutatóira hívja fel a figyelmet Borsi-Kálmán Béla is: Borsi-Kálmán Béla: A Bánság és Temesvár a századfordulón és az első világháború előestéjén. II. *Pro Minoritate* 2001. 1. 158., Recensámánt 1930, 2. XLII–XLIII.

80 Lásd még Kovács Éva következtetéseit a csehszlovák népszámlálások kapcsán: Kovács: Felemás asszimiláció... 26–27.

81 A csonka társadalom fogalmához lásd: Gyurgyák: A zsidókérdés Magyarországon... 84.

82 A zsidóság társadalmi szerepére és térfoglalására több román szerző is kitért a két világháború között: Sabin Cioranu: *Problema comerțului și meșteșugurilor în municipiul și județul Cluj*. Tip. Carpații S.A., Cluj, 1940., *Situația materială și morală a advocaților din Ardeal și Banat*. Baroul Avocaților din Cluj, Cluj, 1935., Nicolae Căciulă: *Privire asupra Camerei de Comerț și Industrie din Cluj (1851–1926)*. *Industria și bogățiile naturale din Ardeal și Banat*, Cluj, 1927. Lásd még: Livia Popescu: *Structură socială și societate civilă în România interbelică*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998., Livia Dandara: *Populația*

országi történetírás szolgáltatja a mintát.⁸³ A magyarországi minták használatát indokolja az a tény is, hogy 1918-ig az erdélyi zsidó közösség magyar állami kereteken belül fejlődött és az ottani sajátosságokat viseli magán. A magyar zsidó közösségek szegregációja, szétfejlődése 1918 után kezdődött meg, amikor a szomszédos államokhoz csatolt területek új állami keretekbe integrálódtak. Ilyen értelemben az erdélyi zsidó közösség is felvett bizonyos romániai sajátosságokat, természetesen anélkül, hogy teljesen azonosult volna a regáti zsidó fejlődési modellel. Erre a második bécsi döntést megelőző 22 év nem volt elegendő.

A foglalkozásszerkezet vizsgálatakor az 1930-as népszámlálás kategóriáit és adatait vettem alapul. Az egyes foglalkozási ágakon belül a pontos etnikai (és nem felekezeti!) arányok megállapítása csak regionális és megyei szinten lehetséges. A népszámlálási eredményekből települések szintjén etnikai bontás sem készült.

Az erdélyi zsidóság társadalmi szerkezete hasonlóságokat mutatott mind a magyarországi, mind az Ó-romániai területeken élő társaikkal, azaz a kereskedelem, az ipar és a szabadfoglalkozású pályák biztosították a zsidóság többségének megélhetését, az őstermelésben, a közhivatalokban, vagy a szállításügy és a távközlés területén viszont alig voltak jelen. 1930-ban Magyarországon az aktív izraelita lakosság 34,7%-a az iparban, 42,3%-a pedig a kereskedelemben helyezkedett el. A közszolgálatban és a szabadfoglalkozású pályákon 8,1%-uk, az őstermelésben pedig csupán 2,7%-uk talált megélhetést magának.⁸⁴

A romániai országos adatokat tekintve 1930-ban a zsidók 40%-a a kereskedelem és a hitelélet területén, 28%-a az iparban és ipari szakmákban, 6,5%-a az őstermelésben dolgozott, 5,1%-a pedig különböző szabadfoglalkozású, értelmiségi pályákon mozgott. 1938-ra számarányuk megnőtt a kereskedelemben és a hiteléletben, valamint az iparban (48,3% és 32,8%), csökkent viszont az őstermelésből és szabadfoglalkozású szakmákból élők aránya (4,1% és 4,6%).⁸⁵

1930-ban a Magyarországtól Romániához csatolt területeken a romániai átlagnál kevesebb zsidónak származott a jövedelme az iparból (26,3%) vagy a kereskedelem és hitelélet területéről (37,5), de ugyanakkor többen éltek őstermelésből (9,1%) és szabadfoglalkozású tevékenységekből (13,2%).⁸⁶ A regionális adatok szintjén lényeges különbségekre is felfigyelhetünk. A Máramarost is magába foglaló partiumi területeken jóval magasabb a volt a mezőgazdaságból élő zsidók aránya (13,1%) mint például a Bánságban (1,9%). Erre építettek a két világháború között a máramarosi zsidó földművesek palesztinai kolonizációját célzó próbálkozások is. A Bánságban viszont a kereskedelem és hitel területén

---

evreiască în contextul integrării Transilvaniei în viața economică, socială, politică și culturală a României. *Anale de Istorie* 1985. 1.

83 Csíki: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon..., Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998., Karády: Zsidóság, modernizáció, polgárosodás..., Kovács: Felemás asszimiláció...

84 Gyurgyák: A zsidókérdés Magyarországon... 192.

85 Carol Iancu: *Evreii din România 1919–1938. De la emancipare la marginalizare*. Editura Hasefer, București, 2000. 63.

86 Recensământ 1930, 7. LXVII–LXXXIX. (6. sz. melléklet)

találkozhatunk magasabb számokkal (44,7% szemben a 33,5%-os partiumi aránnyal).⁸⁷

Az erdélyi zsidóság aránytalan foglalkozásszerkezete mutatkozik meg akkor is, amikor nem a belső arányokat vizsgáljuk, hanem a nem zsidó lakossághoz viszonyítjuk az egyes ágazatokon belül elfoglalt helyüket. A több mint három százalékot kitevő erdélyi zsidóság az őstermelésen és a bányászaton kívül minden kategóriában felülreprezentált volt. Az ipari szakmákban, iparban 7,6%-ot, a kereskedelem és hitelélet területén 34%-ot, a szabadfoglalkozású pályákon pedig 6,3%-ot tettek ki.⁸⁸

Erdély gazdasági fejlődéséhez jelentős mértékben járult hozzá az izraelita közép- és nagypolgárság. Az első világháborút követő területi változások nem csak magyar, hanem zsidó gazdasági szempontból is negatív következményekkel jártak. A trianoni határmegvonás az erdélyi zsidóság nyugati irányba mutató, szerteágazó gazdasági kapcsolatait érintette súlyosan. A váradi nagypolgárság például a bihari, békési mezőgazdasági területek által biztosított terményektől esett el, de több nagybank veszítette el magyarországi affiliált intézetét.⁸⁹ A kezdeti nehézségek ellenére az erdélyi izraelita nagypolgárság, a gazdasági szereplők többsége viszonylag gyorsan alkalmazkodott az új helyzethez. Nagy-Románia megalakulásával ugyanis jelentősen kitágultak a piaci és kereskedelmi lehetőségek, hiszen Erdély egy gazdaságilag fejletlenebb országnak vált a részévé.⁹⁰

Több zsidó tulajdonban lévő nagyvállalat is Erdély legnagyobb gazdasági szereplői közé tartozott. Ilyen volt például a resicai Acélgyár, amelynek 1938-ban 1 billió lej volt az alaptőkéje és évi 90 000 tonna acélt termelt.⁹¹

Zsidó származású személyekkel az 1930-as évek második feléig szakmai szervezetek élén is találkozhatunk: Farkas Mózes gyáros a Romániai Nagyiparosok Országos Egyesülete kolozsvári igazgatóságának volt a vezetője, Szana Zsigmond a temesvári-, Bürger Albert pedig a vásárhelyi titkárságot irányította. Wertheimer Miksa szeszgyáros, a kolozsvári Iparkamara ipari osztályának volt az elnöke.⁹²

3.3. A romániai integrációt meghatározó jogi keretek

Az erdélyi zsidóság különleges helyzete a romániai hitsorsosaihoz viszonyítva múltbeli- és a későbbi korszakot is meghatározó eltérő jogi státusában gyökerezett. Magyarországon a zsidóságot felekezetiént értelmezték és így is kezelték, ezzel szemben Romániában, az 1923-as alkotmány életbe léptetéséig a zsidóság idegennek és ebből eredően nemzeti-etnikai csoportnak számított. Az 1867-es magyar polgári egyenjogúsítás és az 1895-ös vallási recepciós törvény jótékony hatásait

87 Uo.

88 Uo. (7. sz. melléklet)

89 Csiki: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon... 240.

90 Uo. 241.

91 Avram Rozen: Jews in Romanian Industry. Liviu Rotman-Raphael Vago (szerk.): *The History of the Jews in Romania. Between the Two World Wars*. III. köt., The Goldstein-Goren Diaspora Research Center-Tel Aviv University, Tel Aviv, 2005. 91.

92 *Erdélyi Monográfia*. (szerk. Várady Aladár és Berey Géza) Gloria, Satu Mare, 1934. 58-60.

élvező, a kulturális és nyelvi asszimilációban előljáró erdélyi zsidóság tehát jogilag alacsonyabb státuszú, eltérő kultúrájú zsidó közösség(ek)nek lett sorstársa.⁹³

Amikor az erdélyi zsidóság 1918/1919-ben román fennhatóság alá került, a Magyar Királyságban élvezett jogbiztonságot a jogbizonytalanság és kiszolgáltatottság váltotta fel. A zsidóság jogállásával kapcsolatos aggodalmakat az Erdély igazgatását végző román Kormányzótanács vezetői igyekeztek eloszlatni. 1919 júliusában Ioan Suciú ügyvéd, a gyulafehérvári román nagygyűlés egyik szervezője a nagykarolyi Schönfeld Lázár rabbit fogadta kihallgatásra. A megbeszélésen a magyar emancipációs törvény betartására és a regáti zsidóság egyenjogúsítására tett ígéretet.⁹⁴ Az impériumváltást követő események viszont nem Suciút, hanem az aggodalmakat igazolták.

Az 1924-ben meghozott Mârzescu-féle állampolgársági törvény, majd az 1938-ban sorra kerülő állampolgárságok felülvizsgálata huszonháromezer erdélyi zsidó családfőt és egyedülállót fosztott meg állampolgárságától (1924-ben 3000-et és 1938-ban 20 000-et).⁹⁵ Az 1940 augusztusában hatályossá vált *Zsidó Statútum*, amely a zsidókat másodrendű állampolgárokká fokozta le, egy hónapig bírt hatállyal Észak-Erdély zsidóságára nézve.⁹⁶

A romániai zsidóság jogi helyzetét 1940-ig tehát, az 1923-as alkotmány, az 1924-es állampolgársági törvény, az 1938-as állampolgárságok felülvizsgálásáról szóló jogszabály, valamint az 1940-es Zsidó Statútum szabályozta, és ezek képezték a meghozott rendeletek, törvények alapját.

Az 1923-as román alkotmánynak a zsidók egyenjogúsítására vonatkozó 133. cikkelye tulajdonképpen három, 1918–1919 folyamán hozott rendelettörvényen és az 1919. december 9-én aláírt Kisebbségi Szerződés 7. pontján alapult, ezeket építette be szövegébe.⁹⁷ A 133. cikkely, elismerve a korábbi rendeleteket, biztosította a regáti zsidók politikai jogait, és elméletileg az állampolgárság kérdésére is megoldást kínált. Az állampolgárság megszerzéséért viszont továbbra is „optálni”

---

93 A probléma hátteréhez lásd: Prepek Anikó: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 164–165., Ezra Mendelsohn: *The Jews of East Central Europe between the World Wars*. Indiana University Press, Bloomington, 1987. 171–178.

94 Eugen Glück: Contribuții noi cu privire la frământările evreilor din Transilvania în anii 1918–1920. Alexandru Roz (coord.): *1918–1998. Aradul și Marea Unire*. Editura Universității „Vasile Goldiș” Arad, Arad, 1999. 108.

95 Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 102. és 263.

96 A rendelet törvény jelentősen korlátozta a zsidónak minősülő személyek szabadságjogait, gazdasági tevékenységét, tulajdonjogát, illetve megtiltotta a zsidó–román vegyes házasságokat. Zsidónak minősültek a következő személyek: „a) aki zsidó vallású, b) akinek szülei zsidó vallásúak, c) azok a keresztények, akik ki nem keresztelkedett zsidó vallású szülőktől származnak, d) azok a keresztények, akik keresztény anyától, de zsidó vallású, ki nem keresztelkedett atyától származnak, e) akik zsidó vallású anyától házasságon kívül születtek, f) azok a nők, akik az előző rendelkezések alá esnek, keresztényekkel házasodtak össze és a zsidó vallásról legkésőbb a Nemzet Pártjának felállításá előtt egy évvel keresztelkedtek ki. A rendelet törvény hatályba lépése után történt kikeresztelkedés a zsidó minőséget nem változtatja meg.” Nagy: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 73. és 168.

97 A Kisebbségi Szerződés 7. pontja a következőket tartalmazta: „Románia kötelezi magát, hogy román állampolgároknak ismeri el jogérvényesen és mindenemű alakítás nélkül mindazokat a zsidókat, akik Románia területén laknak és akiket valamely más állampolgárság nem illet meg.” A fordítást közli: Uo. 217–218.

kellett, az alkotmány nem tette lehetővé a zsidó közösség kollektív egyenjogúsítását.⁹⁸

A csatolt részek, így tehát Erdély kisebbségeinek állampolgárságáról is a román kormány 1923. október 23-án külön rendeletet tett közzé, amely visszalépést jelentett a korábbi szabályozásokhoz képest. A rendelet értelmében román állampolgárnak azon kisebbségi lakosokat ismerték el, akik a Kisebbségi Szerződés életbe lépésének idején Erdély⁹⁹ vagy Bukovina területén állandó lakhellyel rendelkeztek, és nem folyamodtak más állampolgárságért.¹⁰⁰

További megszorításokkal élt a kisebbségek jogi helyzetére nézve egyik legfontosabb jogszabállyá váló, a *román állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről* szóló törvény, amelyet Gheorghe Mârzescu igazságügyi miniszter terjesztett a parlament elé 1924 januárjában.¹⁰¹

Az Anghelescu-féle 1925. december 22-én megjelent magánoktatási törvény a kisebbségi egyházak és közületek által fenntartott iskolák működésére nézve bírt kiemelt fontossággal. A zsidó oktatási intézmények tanítási nyelveként a 36. cikkely a románt vagy a „zsidót” írta elő, ami kettős értelmezést tett lehetővé: az egyes iskolák szabadon dönthették el, hogy amennyiben nem kívánnak teljesen román nyelvű oktatást bevezetni, választhatnak a jiddis vagy a héber között.¹⁰² Az 1928-ban hozott középiskolai törvény lehetővé tette zsidó vallásórák tartását az állami iskolákban.¹⁰³

A két világháború között állandó problémát jelentettek az olyan ügyek, mint a szombati iskolaszünet, a hitközségek és a felekezeti iskolák állami segélye, vagy a zsidó üzletek vasárnapi nyitva tartása. Habár mindegyik esetre nézve születtek szabályozások, az állami közegek azokat nem tartották be.

A szombati munkaszünet problémája a zsidó élet több területét érintette. Az oktatásban a szombati tanítás, vizsgáztatás vagy az erre a napra eső érettségi

---

98 A 133-as cikkely szövege: „Megerősítést nyernek a következő rendelet törvények: a Hivatalos Lap 1918. december 30-iki 223. számában közzétett 1918. december 29-iki 3902. számú, a polgári jogok adományozásáról szóló rendelet törvény, a Hivatalos Lap 1919. május 28-iki 33. számában közzétett, 1919. május 22-iki 2085. számú és a Hivatalos Lap 1919. augusztus 13-iki 93. számában közzétett 1919. augusztus 12-iki 3464. számú, azon zsidók honosításáról szóló rendelet törvények, akik az Ókirályságban laktak. Hasonlóképpen megerősítést nyernek az összes egyénenként megadott honosítást tartalmazó rendelet törvények, amelyeket a fenti rendeletek előtt adtak ki. Az Ókirályságban lakó zsidók, akik honosításukat az 1919. augusztus 12-iki 3464. számú rendelet törvényben meghatározott határidő alatt nem rendezték, a honosításra vonatkozó nyilatkozatokat az 1919. május 2-iki 2085. számú rendelet törvény értelmében a jelen alkotmány kihirdetésétől számított három hónapon belül megtehetik.” A fordítást közli: Uo.: 255–257.

99 A törvény szövege Erdély, Bánság, Körös-vidék, Szatmár, Máramaros megnevezéseket használ.

100 Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 97.

101 Lásd bővebben: Uo. 98., Nagy: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 77–81., Gidó Attila: *Jogkorlátozás, kirekesztés és antiszemitizmus Kolozsváron (1918–1940)*. Braham, Randolph L. (szerk.): *Tanulmányok a Holokausztról IV*. Presscon, Budapest, 2006. 17–58.

102 MO nr. 283 din 22 decembrie 1925. 14412., *Az erdélyi zsidó iskolák oktatási nyelvére* lásd: Lucian Leuştean: *Evreii ardeleni și conflictul dintre români și maghiari, pe teme educaționale, din primii ani interbelici*. Un document și câteva considerații. *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* 2005. 188–213. (lásd még: 19. sz. irat)

103 Nagy: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 135., Gyémánt: *The Jews of Transylvania...* 249., Raphael Vago: *Romanian Jewry During the Interwar Period*. Randolph L. Braham (szerk.): *The Tragedy of Romanian Jewry*. Columbia University Press, New York, 1994. 29–57.

vizsga okozott állandó gondot a zsidó tanulók számára. A szombati munkaszünetet megtartó zsidó kereskedők viszont azt sérelmezték, hogy vasárnap is kötelesek zárva tartani üzleteiket, emiatt pedig jelentős bevételtől esnek el. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség ez ügyben, 1921 júniusában, beadvánnyal fordult Grigore Trancu-Iași közmunkaügyi miniszterhez, aki viszont azzal hárította el magától a kérést, hogy a zsidóság egységes fellépése nélkül nem tehet érdemi lépéseket.¹⁰⁴

Az EZSNSZ felhívása a hitközségekhez az egységes álláspont kialakítására sikertelen maradt. A hitközségek nagy része hanyagsággal kezelte a kérést, az ortodoxok szerve, az *Erdélyrészi Ortodox Izraelita Központi Iroda* pedig körlevélben utasította a hitközségeket a Szövetséggel való együttműködés kerülésére.¹⁰⁵ Az Ortodox Iroda magatartása a cionizmussal szemben elfoglalt álláspontjából adódott. A hitközségi szervezet élén álló Ullmann Salamon besztercei főrabbi ellenezte a zsidó nemzeti mozgalmat (többek között az ortodoxián belül egyre jobban terjeszkedő máramarosi, szatmári, naszódi haszidoktól tartva). Álláspontja magán a szervezeten belül is ellentétekhez vezetett, tekintve, hogy több hitközség rabbija cionista beállítottságú volt. Nagy valószínűséggel ez magyarázza az erdélyi ortodoxia eltérő álláspontját az egységes romániai zsidó szervezet megalakítását illetően is. – 1922. május 22-re Constantin Banu vallási- és szépművészeti miniszter értekezletre hívta egybe a romániai hitközségi vezetőket azzal a céllal, hogy egy egységes hitközségi szervezet létrehozásának alapjait fektessék le. Az erdélyi ortodoxiát Glasner Mózes kolozsvári, Ullmann Salamon besztercei, Fuchs Benjámin nagyváradi főrabbi, Grünwald Dávid szatmárnémeti főrabbi, Nussbaum Sámuel nagyváradi hitközségi elnök, valamint Sebestyén Dávid és Tischler Mór kolozsvári hitközségi elöljárók képviselték. Rajtuk kívül Erdélyből részt vett még Fischer Tivadar EZSNSZ elnök, Eisler Mátyás kolozsvári neológ főrabbi és Fischer József, a kolozsvári neológ hitközség elnöke.¹⁰⁶ Az erdélyi ortodox küldöttek – a cionista Glasner kivételével – már a kezdettől fogva elutasító álláspontra helyezkedtek, ragaszkodva saját önálló szervezetükhöz. Velük szemben, a többi küldött nyitott volt a kérdés iránt. A miniszter javaslatára az értekezlet résztvevőiből az összes romániai zsidó hitárnyalatot képviselő bizottságot hoztak létre azzal a feladattal, hogy az közreműködjön a zsidó vallás jogállását szabályozó törvénytervezet kidolgozásánál. Erdélyből Ullmann, Fuchs Benjámin, Tischler Mórt és Glasnert az ortodoxia-, Eislert a neológok és Fischer Tivadart az EZSNSZ képviseletében választották be.¹⁰⁷ A bizottság által kidolgozott alapelvek képezték az 1928-as kultusztörvény zsidóságra vonatkozó rendelkezéseinek alapját.¹⁰⁸

104 ÚK 1921. július 21. 157.

105 A magyarországi ortodox *Központi Irodától* az impériumváltás során elszakadt erdélyi ortodox hitközségek 1920-ban saját szervezetet hoztak létre *Erdélyrészi Ortodox Izraelita Központi Iroda* néven. Úgy az ortodoxok, mint a neológok (Erdély-Bánáti Országos Izraelita Iroda, 1922) irodája a monarchiabeli szervezeti keretek folytatása volt és vallásszervezéssel, nem pedig nemzetépitésével foglalkozott. Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929... 114., Uo.

106 ÚK 1922. május 27. 114.

107 Uo.

108 Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 112–113.

A közösségi élet kereteit az oktatásra, a vallásgyakorlásra vonatkozó törvények határozták meg. Alexandru Lapedatu liberális párti miniszter által meghozott kultusztörvény (1928. április 22.) rendezte az ország területén fennálló zsidó hitközségek jogállását, egy településen csupán egyetlen hitközség működését engedélyezve. Kivételt képeztek ez alól a szefárd és az ortodox közösségek, amelyek továbbra is külön szervezkedhettek. Az utóbbi rendelkezés főként a különböző izraelita vallásirányzatokhoz (ortodoxok, neológok, status quo ante alapon állók) tartozó erdélyi zsidóság szempontjából volt fontos.¹⁰⁹

A kultusztörvény az ország területén három típusú zsidó közösséget – szefárd, askenázi és nyugati szertartásút – különböztetett meg. Ennek értelmében, az erdélyi ortodoxokat és haszidokat az askenázi kategóriába, a neológokat pedig a nyugati szertartásúak közé sorolták. A hitközségek csak az 1928-as törvény 1932-es alkalmazásától váltak önálló jogi személyé.¹¹⁰

A zsidó hitközségek és az általuk fenntartott iskolák szinte alig részesültek állami támogatásban a két világháború között. A zsidó hitközségeket és iskolákat a román állam csak 1928–1937 között támogatta, évenként aránytalanul kevés, 1 és 10 millió lej közötti összegeket utalva ki számukra.¹¹¹

Ahogy több közép-európai államban, úgy Romániában is a 1930-as években erősödtek fel a zsidók gazdasági és különböző szabadfoglalkozású pályákról történő kiszorítására tett próbálkozások. A radikális jobboldal fő követelése volt a nem román nemzetiségűek visszaszorítása az értelmiségi, szabadfoglalkozású szakmákban és a gazdasági életben. Érvelésüket a közgondolkodásban elterjedt néhány sztereotípiára alapozták: a Regátban zsidók, Erdélyben magyarok és zsidók ellenőrzik a gazdasági élet minden területét. Az idegen tulajdonban levő gyáraknál, cégeknél előnyben részesítik a kisebbségi alkalmazottakat. A szabadfoglalkozású, értelmiségi, ügyvédi, orvosi pályák telítettek, és ezen a *numerus clausus* bevezetésével kell segíteni stb.

A zsidó és egyéb nemzetiségű lakosság gazdasági tevékenységét a húszas évekig áttételesen korlátozó törvénykezés a következő évtizedben vált fenyegető valósággá. Az 1934. július 24-én közzétett a román személyzet foglalkoztatását szabályzó törvény százalékokban szabta meg a vállalatoknál felvehető kisebbségi alkalmazottak arányát. Eszerint a húsz főnél többet foglalkoztató gazdasági, ipari vagy kereskedelmi cégek személyzetének legkevesebb nyolcvan, vezetőségének ötven százaléka román etnikumú kellett legyen.¹¹²

A zsidó származású értelmiségi elitre nézve egyik legsúlyosabb következménnyel járó *numerus clausus* mozgalom az ügyvédi pályán mozgokat érintette.

---

109 Uo. 116–117., Nagy: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete... 103–107.

110 Gaal György: Az erdélyi zsidóság az első világháborút követő időszakban. *Korunk* 1991. 8. 1030.

111 Az izraelita felekezet 1928–1931 között kapott a legtöbb állami támogatást. Ezekben az években 10-10 millió lejhez jutottak. Uo.: 121., Gyémánt: The Jews of Transylvania... 250.,

112 Nagy: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete... 166., Iancu: Evreii din România 1919–1938... 239. A gazdasági és társadalmi kirekesztés kérdését bővebben tárgyalom: Gidó: Jogkorlátozás, kirekesztés és antiszemitizmus... 17–58.

1935-től általánossá vált a kisebbségi ügyvédek kizárásának a követelése. Az ügyvédkongresszusok visszatérő vitatémája volt a *numerus clausus* kérdése. Az erdélyi ügyvédi kamarák néhány hónappal később, június 1-én, Kolozsváron tartott konferenciáján a fő téma az ügyvédi pálya túlzúsúfoltsága, az ügyvédek anyagi helyzete és a nyugdíjkérdés volt.¹¹³

1935 végén az országos ügyvédszövetség kongresszusán több küldött is a kamarák románosítását, illetve a zsidó szakmabeliek eltávolítását követelte.¹¹⁴ Egyes regáti ügyvédi kamarák tényleges lépéseket is tettek az arányosítás érdekében, és több zsidó tagjukat törölték. 1937-re a helyzet annyira kiéleződött, hogy a májusban összeülő országos értekezlet az összes ügyvédi kamarára érvényes határozatot hozott a zsidó ügyvédek kizárásáról.¹¹⁵ A határozat, amelyet az erdélyi kamarák többsége nem tartott be, megközelítőleg 640 zsidó ügyvédet, azaz az erdélyi ügyvédek 24 százalékát érintette volna.¹¹⁶ Ugyanebben az évben vezették be az ügyvédi numerus clausust Magyarországon és a zsidó értelmiség létszámát korlátozó *árja paragrafust* Lengyelországban.¹¹⁷

A romániai *numerus clausus* mozgalom nyomán az ügyvédi kamarák eléről fokozatosan kiszorultak a kisebbségi tagok. 1938 tavaszán a kolozsvári kamara tizenkét fős vezetőségéből kilenc volt román, kettő magyar és egy zsidó. Az áprilisban megtartott választások eredményeként teljes egészében román ügyvédek kerültek a vezetésbe.¹¹⁸

A zsidó lakosságot érintő kirekesztő törvénykezés (gazdasági, társadalmi) nem volt mentes a külföldi hatásoktól sem. Elsősorban az 1930-as évek náci Németországa szolgáltatta a mintát anélkül, hogy az különösebb nyomást gyakorolt volna ilyen téren Romániára.¹¹⁹

1937. december végén, a parlamenti választásokon mindössze 9,1%-ot elérő Nemzeti Keresztény Párt kapott kormányalakítási megbízást a királytól. Az Octavian Goga által vezetett kormány (1937. december–1938. február) nyíltan felvállalta antiszemitizmusát, és röviddel beiktatása után sorra bocsátotta ki a zsidóellenes rendeleteket. Betiltották egyes zsidó sajtótermékek megjelenését, visszavonták a zsidó újságírók vasúti szabadjegyét, a román sajtót pedig igyekeztek megtisztítani a kisebbségi munkatársaktól. Gheorghe Cuza munkaügyi miniszter

---

113 Situația materială și morală a advocaților... 11–18.

114 Jean Ancel: Contribuții la istoria României. 57. Problema evreiască 1933–1944. I., Editura Hasefer, București, 2001.

115 Iancu: Evreii din România 1919–1938... 249; Nagy: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete... 165.

116 1935 végén a 2648 erdélyi ügyvédből 639 (24,1%) volt zsidó. Kiss Árpád: A romániai magyar ügyvédek. *Magyar Kisebbség* 1936. 15–16. 428.

117 Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvos, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Helikon Kiadó, Budapest, 2001. 131., Prepuk: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában... 145.

118 ÚK 1938. március 29. 72. és április 5. 78.

119 Németország számára Románia elsősorban gazdasági szempontból volt fontos, a „zsidókérdés” megoldása másodlagos jelentőséggel bírt. Jean Ancel: *German–Romanian Relations During the Second World War*. Braham (szerk.): *The Tragedy of Romanian Jewry...* 57–58.

megtiltotta negyven év alatti keresztény szolgálónók alkalmazását zsidó családoknál.¹²⁰

A kirekesztő jellegű rendelkezések igen komoly megélhetési gondokat okoztak a zsidó népesség jelentős részének. Ugyanakkor arra készítették az egyházi és világi zsidó elitet, hogy egyfajta korporatív modellben gondolkodva, a zsidóság belső szolidaritására építő gazdasági-társadalmi önvédelmi rendszerre dolgozzanak ki elképzeléseket. Ez az etnikai összezárkózás fogalmazódott meg Sebestyén József aradi hitközségi elöljárónak 1938 januárjában összeállított tervezetében, amelyben a jogvédelemre, munkahelyteremtésre (pl. zsidók csak zsidókat alkalmazzanak) és a vallásoktatás átalakítására (ez alatt zsidó nemzeti szellemű nevelést értett) tett javaslatokat.¹²¹

A Goga–Cuza kormány zsidókra nézve legsúlyosabb következményekkel járó lépése kétségtelenül az 1938. január 21-én kihirdetett *állampolgárságok felülvizsgálatáról szóló rendelet*törvény volt. Kidolgozását azzal indokolták, hogy több százezer menekült vagy bevándorló zsidó kapott a háború után jogtalanul állampolgárságot. Míg a törvény a zsidók esetében hivatalból írt elő felülvizsgálást, a keresztény lakosok esetében ezt csak akkor tartotta szükségesnek, ha az állampolgársági névsorba a felvétel tisztességtelen úton történt.¹²²

A törvényrendelet három kategóriát különböztetett meg: az első csoportba tartoztak a csatolt részekben, tehát Erdélyben, Bukovinában és Besszarábiában élők, a második és harmadik kategóriába pedig a regáti zsidók. A polgármesteri hivatalokra hárult az a feladat, hogy harminc nap alatt összeállítsák azon személyek névsorát, akiknek állampolgársága megkérdőjelezhetőnek bizonyult. A listákat két példányban készítették el: egyet a városházán függesztettek ki, a másikat pedig a törvényszéknél helyezték letétbe. Az első kategóriába tartozó zsidóknak harminc nap alatt kellett beszerezniük a jogosultságukat bizonyító iratokat, a regátiaknak viszont erre csupán húsz napot engedélyeztek.¹²³ Alapvető jellemzője volt a törvénynek, hogy nem a bíróságokat kötelezte bizonyításra, hanem az állampolgárságukban megkérdőjelezetteknek kellett igazolniuk jogosultságukat. Mindazoknak, akiknek ügyét pozitívan bírálták el, megerősítették román állampolgárságát, a többiek viszont elveszítették azt, és *idegen* státusúvá váltak.¹²⁴

---

120 Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 257.

121 Sebestyén József tervezete a zsidó társadalom megszervezésére. 1938. január 10., Arad. *Zsidó Hitközségi Levéltár, Arad*, 97. dosszié, 26–32.

122 Nagy: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 81.

123 A törvény értelmében a következő iratokat kellett beszerezni: születési bizonyítvány, 1918. december 1-jei (Erdély esetében) illetőséget bizonyító irat, hadkötelezettség teljesítését igazoló irat és bizonyítvány arról, hogy a háború után az illető személy nem volt idegen állam alattvalója. UK 1938. február 17. 38.

124 AnceI: *Contribuții la istoria României...* 80.

4. A társadalmi antiszemitizmus kérdése

Az erdélyi zsidó népeiséggel szemben megnyilvánuló román, magyar és német antiszemitizmus együttes hatásai között a felerősödő disszimilációs hajlamot és a belső intézményi, társadalmi struktúrák megszilárdítását fokozó erőfeszítéseket kell megemlítenünk.¹²⁵ A több irányból jövő zsidógyűlölet gyökerei és megnyilvánulási formái viszont merőben eltérőek voltak egymástól.

4.1. Román antiszemitizmus

a) *Húszas évek.* Az első világháborúig, az erdélyi román elitet elsősorban a magyarokkal szemben tanúsított álláspont foglalta le és csak a román–magyar viszony prizmáján keresztül foglalkoztak a „zsidókérdéssel”. Gheorghe Bogdan Duică brassói irodalomtörténész, vagy Octavian Goga antiszemitizmusa így 1918 után, a romániai antiszemita mozgalmak egységesülését követően került előtérbe.¹²⁶

A zsidó népeiség többsége azonban elsősorban a mindennapi élet szintjén találkozott az antiszemitizmussal. Az Erdélyben berendezkedő új adminisztráció románosító törekvései, a lakásrekvirálások főként a magyar és zsidó lakosságot érintették.¹²⁷ A hivatalos szervek viszonyulása a zsidó szervezetekhez, ügyfelekhez pedig sok esetben volt ellenséges. 1919 közepén például, amikor az erdélyi Palesztina Hivatal azzal a kéréssel fordult a város vezetőségéhez, hogy a szervezet számára egy működéséhez szükséges irodahelyiséget utaljanak ki, a következő válasz érkezett: „Kolozsváron olyan mértékű lakáshiány tapasztalható, hogy még a román hivatalnokok számára sem tudunk elegendő lakást szabaddá tenni. A zsidók a saját hivatalukat egy hadimilliomosnál is felállíthatják. A kérés tehát tárgytalan.”¹²⁸

A világháború végén és az azt követő években gyakori jelenségnek számítottak a zsidó lakosság ellen uszító röpcédulák, falragaszok. Kezdetben mindkét nyelven, magyarul és románul is terjesztették ezeket, később viszont főként román nyelvű propagandaanyag került a nyilvánosság elé. 1920. július 2-án Erdély több településén még magyar nyelvű röpcédulák figyelmeztették a zsidóságot, hogy ne feledjék el Magyarországot, és ne folytassanak magyarellenes propagandát, mert

---

125 Az erdélyi német antiszemitizmusra nem kívánok részletesebben kitérni. Természetesen, az erdélyi zsidóság disszimilációjánál az 1933 utáni német hatásokat sem lehet figyelmen kívül hagyni. Hitler hatalomra jutását követő hetekben több erdélyi nagyvárosban is német diákok váltottak ki antiszemita incidenseket (Temesvár, Kolozsvár, Nagyvárad, Brassó, Arad), ugyanebben az évben pedig Temesváron együttműködési megállapodást kötött az A. C. Cuza vezette *Liga Apărării Național Creștine* az erdélyi *Volksdeutsche* náci szervezetével, a *Selbsthilfe*-vel. A megállapodás kitért a zsidókérdés megoldásának problémájára is. 1933-ban az erdélyi szászok általános bojkottot hirdettek meg a zsidó kereskedők ellen. Lásd: Hildrun Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918–1938)*. Oldenbourg, München, 1996., Vasile Ciobanu: *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918–1944*. Editura Hora, Sibiu, 2001. 179–235.

126 Leon Volovici: *Ideologia naționalistă și „problema evreiască”: eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*. Editura Humanitas, București, 1995. 59.

127 Gidó: *Jogkorlátozás, kirekesztés és antiszemitizmus...* 2006. 32–35.

128 Eredetileg román nyelven. DJANCJ, Fond 1., dos. 3571/1919. 1.

ellenkező esetben Erdély visszafoglalásakor nem kerülnek el büntetésüket.¹²⁹ 1923-ban már román nyelvű horogkeresztes plakátok jelentek meg Kolozsvár házainak falán: „In hoc signo vinces! Románia a románoké! Zsidók ki Palesztinába! Nemsokára felharsannak a kürtök!”¹³⁰

A két világháború közötti romániai antiszemitizmus sajátos megnyilvánulási formáját képezte a román egyetemi diákság mozgalma a *numerus clausus* bevezetése érdekében. Követeléseiket több, az oktatással és szociális problémákkal kapcsolatos elvárással kötötték össze, amelyek révén mozgalmuk általánosabb színezetet nyert. A zsidó egyetemisták megverése, a kirekesztésüket célzó törekvések és az utcai verekedések hátterében – régióként változó – társadalmi okok húzódtak meg. A magyar többségű városok esetében a diákmegmozdulások alkalmával azok a szociális feszültségek törtek felszínre, amelyek a város etnikai képének megváltozására és ezen keresztül a pozíciókért, egzisztenciák megteremtéséért folytatott versengésre vezethetők vissza.

A román egyetemi diákság úgy érezte, hogy tanulmányai végeztével nehézségbe ütközik az elhelyezkedés, és ennek oka, hogy magyarok vagy zsidók foglalják el a munkahelyeket. Az egyre inkább megerősödő szélsőjobb, az ún. legionárius mozgalom (vasgárdisták) ezt a fajta gazdasági és szociális egyenlőtlenséget és konkurenciaharcot használta fel terjeszkedésére az egyetemi városokban.¹³¹

Az egyetemi diákság antiszemita mozgalma 1922-ben bontakozott ki, és, akárcsak a környező államokban, kisebb-nagyobb szünetekkel mindvégig kitartott a két világháború között. Szórványos incidensekre ezt megelőzően is sor került, viszont ezek gyakorisága messze elmaradt a későbbiektől.

Az ország nagyobb városait érintő diákzavargások kiindulópontja Iași és Kolozsvár volt. 1922 októberében, Ferdinánd király és Mária királyné gyulafehérvári koronázási ünnepségével egy időben antiszemita incidensekre került sor Iaşiban, s ez fokozatosan átterjedt több moldovai városra és Erdélyre is.¹³² A következő években minden év decemberében megismétlődtek a diákmegmozdulások. 1923-ban Kolozsváron, a következő évben pedig Temesváron csaptak össze a román diákok a zsidó hallgatókkal.¹³³

1922-től számítható tehát a román antiszemitizmus radikalizálódása. A diákmegmozdulások mellett, illetve azzal összhangban, 1923-ban jött létre a *Nemzeti-Keresztény Védelmi Liga* (Liga Apărării Național Creștine), amelyet a iași antiszemita egyetemi tanár, A. C. Cuza vezetett. Az 1923-as alkotmány elfogadá-

---

129 DANIC, Fond Consilul Dirigent. SSGPJ, dos. 3/1920. 3.

130 A fordítást közli: UK 1923. november 1. 204.

131 Lucian Nastasă: Imposibila alteritate. Note despre antisemitismul universitar din România 1920–1940. Al. Zub (szerk.): *Identitate-alteritate*. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1996. 346., Mendelsohn: *The Jews of East Central Europe...* 185–187.

132 Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 177–178., Maria Ghitta: *Acțiunea Românesacă (1923–1925): The Circumstances of Its Establishment*. *Transylvanian Review* 2008. 2. 94–96.

133 *Helyzetjelentés az oláhok által megszállt magyar területről* (1924. december 11.) MOL, K28. 153. csomó, 258. tétel, 242., UK 1924. december 11. 277.

sával pedig a zsidóellenesség új jelszavává a *numerus clausus*, azaz „a zsidó diákok iskolákat és egyetemeket elöntő áradatának a megfékezése” vált.¹³⁴

Az erdélyi diákok *numerus clausus* mozgalmának gyökereit nemcsak a iași-i és a bukaresti hatásokban kell keresni, hanem a magyarországi 1920-as *numerus clausus* törvény nyújtotta példában és a hasonló lengyelországi törekvésekben is.¹³⁵ Lengyelországban az 1920-as évek elején a magyarországi korlátozásokhoz hasonló intézkedések bevezetésétől elállt ugyan a törvényhozás, a felsőoktatási intézmények viszont, élve autonómiájukkal, korlátozták a zsidó diákok bejutását.¹³⁶

A kolozsvári egyetemen uralkodó antiszemita légkör, az izraelita diákok továbbtanulásának akadályozása fokozatos létszámcsökkenéshez vezetett. Míg az 1920/1921-es tanévben a zsidó diákok aránya 26% volt, addig ez 1927/1928-ra 5,5%-ra csökkent, majd a harmincas években 7–9 százalék között ingadozott. Az sem véletlen, hogy a legtöbb rendbontás az orvosi és a jogi karon történt. A zsidó diákok száma itt volt ugyanis a két világháború között. 1920/1921-ben a kolozsvári orvostanhallgatók 48,5%-a, a joghallgatóknak pedig 10,7%-a volt izraelita. Arányuk 1927-re mindkét karon 10% alá süllyedt. A zsidó orvostanhallgatók száma ugyan 10% fölé emelkedett a harmincas években (1934/1935-ben 17,7%, 1938/39-ben 15,8%), de nem érte el a húszas évek elejének szintjét. A jogi karon a zsidó egyetemisták aránya 1938/1939-re 4,7%-ra apadt.¹³⁷

A két világháború közötti erdélyi antiszemitizmus legsúlyosabb megnyilvánulásának Borsa zsidó házainak 1930-as felgyújtása mellett, az 1927. decemberi román diákkongresszussal kapcsolatos zavargások bizonyultak.

A kolozsvári események előzményei a nagyváradi országos diákkongresszus munkálataiban és kísérő jelenségeiben keresendők. A négy-ötezer résztvevővel megtartott rendezvény előkészületeiből arra lehet következtetni, hogy a háttérben nemcsak diákok, hanem politikai érdekek is álltak. A román kormány jelentése alapján valószínűsíthető, hogy az értekezletet az egyetemi szenátus megkérdezése nélkül engedélyezte Ionel Brătianu miniszterelnök. Brătianu célja az volt, hogy a II. Károly trónfosztását kimondó 1926-os törvényt az új generáció esküje erősítse

---

134 Volovici: Ideologia naționalistă și „problema evreiască” ... 45.

135 A magyar törvényhozás 1920. szeptember 21-én szavazta meg a *numerus clausus* törvényként ismert 1920. évi XXV. törvénycikket, amelyben szabályozta az egyetemekre és főiskolákra felvehető diákok számát. A nemzetiségi arányok alapján megállapított felvételi kritériumokkal kimondatlanul is a zsidó diákok számát kívánták korlátozni. A törvényt 1928-ban módosították, és a faji szempontok helyett a szülők foglalkozását vették alapul. Gyurgyák: A zsidókérdés Magyarországon... 117–121.; Kovács M. Mária: A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről. Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi, Budapest, 2005. 130.; Pálffy Zoltán: Nemzetállam és felsőoktatási piac. Adatok a kolozsvári egyetemi diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között. *Erdélyi Társadalom* 2004. 2. 159.

136 Mendelsohn: The Jews of East Central Europe... 42., Vö.: Kovács: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus... 75.

137 Onisifor Ghibu: *Universitatea Daciei Superioare*. Ateliere Grafice „Cultura Națională”, București, 1929. 105–109.; Barabás Endre: A magyar tannyelvű iskolák számában beállott változások 1918–1928-ig. *Magyar Kisebbség* 1929. 13. 489.; Pálffy: Nemzetállam és felsőoktatási piac... 163–174.; Karády Viktor: Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872–1918). *Múlt és Jövő* 2000. 1. 112–121.

meg. Ezzel mintegy jelezni akarta a Párizsba távozott királynak, hogy visszatérése nem kívánatos a vezető román politikai párt számára.¹³⁸

A diákkongresszus megtartásának engedélyezése és az esetleges magyar- és zsidóellenes atrocitások feletti szemhunyas olyan alku része volt, amelyért cserében a diákságnak I. Mihály trónörökös iránt kellett kinyilvánítania a bizalmát.¹³⁹

A kormány által rendelkezésre bocsátott vonatokon Nagyváradra induló diákok az ország különböző városaiból érkeztek: Bukarestből, Chişinăuból, Iaşiból, Cernăuţiból, Kolozsvárról, Temesvárról, és már útközben zavargásokat okoztak. A brassói vonatállomás étkezdéjének berendezését megrongálták, és az utasokat inzultálták. A Iaşiból indult diákok minden nagyobb állomáson kiszálltak, és bántalmazták a zsidókat az önkényesen igazoltatott utasok közül.¹⁴⁰

A kongresszus egyik fő napirendi pontja a *numerus clausus* kérdése volt. Mielőtt a diákság elhagyta volna a várost, megrongálták Nagyvárad hat legnagyobb zsinagógáját, támadást intéztek a zsidó tulajdonú vendéglők, kávéházak ellen, illetve száznál több zsidó polgárt vertek meg.¹⁴¹

A felbujtott diákság december 7-én hagyta el Nagyváradot, többségük Kolozsvár felé indult. Útközben több településen is rendbontásokra került sor (Telegd, Élesd, Csucsá Bánffyhunyd), amelyek elsődleges célpontja a helyi zsidó lakosság volt.¹⁴²

A diákság első csoportja délután három óra körül érkezett meg Kolozsvárra. A pályaudvarra kirendelt helyőrség és rendőrség nem tudta megakadályozni a diákok bejutását a városba, akik sorra vették a főutakat és tereket, minden zsidó tulajdonú üzlet és vendéglő kirakatát bezúzva.¹⁴³

A fő támadási célpontok között a zsinagógák is szerepeltek. Elsőként a Ferdinánd király (Ferenc József) úti neológ zsinagóga esett a rombolások áldozatául. Majd a neológ elemi iskola, a Párizs utcai ortodox zsinagóga és a hozzá tartozó Talmud-Tóra iskola, valamint egyéb zsidó imaházak következtek.¹⁴⁴

Az alig néhány óra alatt lezajlott pogrom súlyos károkat okozott mind a kolozsvári zsidó, mind a magyar lakoságnak. A kolozsvári rabbik és zsidó vezetők nem tehettek egyebet, mint hogy eljuttatták tiltakozó levelüket a belügyminiszterhez és követelték a tettesek felelősségre vonását.

Újabb incidensek kirobbanásától félve, a rombolásokat követően a kolozsvári egyetem szigorú ellenintézkedéseket hozott. December 10-én bezárták az intézmény központi épületét, a diákszervezeteket pedig arra kötelezték, hogy következő

---

138 Tamás András: *A román diákok 1927. évi [december] nagyváradai kongresszusával kapcsolatosan elkövetett atrocitások, templomgyalázások, rombolások és rablások*. Kézirat. 1928. MOL K610. 45.csomó, 3. dosszié, 4. tétel, 6–8.

139 Uo.

140 Uo. 11.

141 ÚK 1927. december 7. 275., Vö.: Mózes Teréz: *Váradai zsidók*. Literator, Nagyvárad, 1995. 142–144.

142 Tamás: *A román diákok...* 18.

143 KÚ 1927. december 8. 278., Vö.: Lówy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Koinónia, Kolozsvár, 2005. 105–106.

144 ÚK 1927. december 8. 275., december 10. 276. Vö. Tamás: *A román diákok...* 24.

év január 16-ig alapszabályzatuk másolatát juttassák el a rektori hivatalba. A rendellenesen működő diákszervezeteket betiltották.¹⁴⁵

Az események nem maradtak visszhang nélkül sem az országban, sem külföldön. A román parlamentben két héten keresztül folytak a viták, felszólalások az ügy kapcsán. Romulus Boilă erdélyi képviselő szerint a bujtotatók egy részét pénzért bérelték fel. Ugyanakkor a történeteket a román nemzet szégyenének nevezte, már csak azért is, mert a „nagy egyesülésig” Erdélyben senki nem tudta, mit jelent az antiszemitizmus.¹⁴⁶ Külföldön több érdekvédelmi szervezet tiltakozott a román kormány tétlensége ellen, többen is a Népszövetség fellépését sürgetve.¹⁴⁷

b) Az 1927. decemberi események egy folyamat részét képezték. Az erdélyi zsidóságnak a diákzavargások, zsidóverések révén már az 1920-as évek elején szembesülnie kellett azzal, hogy a romániai antiszemitizmus ezt a régiót sem fogja kímélni. A zsidóellenes megnyilvánulások, ahogyan a régió többi országában is (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország), a gazdasági válság, a jobbra tolódó politikai élet és a náci Németország erősödése következtében egyre gyakoribbá és hevesebbé váltak.

A legionáriusok által 1930-ban alapított Vasgárda aktivitásának megerősödésével elszaporodtak az antiszemita röpiratok a települések nyilvános terein. 1930-ban az egész országot elárasztották a cuzista és vasgárdista agitátorok, júliusban a Bukarest–Kolozsvár gyorsvonaton antiszemita röpiratokat osztogattak.¹⁴⁸ 1933 júliusában pedig, a Németországban hatalomra került Hitler fényképei tűntek fel Nagyvárad utcáin.¹⁴⁹

A máramarosi Borsán fakitermelésből élő helyi román lakosság kilátástalan szociális helyzete vezetett nagyon súlyos társadalmi konfliktusokhoz. Ezt az elégedetlenséget használta ki a Vasgárda, amely a helyi ortodox és görög-katolikus papot megnyerve kegyetlen zsidóusztításba kezdett. Borsa zsidók által lakott részét 1930. július 4-én gyújtotta fel a helyi román lakosság. Megközelítőleg 2100–2500 zsidó maradt fedél nélkül, akiknek többsége, további zavargásoktól tartva elmenekült a faluból.¹⁵⁰ A borsai esetet újabb incidensek követték, többek között a munténiai Câmpulungon és a moldovai Suceaván.¹⁵¹

A borsai zavargások előidézéséért felelős egyik papot, Andrei Berindet, büntetésből a szatmári Mózesfalura helyezték át, aki itt is tovább folytatta az

145 DJANCJ, Fond 315, dos. 398 (1927/28). 28–29. és 43.

146 Erdélyben 1918 előtt valóban kisebb mértékű volt az antiszemitizmus mint a két világháború között, zsidóellenes megnyilvánulások viszont ekkor is történtek. A tiszaezlári per időszakában több településen zsinagógákat támadtak meg a lakosok (Nagybánya, Balázsfalva, Csák), 1901-ben pedig Brassóban vérvád borzolta a kedélyeket. Az 1900-as évek elején jelentek meg az erdélyi román sajtóban Alexandru Vaida Voievod és Octavian Goga zsidóellenes megnyilatkozásai is. Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 194., Eugen Glück: *Contribuții privind istoria antisemitismului din Transilvania (sec. XI–1918)*. *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* 2000. 139–140.

147 Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 196.

148 ÚK 1930. július 26. 160.

149 Dr. Fleisz János: *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940*. Literator, Nagyvárad, 2005. 95.

150 AFCER, Bukarest, IV. fond, 148. dosszié, 163., ÚK 1930. július 5. 147.

151 Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 202.

uszítást.¹⁵² 1933-ban az alig három zsidó családot számláló faluban Berinde húsvéti prédikációjáról hazatérő hívek betörték a zsidó házak ablakait és Reismann Hermann kereskedőt meggyilkolták.¹⁵³

A zsidó diákok ellen elkövetett erőszakos cselekedetek az 1930-as években is folytatódtak. 1933 tavaszán vasgárdista és szász hitlerista diákok támadták meg a kolozsvári gyógyszerészeti fakultás zsidó diákjait. Több hallgatót megvertek és megakadályozták a részvételüket az előadásokon.¹⁵⁴ A keresztény diákok haragját zsidó társaik erdélyi zsidó gyógyszerészekhez írt körlevele váltotta ki, amelyben támogatást kértek tanulmányaik folytatásához. A levél alapján kommunizmussal és a keresztények elleni bojkottal vádolták a zsidó hallgatókat.¹⁵⁵

A legionárius mozgalom román diákságra gyakorolt befolyásának erősödésével az agresszió is új formákat öltött. 1938-ra gyakorivá vált a robbanószerkezetek és a fegyverek használata. 1938 végén legionárius diákok bombákat dobtak többek között a kolozsvári Gázgyár épületébe, a zsidó diákmenzába és néhány vendéglőbe. A zavargások idején, 1938. november 28-án esett merénylet áldozatául az egyetem rektora, Florian Ștefănescu-Goangă.¹⁵⁶

Bővült a zsidó- és kisebbségellenes propagandát szolgáló sajtótermékek skálája is. Az 1922-től Kolozsváron működő diáklap, a *Dacia Nouă* szöveg- és képi világában is kifejezetten antiszemita jellegű volt. 1936-ban ugyanitt *Ofensiva Română* névvel a proporionalitás elvét hangoztató szélsőséges újság indult be, azt követelve, hogy a nemzetiségek arányszámuknak megfelelően vegyenek részt az ország gazdasági, szellemi és politikai életében.¹⁵⁷ A máramarosi román sajtóban, néhány kivételtől eltekintve, folyamatosan napirenden tartották a zsidókérdést (*Gazeta Maramureșană*, *Maramureșul*, *Frontul Maramureșului* stb.). Az 1930-as évek végétől az antiszemita propagandát kifejtő romániai lapokat, bukaresti követségén keresztül, a német állam pénzzel támogatta.¹⁵⁸

4.2. Magyar antiszemitizmus

A magyar lakosság körében feléledő antiszemitizmus a román megnyilvánulásokhoz képest több síkon jelentkezett. Ilyen szempontból a huszonekét év román adminisztrációt három nagyobb periódusra különíthetjük el.

a) Az első, átmeneti korszak 1918-tól az 1920-as évek első feléig tartott, amikor a zsidóellenességet a vesztes háború, a kisebbségi létbe kerülés okozta frusztráció és az útkeresés határozza meg. Ellentétben a későbbi időszyakkal, a világháború végén az erdélyi antiszemitizmus elsősorban fizikai formában jelentkezett és a magyarországi antiszemitizmus részének, illetve folytatásának tekinthető. 1918

---

152 Mózesfalut az Új Kelet máramarosi településként említi, összetévesztve a Borsától néhány kilométerre fekvő Majszinnal (románul Moisei). ÚK 1933. április 25. 93., Vö.: *Brassói Lapok* 1933. április 20. 90.

153 Uo.

154 ÚK 1933. április 29. 97.

155 Uo.

156 DANIC, Fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară, dos. 20/1939, 231.

157 MOL, K 610. 15. csomó, 1. dosszié, I. e. tétel. 75.

158 AnceI: German-Romanian relations... 58.

szeptemberében Máramarosszigeten a zsinagógáknál a zsidó újévet ünnepelni összegyűlt tömeg között razziáztak a rendőrök. Az őszi időszakra a falusi környezetben egyre kritikusabbá vált a helyzet, mivel a háborús áruhiányt a fosztogatások áldozataivá váló zsidó szatócok számlájára írták a helybeliek. Borgóprundon, Naszódon, Élesden a zsidók távozását követelte a lakosság.¹⁵⁹

A zsidók ellen elkövetett erőszakosságok kivédésére Szatmár, Máramaros, Szilágy és Nagykovács vármegyék területén 1918. október környékén zsidó önvédelmi csoportok jöttek létre.¹⁶⁰

Jellemző erre az időszakra az a levél, amelyet ismeretlen magyar tiszték juttattak el Apáthy Istvánhoz, a kolozsvári Nemzeti Tanács Elnökéhez 1918. november 6-án. A levél írói két helybéli zsidó kereskedőt vádoltak és fenyegettek meg, azt róva fel nekik, hogy amíg a magyar katonák a fronton harcoltak, ők milliomosokká váltak.¹⁶¹ A három nappal a padovai fegyverszüneti megállapodás aláírása után és tíz nappal a népköztársaság kikiáltása előtt kelt levél az ebben az időszakban eluralkodó közhangulatot tükrözte. A zsidók bűnbakká tétele az 1919. évi Tanácsköztársaság (március 21–augusztus 1.) bukásával tovább fokozódott.¹⁶²

A magyarországi fehérterrortól, a numerus claususról érkező sajtóhíreket aggodalommal követte az erdélyi zsidóság.¹⁶³ A Zsidó Nemzeti Szövetség vezetőségének 1920. januári gyűlésén a megromlott magyar–zsidó viszony volt az egyik téma: „A múltban szoros kulturális és politikai-kulturális kapcsolatban álltunk a magyarokkal és nem válhatunk egyszerre az ellenségeiké. Mégis, az előállott új helyzet és a Magyarország által zsidókkal szemben folytatott intoleráns politika következtében lényegesen megváltozott az egymásközi viszony.”¹⁶⁴ A zsidó repatriáltak visszautasítása Romániába pedig azt a vélekedést erősítette, hogy a magyar nemzetnek nincs többé szüksége a zsidóságra: 1920. szeptember 10-én az aradi Fényes Eleket és családját a magyar hatóságok pusztán zsidó volta miatt szállították le a repatriálókkel Budapest felé tartó vonatról és toloncolták vissza Romániába.¹⁶⁵

---

159 Glück: Az erdélyi zsidóság útja... 629.

160 Uő: Contribuții noi cu privire la frământările evreilor din Transilvania... 107.

161 „Elnök úr, Ön okos ember és nem látja azt a két zsidó hadi uzorást: Janovics Mózes és Vince liszt és élelmiszer tolvajt, akik míg mi véreztünk, míg védtük a hazát, itthon dőzsöltek. Akik most hangadó alakok akarnak lenni. Ezeket és a hadimilliomosokat kell összefogni és elkobozni tőlük, amit a mi vérünkön zsaroltak. –Ha ezt nem tesszük, mi tiszték tesszük meg. – Rögton távolítsák el, mert leszúrjuk. Hozzák tudomására [a] két zsidónak.” Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Budapest, Quart. Hung. 2455. II. 10.

162 Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2000. 180–191., Pók Attila: Bűnbakkeresés a huszadik századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* 2005. 1–2. 58., Gyurgyák: A zsidókérdés Magyarországon... 98–109.

163 Lásd a Keleti Újság és az Új Kelet tudósításait a magyarországi eseményekről. *Ébredő magyarok farsangi körmenete*. KÚ 1919. január 21. 16., *A zsidók sorsa Magyarországon*. ÚK 1920. szeptember 5. 50., *Hivatalos írás a fehérterrortól*. Uo., *Prohászka Ottokár a zsidókérdésről*. ÚK 1920. szeptember 23. 62., *A numerus clausus gyakorlása*. ÚK 1920. október 6. 71.

164 I. Micu Siguranța-ügynök jelentése... 25. (9. sz. irat)

165 ÚK 1920. szeptember 19. 60.

b) A magyar kisebbség belső szerveződésének konszolidációjával, a kisebbségi intézményrendszer kialakulásával fokozatosan kristályosodni látszott a zsidókhöz fűződő viszony is. A magyar értelmiségi és politikai elit túlnyomó része továbbra is a magyarság részének tekintette az erdélyi zsidóságot, izraelitaként határozva meg őket.¹⁶⁶ Az erdélyi magyar konzervatív körökben viszont a magyarságtól való elidegenedés vádjá fogalmazódott meg velük szembe, és a Tanácsköztársaságban való részvételt rótták fel számukra. Mindemellett, a politikailag és társadalmilag külön utakat járó nemzeti zsidóság a magyar pozíciókat veszélyeztető konkurens nemzetépítő-, és ebből kifolyólag olyan konkurens gazdasági csoportként jelent meg a magyar konzervatív körök szemében, amely pénzügyi tőkét már nem a magyar, hanem a zsidó intézményi háló támogatására fordítja.

A Magyarországon fellángoló antiszemita kurzus erdélyi magyar körökbe is begyűrűzött, amely jelenséget az erdélyi magyar intézményrendszer magyarországi finanszírozását lebonyolító Népies Irodalmi Társaság 1925-ös jelentésében a disszimiláció egyik okaként jelölt meg.¹⁶⁷

Az erdélyi magyar identitású zsidók is főként a magyarországi zsidóellenességet tették felelőssé a leválásért a húszas évek elején. Ligeti Ernő már 1922-ben úgy vélte, hogy az erdélyi zsidóság jelentős része leszakadt a magyarságtól, ezt az elidegenedést pedig a román nyomás és a nemzetközi helyzet mellett a beszivárgó magyarországi kurzus csak fokozta: „San-Remo, Orgovány és Dunántúl, numerus clausus és az utódállamok hivatalos politikája, Európa mai sovinizmus-kultusza, a nemzeti létbe minden áron való beleélésnek túlhajtott ópiumszívása: ezek működtek hatóerőként, hogy az erdélyi zsidóság egy része külön nemzeti alapon szervezkedett.”¹⁶⁸

A Népies Irodalmi Társaság aggodalmát látszott igazolni Kovács Lajos oláhláposi katolikus pap levele a *Magyar Kisebbség* című folyóirat szerkesztőségéhez 1925-ben. Kovács a zsidóság kizárását követelte a magyar közéletből, arra hivatkozva, hogy a kulturális és gazdasági élet elzsidósodása következtében a magyarság nem tud megfelelően érvényesülni. Mindemellett kétségbe vonta a magyar anyanyelvű zsidóság magyarságát is.¹⁶⁹ Válaszában Jakabffy Elemér, a Magyar Kisebbség főszerkesztője és a Magyar Párt alelnöke, határozottan elutasította Kovács Lajos álláspontját, arra hivatkozva, hogy kisebbségi magyar nemzeti érdek a zsidóság integrációjának fenntartása.¹⁷⁰ Az ügy kapcsán a magyar zsidóság részéről Leitner Mihály dévai ügyvéd és Gombos Benő közíró szólalt meg. Mindketten Kovács levelének veszélyeire hívták fel a figyelmet és az erdélyi zsidóság magyar kultúra felvirágoztatásában betöltött létfontosságú szerepét emelték ki. A katolikus pap levelére adott válasz egyben a magyar zsidóság magyarok iránti hűségének kinyilatkoztatása volt.¹⁷¹

166 Lásd: Gáll Ernő: Kisebbség a kisebbségben. *Regio* 1993. 2. 81–98.

167 *Az erdélyi zsidóság és a Magyar Párt*. MOL K28, 153. csomó, 258. tétel, 223.

168 Ligeti: Erdély vallatása... 79–80. (lásd 45. sz. irat)

169 Jakabffy Elemér: Nyílt levél Főtisztelendő Kovács Lajos r.k. lelkész Úrhoz. *Magyar Kisebbség* 1925. 8. 286.

170 Uo. 285–289.

171 Válaszok Kovács Lajos lelkész úrnak. *Magyar Kisebbség* 1925. 9. 342–348.

Az Országos Magyar Párt érzekelte a zsidók leválásának valós veszélyét és ennek megfelelően alakította hivatalos politikáját. Az 1924-ben Brassóban sorra kerülő nagygyűlés Barabás Béla javaslatára arról határozott, hogy a magyar nemzet integráns részének tekinthető minden olyan zsidó származású személy, aki magát magyarnak vallja.¹⁷² 1928-tól, a módosított Szervezeti Szabályzat értelmében, automatikusan a Magyar Párt tagjának tekintettek minden 20. életévét betöltött magyar származású és kultúrájú személyt: „a Magyar Párt tagja minden 20-ik életévét betöltött feddhetetlen jellemű román állampolgár (férfi és nő), aki *magát akár származásánál, akár műveltségénél fogva magyarnak vallja.*”¹⁷³ A fenti irányvonal mellett a párt vezető egyéniségei kitartottak az 1930-as években is. Bethlen György, az OMP 1926–1938 közötti elnöke egy 1931-es kolozsvári választási beszédében, majd az 1933-as nagygyűlésen utalt a párt nyitottságára a magyar zsidóság irányában.¹⁷⁴ 1931-es megnyilatkozását természetesen annak függvényében kell értelmezni, hogy ebben az évben jelent meg a választásokon konkurenciának számító és a teljes romániai/erdélyi zsidóság nevében fellépő Országos Zsidó Párt.

Az OMP központi vezetésének távolságtartása az antiszemitizmustól a deklarációk mellett a szervezeti keretekben is érzékelhető maradt. A bihari párttagozatot 1932 és 1935 között Ungár Adolf zsidó származású alelnök és Páll György titkár irányította. 1935-ben, a tisztújítás alkalmával a szélsőjobboldali körök Jakabffy Elemér országos tekintélyű ügyvédet támogatták, jobboldali fordulatot remélve tőle. A választásokat megnyerő Jakabffy viszont beszédében élesen támadta a nemzetiszocialista eszméket és annak híveit. Kudarcot szenvedtek 1936-ban is, amikor az OMP radikális szárnya az antiszemitizmusáról ismert Parecz Györgyöt próbálta az aradi párttagozat élére juttatni, eredménytelenül.¹⁷⁵

Az OMP hivatalos politikájában elítélte tehát az antiszemitizmust (pl. Jakabffy Elemér felszólalása a nemzeti kisebbségek genfi kongresszusán), de néhány meghatározó politikusa (Paál Árpád, Sulyok István képviselő és Gyárfás Elemér szenátor) által vezetett *Erdélyi Lapok* hangvétele miatt zsidóellenesség vádjával illetve több magyarországi és erdélyi újság, amelyet csak nehezen tudott tisztázni.¹⁷⁶

Az 1932-ben útjára indult és 1940-ig megjelenő *Erdélyi Lapok*, Nagyváradon szerkesztett katolikus sajtóorgánium volt, amely kezdetektől az antiszemitizmus terjesztésének szolgálatába szegődött. A munkatársai között nevesebb erdélyi hírlapírókat, publicistákat felsorakoztató újság a németországi nemzetiszocializmus szinte kritikátlan népszerűsítésével egyedülállóan számított az erdélyi

172 Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-én megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség* 1925. 1. 30., Balázs: Etnikum, kultúra, politikai opció... 972.

173 Idézi Mikó: Huszonkét év... 54.

174 Horváth Szabolcs Ferenc: A Romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas években. *Magyar Kisebbség* 2003. 2–3. 368–369.

175 Mikó: Huszonkét év... 156., Horváth: Elutasítás és alkalmazkodás között... 180–181.

176 Gyárfás Elemér: „Reakciós zászlóbontás Erdélyben”. *Magyar Kisebbség* 1932. 7–8. 194–197. Vö.: Horváth: A Romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz... 370.

magyar lapok között. Az általa terjesztett világnézettel, a magyarországi „keresztény kurzus” népszerűsítésével tudatosan igyekezett befolyásolni az erdélyi olvasóközönset.¹⁷⁷

Az Erdélyi Lapok első számában közölt cikkében Bangha Béla magyarországi jezsuita atya azt állította, hogy a magyar kulturális intézményekben a keresztények felett zsidók uralkodnak.¹⁷⁸ Banghától közölt írásokat az előbb Brassóban, majd Kolozsváron kiadott *Erdélyi Tudósító* is.¹⁷⁹

A lapban megjelenő antiszemita vádaskodásoktól, többek között egy a tiszzaeszlári vérváddal kapcsolatos 1933-as írástól történő késleltetett hivatalos elhatárolódás pedig tovább ártott az OMP megítélésének és a zsidó–magyar elidegenedést mélyítette.¹⁸⁰ Gábel Sándor marosvásárhelyi ortodox hitközségi elnök és zsidópárti képviselőjelölt nyílt levélben vonta kérdőre Hegedűs Nándort amiért zsidóként egy olyan politikai alakulatnak a tagja, amelynek nem hivatalos lapja az antiszemita Erdélyi Lapok.¹⁸¹ Leitner Zoltán publicista, a Zsidó Nemzeti Szövetség korábbi váradi vezetője és a Zsidó Párt 1931-es képviselőjelöltje az eset kapcsán a *Nagyváradai Napló*ban jelentette ki: Az impériumváltás óta mindenki tudta, hogy „az erdélyi zsidóság és magyarság útjai elválnak”.¹⁸²

A magyar identitású zsidóság részéről Hegedűs Nándor mellett Konrád Béla nagyváradai neológ hitközségi elnök szólalt meg, aki viszont felekezeti (zsidó–keresztény) és nem etnikai/faji mezőben helyezte el az Erdélyi Lapok antiszemitizmusát. Azt hangsúlyozta, hogy az újság hangvétele káros és felekezeti gyűlölettel, a magyarság egységének megbontásával fenyeget.¹⁸³ A *Nagyváradai Napló* zsidó származású publicistáinak hangvétele érezhetően megváltozott, a magyar–zsidó együttélés lehetőségeit illetően felerősödtek bennük a kételyek.¹⁸⁴

Hitler hatalomátvételére és a náci Németországgal szimpatizáló cikkek elszaporodására (pl. Paál Árpád az Erdélyi Lapokban már 1933 őszén helyesli a németországi zsidók kirekesztésére tett intézkedéseket) az erdélyi zsidó sajtó egyre érzékenyebben reagált, a zsidó népesség jelentős része pedig még jobban eltávolodott a magyarságtól. Az Új Kelet a német eseményekről való tudósítások mellett folyamatosan figyelemmel kísérte az erdélyi magyar és román szélsőjobboldali körök irányából érkező reakciókat.

---

177 Uő: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940). *Regio* 2004. 3. 138.

178 Uő: Elutasítás és alkalmazkodás között... 122.

179 Bangha Béla az *Erdélyi Lapok* elindításáról határozó székelyudvarhelyi katolikus nagygyűlést üdvözlő *Erdélyi képek* c. írásában örömeinek adott kifejezést, hogy a „zsidó-liberális” erdélyi sajtó mellett egy katolikus orgánus is megjelenik majd a szintéren. *Erdélyi Tudósító* 1931. szeptember 27. 34.

180 Horváth: Elutasítás és alkalmazkodás között... 123.

181 Gábel az *Erdélyi Lapok*at illetően természetesen túloz, hiszen az nem a Magyar Párt központi irányvonalát tükrözte. *Új Kelet* 1933. április 25. 93.

182 *Nagyváradai Napló* 1933. április 26. 95.

183 *Nagyváradai Napló* 1933. április 25. 94.

184 Az esetet bővebben tárgyalja: Horváth: Elutasítás és alkalmazkodás között... 122–124.

Az erdélyi magyar sajtó két világháború közötti történetében elsőként a *Magyar Lapok*ká átkeresztelt *Erdélyi Lapok*ban jelent meg konkrétan a zsidó néptest magyar néptesttel való összeegyeztethetlenségének „ténye”. A korábban csak elméleti síkon hangoztatott különállóság kérdése egy 1936-os erdélyi magyar ügyvédi lista kapcsán került elő, amelyet Kiss Árpád tett közzé a *Magyar Kisebbségben*. Kiss, 7 izraelita ügyvéd kivételével, a zsidó származású ügyvédeket kihagyta az 542 nevet tartalmazó felsorolásból.¹⁸⁵ Az *Erdélyi Lapok*ban, a *Magyar Kisebbségben* és a *Független Újságban* a névsor körül keletkezett vitán felül, amelynek részét képezte a szélsőséges nézeteket valló megszólalók kirekesztő beszédmódja, az ügyvédlista összeállításának technikája az erdélyi magyar közélet jobbratulódását és a zsidókról alkotott kép megváltozását bizonyítja. Hiszen a magyar ügyvédek listájára azért nem kerülhettek fel a zsidók, mert a közgondolkodásban ők nem a magyar kisebbség részét, hanem külön entitást képeztek.¹⁸⁶

A *Magyar Lapok* újabb zsidóellenes kirohanásaitól az OMP nagyváradi tagozata elhatárolódott, a Központi Intéző Bizottság 1936. november 14-ki ülésén pedig egyértelműen a zsidó tagok mellett állt ki: A párt „a zsidó vallású párttagokat is olyan párttagoknak tekinti, mint a keresztény vallású magyarokat, akik közt sem a múltban nem tett, sem a jövőben nem tesz különbséget.”¹⁸⁷

Az Országos Magyar Párt 1938-as februári választási paktuma a szélsőséges Octavian Goga vezette Nemzeti Keresztény Párttal viszont semmissé tette a korábbi, zsidóság irányába mutató gesztusokat. Az OMP Intéző Bizottsága 1938. február 10-én ült össze Kolozsváron azzal a céllal, hogy a március elejére kiírt új választásokra kötendő egyezséget megtárgyalja, illetve elfogadja. A vitában, amelyben Markovits Manón kívül a jelenlévő zsidó származású IB tagok (Róth Hugó, Hegedűs Nándor) nem vettek részt, néhányan, mint a bányászati Bicsky István, vagy a Hunyad megyei tagozatot képviselő Meskó Miklós, a megegyezést mindvégig elleneztek. Ezzel szemben, többen is, hangsúlyozva egyet nem értésüket és aggodalmukat a paktum következtében lehetetlen helyzetbe kerülő zsidó párttagok miatt, a pártfegyelemre és a kényszerítő politikai körülményekre hivatkozva, a választási kartell megkötése mellett szavaztak (pl. Gaál Alajos gyergyói-, vagy Bicsky István bányászati IB tag).¹⁸⁸

c) A magyar–zsidó viszonyrendszerben a harmincas évek elején bekövetkezett törés az OMP 1938-as paktumának megkötésével mélyült el, még akkor is, ha nyilvánvaló volt, hogy a Magyar Párt vezető tagjainak többsége nem meggyőződésből, hanem a belpolitikai események kényszere alatt döntött a választási megegyezés mellett.

1938-ban a kisebbségi magyar közéletre két igen fontos Magyarországi esemény gyakorolt hatást: májusban megjelent az első zsidótörvény, novemberben pedig,

185 Kiss összeállítása szerint 1935 végén a 2648 Erdély területén működő ügyvédből 639 volt zsidó nemzetiségű és 542 magyar. Kiss: A romániai magyar ügyvédek... 428.

186 Horváth: Elutasítás és alkalmazkodás között... 190–191.

187 György: Iratok a Romániai Országos Magyar Párt történetéhez... 196.

188 Uo. 210–213., Horváth: Elutasítás és alkalmazkodás között... 260.

az első bécsi döntés nyomán Magyarország visszakapta a Felvidéket és Kárpátalja egy részét. A Magyarországról átgyűrűző antiszemitizmus természetesen az erdélyi közéletre is rányomta bélyegét. Az 1939-ben elfogadott második magyarországi zsidótörvény, a nürnbergi mintát követve, faji alapon határozta meg a zsidókat. Erdélyből nézve mindez aggasztónak tűnt a zsidóság számára, még akkor is, ha a romániai helyzet is egyre súlyosabbá vált. A kolozsvári *Új Kelet* cionista irányultságú napilap mindkét törvény kapcsán megfogalmazta aggályait és a kirekesztéssel szemben elfoglalt zsidó nemzeti álláspontot látta igazolni a magyarországi eseményekben és azok erdélyi reakcióiban.¹⁸⁹

Magyar részről a jobbszárny üdvözölte az első zsidótörvényt, Sulyok István például egyenesen jótékony hatásúnak találta volna egy hasonló szabályozás bevezetését Erdélyben is. Ezzel szemben Kacsó Sándor a *Brassói Lapokban* élesen elítélte a magyarországi zsidók kirekesztésére tett lépéseket.¹⁹⁰ Ez a kettősség a második bécsi döntésig mindvégig megmaradt. A határváltozásokkal pedig, a zsidósághoz való viszonyulás új dimenziókat nyert.¹⁹¹

5. A zsidó társadalom- és nemzetépítés periódusai

A világháborúk közötti zsidó nemzetépítés szakaszait a legfőbb szervezőerőt képviselő és a cionista munkát irányító *Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség* tevékenységének vizsgálatán keresztül lehet elkülöníteni. A periodizációt illetően már a húszas és harmincas években is születtek kísérletek Marton Ernő és a publicista Danzig Hillel révén.

Marton Ernő 1922-ben három szakaszt különböztetett meg az erdélyi zsidó nemzeti mozgalmon belül: az első szakasz (1918–1919), az önvédelem periódusa, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség megalakulásával kezdődött, amikor az erdélyi zsidóság szembeszegült az asszimilációval, és önvédelem céljából a zsidó ifjúság karhatalmi fegyveres csoportokba szerveződött.¹⁹² A rövid önvédelmi periódust a formai nacionalizmus szakasza követte (1919–1920), amikor a *cionizmus* kikerült a szóhasználatból, és helyébe a *nemzeti* szó került. Marton szerint, így próbálták kivédeni „az asszimiláns sajtó támadásait.”¹⁹³ Ekkor a mozgalomnak még nem volt konkrét programja. Az 1920 novemberében Kolozsváron tartott első ország-

189 Lásd az *Új Kelet* zsidótörvényekről tudósító cikkeit: *Tömeges hitéréssel reagál a magyarországi zsidóság a zsidótörvényre.* ÚK 1938. május 1. 97., *A magyarországi zsidóvita.* ÚK 1938. május 8. 103., *Magyarország és a nemzetiszocializmus.* ÚK 1938. május 21. 113., *Megkezdték a magyarországi zsidótörvény végrehajtását.* ÚK 1938. június 17. 132., *Megjelent a magyarországi zsidótörvény első végrehajtási utasítása.* ÚK 1938. június 28. 141., *Hogyan szól a magyarországi zsidótörvény végleges szövege?* ÚK 1939. május 3. 98., *Véglegesen megszavazta a zsidótörvényt a magyar parlament.* ÚK 1939. május 4. 99., *A magyarországi zsidótörvény után.* ÚK 1939. május 17. 109.

190 Horváth: *Elutasítás és alkalmazkodás között...* 261.

191 A második bécsi döntést követő erdélyi zsidóellenességre lásd: Bárdi Nándor: *A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között.* *Limes* 2006. 2. 43–70., Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 156–169.

192 Marton: *A zsidó nemzeti mozgalom...* 36–45. (44. sz. irat)

193 Uo. 39.

részi cionista konferencián vett új irányokat az erdélyi cionizmus, amikor kimondták, hogy az EZSNSZ tagjává válik a Cionista Világszervezetnek. Marton szerint, a konferenciával kezdődött a harmadik, a cionista nacionalizmus szakasza.

Danzig Hillel publicista felosztásában a Marton Ernő által vizsgált időszak a cionista mozgalom első periódusában kapott helyet (1918–1929). Szerinte ekkor a cionizmus az erdélyi zsidóság számára elsősorban politikai, szellemi és lelki szükségszerűség volt, és nem gazdasági. Az erdélyi zsidók nem érezték szükségét Palesztinának, mint anyagi valóságnak. Ezzel magyarázható az, hogy ebben az időszakban gyengék a Palesztina-centrikus erőfeszítések, és kevesen vállalják az alijázást (kivándorlás).¹⁹⁴

A Danzig által leírt második, 1929–1938 közötti periódusban a Palesztina-munka és a romániai belpolitikai munka különvált egymástól, a cionizmusban véget ért a forradalmi korszak. A Zsidó Párt megalakulásával a cionista mozgalom kevésbé tudta betölteni azt a társadalomszervező szerepet, amit korábban, viszont ideológiailag színesebbé vált, és élénkebb lett a haluc-mozgalom (telepes-mozgalom).¹⁹⁵

Marton és Danzig korszakolásából kiindulva, a nemzeti zsidóság szempontjából a két világháború közötti időszakot illetően négy nagyobb periódust különböztet meg: 1). 1918–1923, a kibontakozás, az építkezés és a szerepkörök letisztulásának időszaka. 2). 1923–1930, a diaszpóra- és a Palesztina-munka kiegyenlítődése. 3). 1930–1938, a politikai és a nemzeti munka szétválasztása, az EZSNSZ székhelyváltogatása. 4). 1938–1940, népi összezárkózás, a jogkorlátozások következményeinek enyhítésére tett erőfeszítések, a palesztinai kivándorlásra való felkészítés és a Palesztina-munka előtérbe kerülése.¹⁹⁶

5.1. Építkezés, 1918–1923

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség színrelépése valószínűleg csak a magyarságot érte meglepetésként. Az októbertől szervezkedő román, szász nemzeti tanácsok adták meg a kellő szikrát a már addig is létező – igaz, csekély támogatottságnak és nyilvánosságnak örvendő – cionista csoportosulásoknak. Rónai János balázsfalvi ügyvéd tevékenysége révén már az 1900-as évek elején léteztek cionista csoportok Erdély néhány városában (Gyulafehérvár, Nagyszeben, Nagyenyed, Kolozsvár, Nagybánya, Beszterce). Rónai részt vett az 1897-es bázeli első cionista világtalálkozáson (itt alakították meg a *Cionista Világszervezetet*), és ő volt az első, aki a zsidó nemzeti eszmét hirdetni kezdte Erdélyben. 1903-ban a magyarországi cionisták konferenciáján mondták ki a *Magyar Cionista Szervezet*

---

194 Danzig Hillel: Húsz év távlatából. *Az erdélyi cionizmus húsz esztendeje*. Kiadja a Hitachdut Barisszia-Habonim Nöszitja, Cluj, [1939]. 1–9. (79. sz. irat)

195 Uo.

196 Miroslav Hroch európai nemzetépítő törekvéseket vizsgáló periodizációjában a két világháború közötti időszak zsidó szempontból az „A” (a csoportidentitás megteremtése szempontjából fontos múltfeltárás, kultúraszervezés) és „B” (nemzettudat felébresztése, jogvédelem és jogérvényesítés) szakaszokba illeszkedik. Miroslav Hroch: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 233.

megalakítását, elnöknek Rónai Jánost választva meg.¹⁹⁷ Rónai, a konferenciáról hazatérve kezdte megszervezni a nemzeti zsidóságot Weissburg Chaim kolozsvári ügyvéd, Glasner Mózes kolozsvári ortodox főrabbi és az első világháború alatt Párizsból Temesvárra került Alexander Marmorek segítségével.¹⁹⁸

1918 novemberében egyszerre, függetlenül egymástól, több erdélyi nagyvárosban indult be a zsidóság szervezkedése: Temesváron, Máramarosszigeten és Nagyszebenben Zsidó Nemzeti Tanácsok alakultak, Kolozsváron pedig a Zsidó Nemzeti Szövetség bontott zászlót.¹⁹⁹

Az 1918. novemberi kolozsvári nagygyűlés fogta össze az addig önállóan beindult nemzeti szervezkedést. Az Uránia kávéházban megtartott rendezvény legitimitását az izraelita közösség legfőbb szervezőerejének, a hitközségeknek a vallási vezetői biztosították.

Az EZSNSZ elsődleges célja, a kényszerű helyzet diktálta jogvédelem mellett, a magyarságba asszimilálódott zsidók megnyerése volt a nemzeti ügy számára. Ennek érdekében, ahogy később a Zsidó Párt is, szélesre tárta kapuit és a teljes erdélyi zsidóság képviselőjének tekintette magát. Az 1918. december 22-én elfogadott ideiglenes szervezeti szabályzat szerint a Szövetség „az egykori Erdély területén lakó olyan zsidó férfiaknak és nőknek politikai egyesülése, kik az egyetemes zsidó nemzethez tartozóknak vallják magukat.” Célja pedig „a zsidó nemzeti öntudatnak az egész erdélyi zsidóságban való felébresztése, fenntartása és ápolása”, valamint „annak kieszközlése, hogy az erdélyi zsidóság, mint az egyetemes zsidó nemzet része az erdélyi többi népekkel egyenlő jogállású nemzetiségül elismertessék.”²⁰⁰ Ugyanígy, a Zsidó Párt 1933-ban megszavazott szervezeti szabályzata minden román állampolgársággal rendelkező, magát zsidónak tartó személyt a párt tagjává fogadott.²⁰¹

Az EZSNSZ, követve a Cionista Világkongresszus 1897-ben elfogadott programját (bázeli program),²⁰² fokozatosan megteremtette a zsidó identitás felébresztéséhez nélkülözhetetlen politikai, szociális, kulturális és oktatási intézményrendszerét. A helyi csoportok beindításával pedig, eddig példátlan módon, olyan

---

197 Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben 1623–1944*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995. 266.

198 Uo. 271.

199 ÚK 1918. december 19. 1., Vö.: Victor Neumann: *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multi și interculturalității Europei central-orientale*. Editura Atlas, București, 1999. 113., Glück: *Contribuții noi cu privire la frământările evreilor din Transilvania...* 108.

200 Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség ideiglenes szervezeti szabályai. *AFCER* VI. fond, 305. dosszié, 41–42. (lásd 4. sz. irat), Az EZSNSZ végleges alapszabályát 1921. augusztus 29-én hagyta jóvá a kormány. ÚK 1921. november 20. 255.

201 *Programul și statutele Partidului Evreiesc din România. Votate la Congresul General din 7–8 noiembrie 1933. Discursul de deschidere al Congresului*. Partidul Evreiesc din România, București, 1934. 13. (30. sz. irat)

202 „A cionizmus célja egy nyilvános, jogilag biztosított haza alapítása a zsidó nép számára. Ezen cél megvalósulásának feltételeit a kongresszus a következő pontokban foglalta össze: 1. Zsidó földművesek, munkások és iparosok szervezett letelepítése Palesztinában. 2. Az egész zsidóság egybefogása és helyi- valamint országos szervezetekbe való megszervezése a saját országaik törvényeivel összhangban. 3. A zsidó-tudat és nemzeti öntudat erősítése. 4. A különböző kormányok megnyerése a cionizmus célkitűzéseinek támogatására.” Walter Laqueur: *A History of Zionism*. Schocken Books, New York, 1989. 106. Vö. Prepuk: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában...* 125.

szervezeti rendszert tudott kiépíteni, amely állandó kontaktust teremtett az országrész zsidó lakosai között.

1918. december 7-én, Désen 300 fő részvételével megtartott nagygyűlés mondta ki a zsidó nemzeti mozgalomhoz történő csatlakozást és a helyi cionista szervezet megalakítását. A nagygyűlést, érzékeltetve az új idők eljövételét, Meirovits Leopold héber nyelven nyitotta meg.²⁰³ A dési, nagyszebeni, besztercei stb. helyi csoportok 1918-as megalakulása után²⁰⁴ sorra jöttek létre az EZSNSZ fiókok, még az olyan településeken is, mint Arad vagy Nagyvárad.²⁰⁵

A trianoni békeszerződés aláírásáig lényegében „egy helyben topogó” zsidó nemzeti mozgalom az önvédelem és a formai nacionalizmus korszakát élte, és a kibontakozás, az intézményteremtés mikéntjét az 1920-as, első cionista konferencia határozta meg.

A konferencia résztvevőit az egyes helyi csoportok tagsága, illetve a mozgósítani tudott zsidók száma alapján döntötték el. Az akár éves tagdíjnak is tekinthető cionista adó, a sékel alapján lehetett ezt a legegyszerűbben lemérni. Minden 18. életévét betöltött nemzeti alapon álló zsidónak úgymond nemzeti kötelessége volt évi egyszeri alkalommal megváltani a sékelt. (A sékel ára évenként változott, a lej erősségének függvényében. A tehetősebbek, illetve a többet is áldozni hajlandók számára vált gyakorlattá az „aransékel” megváltása, amelynek ára jóval felülmúlta az egyszerű sékelét. 1920-ban 1 sékel 10 lejt, 1925-ben 30-at ért. (1920-ban az *Új Kelet* 1,50 lejbe került.)²⁰⁶ A sékelgyűjtések (sékelakció) időpontját az *Új Kelet* rendszeresen közölte, ugyanígy, az egyes településeken elért eredményeket is. Ennek segítségével hozzávetőleges képet lehet alkotni a két világháború közötti erdélyi zsidóságon belüli nemzeti vonalhoz tartozók arányáról, vagy legalábbis azokról, akik hajlandóak voltak anyagi áldozatot hozni érte. A sékelakciók valamint a különböző, Palesztina-építésre gyűjtő alapok eredményeinek összevetése a Zsidó Párt 1931–1932-es erdélyi választási eredményeivel már jóval árnyaltabb képet nyújthat.²⁰⁷

---

203 Glück: *Contribuții noi cu privire la frământările evreilor din Transilvania...* 108., Singer Zoltán (szerk.): *Volt egyszer egy Dés... Bethlen, Magyarlajos, Retteg, Nagylonda és környéke*. I. köt., Kiadja a Dés és Vidékéről Elszármazottak Landsmannschaftja, Tel-Aviv, [1970]. 187–188.

204 ÚK 1918. december 19. 1.

205 Aradon 1920 januárjában kérték a helyi cionisták az alispántól a városi EZSNSZ megalakításának engedélyezését, majd április 15-én létrehozták a helyi csoportot. Nagyváradon az az érdekes helyzet állt elő, hogy a vallásos cionisták előbb kezdtek el szervezkedni, 1920-ban megalakítva a *Mizrachi* helyi csoportját. A *Mizrachi* az EZSNSZ keretén belül fejtett ki tevékenységet, mint a vallásos nemzeti érzelmű zsidók szervezete. A Cionista Világszövetség, és így a kötelékébe tartozó EZSNSZ is, arra törekedtek, hogy a Palesztina építéstől, a nemzeti gondolattól óztkodó vallásos zsidó tömegeket valamiképpen megfogják. Létrehozva a *Mizrachi* Világszervezetet és annak országos szervezeteit, a túlságosan világinak tetsző, a vallási hagyományoktól elszakadni látszó cionista mozgalom a szigorúan ortodox réteg számára is elfogadható alternatívát kívánt nyújtani. Az EZSNSZ nagyváradai csoportja 1921. február 27-én alakult meg. *Istoria evreimii arădene*. Editura Minimum, [Tel Aviv], 1996. 67., ÚK 1921. február 24. 41.

206 ÚK 1920. november 24. 109. és 1925. április 1. 76.

207 A romániai Országos Zsidó Párt erdélyi tagszervezeteként működő Zsidó Pártot illetően hiányoznak a megfelelő kutatások. Az OZSP-nek az 1931 és 1932-es parlamenti választások során szerzett 64 000 illetve 67 000 szavazat révén 5-5 képviselőt sikerült bejuttatnia a román törvényhozásba. A párt szavazótáborának többsége a csatlolt részek zsidóságából került ki.

A Szövetség irányítását ideiglenesen ellátó ügyvezetőség határozata alapján az 1920. évi sékelakció októberben zajlott le.²⁰⁸ A szabályzat szerint a helyi csoportok minden huszadik sékelfizető után egy-egy delegátust küldhettek.²⁰⁹ A november 22-én összeülő I. erdélyi cionista konferencián így a 79 választókerület által kiküldött 143 delegátus számításaim szerint, mintegy három-négyezer cionistát képviselt.²¹⁰ Ha családonként két sékellel számolunk, akkor a 3–4 ezer megváltott sékel 1500–2000 családot, azaz mintegy 7500–10 000 személyt érinthetett. Ekkor Erdély zsidó lakosságának lélekszáma 181 000 körül mozgott.

A konferenciát megelőzően az EZSNSZ nagygyűléseken próbálta megszervezni, felkészíteni a zsidóságot a várható eredményekre. November 14-én a bánági zsidóság elértekezleten döntött a konferencián követendő álláspontjáról. A Temesváron lezajlott rendezvényen elfogadott határozati javaslat a zsidóságot nemzeti kisebbségként határozta meg és követelte a jogegyenlőség biztosítását, valamint a zsidók számarányának megfelelő képviseletet a törvényhozásban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban.²¹¹ Ennek pontos keresztülvitelére nemzeti kataszter összeállítását javasolta. Az értekezleten további javaslatok hangzottak el egy zsidó autonóm szerv létrehozására, mint a zsidóság képviselete a román állammal szemben, valamint a kultúra, az oktatás és a jogvédelem biztosítására nézve.²¹²

A Szövetség szerepkörét, a zsidó értékek felélesztésére teendő lépéseit, a román államhoz való viszonyát a konferencia határozatokban foglalta össze. A *politikai határozat* kimondta: „Erdély, Bánát, Körös-vidék és Máramaros zsidó nemzetiségű lakosságának legfőbb politikai, kulturális és gazdasági képviselete a Kolozsváron székelő és alapszabályszerű vidéki szervezetekkel működő *Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség*.”²¹³ A Magyarországtól Romániához csatolt területek zsidó nemzetiségű lakossága a diaszpórában élő, de a sanremói békekonferencián nemzetként elismert zsidó nép részének tekinti magát. Ennek értelmében részt kíván venni a palesztinai zsidó nemzeti otthon felépítésében, anélkül, hogy az a lakhelyeül szolgáló ország kárára történne. A konferencia kijelenti, hogy tudomásul veszi a nemzetközi békekonferenciák határozatait, és alkalmazkodik azokhoz. Ezért ünnepélyesen kijelenti, hogy a „zsidó nép fiai, mint Nagy Románia hű állampolgárai, a román állameszmét királyhúséggel és állampolgári kötelességeiknek odaadó teljesítésével, híven szolgálni fogják. [...]”²¹⁴ Ennek a feladatnak viszont csak úgy tud teljes mértékben eleget tenni a zsidóság, ha őt Romániában

---

208 ÚK 1920. szeptember 7. 51.

209 Uo.

210 A konferencia második napján, november 23-án, Ferenc Mendel titkári beszámolójában 22 000 sékelfizetőről beszélt! Ugyancsak az ő megállapítása szerint, 1918-ban 7 000, 1919-ben pedig 15 000 sékelfizető volt Erdélyben. Ferenc Mendel adatainak hitelességét nem sikerült leellenőriznem. ÚK 1920. november 4. 92. Vö. ÚK 1920. november 24. 109.

211 ÚK 1920. november 17. 103.

212 Uo.

213 ÚK 1920. november 25. 110.

214 Uo.

törvényesen is nemzeti kisebbségnek ismerik el, biztosítva számára az ezzel járó jogokat.²¹⁵ A zsidó népet képviselő konferencia igényt tart a hébernek zsidó nemzeti nyelvként való elismerésére és a nyilvános gyűléseken, sajtóban, oktatási, kulturális intézményekben és a köznapi életben való szabad használatára. Figyelembe véve, hogy az erdélyi zsidóság nagy részének nem a héber, hanem a magyar, a német vagy a jiddis az anyanyelve, a zsidóság nyelvhasználati joga ezen esetben sem korlátozható. A zsidóság saját iskoláiban kívánja népének új generációját felnevelni, olyan módon, hogy elősegítse az egészségtelen társadalmi rétegződés felszámolását. A létrehozott oktatási intézmények fenntartására a zsidóság az országon belüli számarányával megegyező és a viselt közterhek arányának megfelelő állami támogatást kér. Ugyanígy követelik a szabad vallásgyakorlás és a vallási ünnepek, előírások betartásához szükséges feltételek biztosítását, valamint polgári jogokat.

A *kulturális ügyben hozott határozatok* főleg a héber nyelv gyakorlatba ültetéséről és a zsidó kultúra terjesztéséről rendelkeztek. Jellemző a kezdeti eufórikus hangulatra, hogy a határozat a lehető legrövidebb időn belül héberre akarta változtatni a szövetség és a hozzá tartozó intézmények ügyviteli nyelvét. Az EZSNSZ hivatalos nyelvének a hébert tették meg, azzal az engedménnyel, hogy ameddig a hebraizáció nem valósul meg kellő mértékben, addig más, kiegészítő nyelvet is lehet használni. Nagy valószínűséggel a határozatnak eleget tenni soha nem sikerült, egyre gyakrabban fordult viszont elő, hogy a cionista rendezvények megnyitó beszédei héberül hangoztak el. Természetesen a folytatás már magyarul, németül, vagy románul következett, annak függvényében, hogy a hallgatóság milyen nyelven értett. Könyvtárak létesítése és a könyvterjesztés, valamint a Tarbutra háruló kulturális munka képezték a további rendelkezések alapját. Az, hogy a sajtóval külön határozatban foglalkoztak, az a neki tulajdonított szerep fontosságát jelzi. A *sajtóügyi határozat az Új Keletet* a Nemzeti Szövetség hivatalos lapjának nyilvánította és az újságra való előfizetést tagságának erkölcsi kötelességévé tette. Az erős cionista sajtó megteremtése a zsidó nemzeti gondolat és a cionista mozgalom fejlődése szempontjából bírt jelentőséggel.²¹⁶

A tényleges, szervezett cionista munka beindulása az 1920-as évek második felétől számítható. Az intézményi építkezésre összpontosító Szövetség, amellet, hogy a társadalmi és a kulturális élet megszervezésére törekedett, az eredeti célkitűzéseknek megfelelően, a palesztinai kivándorlásra felkészítő és az azt elősegítő intézményeket hívott életre. 1920-ban nyitotta meg a Zsidó Nemzeti Alap-, majd 1924-ben a Palesztina Építő Alap²¹⁷ és a Palesztina Hivatal erdélyi irodáit.²¹⁸ Ugyancsak 1920-ban indult be Kolozsváron és Nagyváradon a zsidó

---

215 Uo.

216 Uo.

217 *Erecz Jiszráél...* 43.

218 A legkorábbi adatok az erdélyi Palesztina Hivatalról 1919-ből származnak (Kohn Hillel elnök 1919. június 9-én irodahelyiség kiutalását kéri a várostól), jóllehet felállítását csak a karlsbadi, XII. cionista világkonferencia mondta ki 1921-ben. A határozat tényleges megvalósítására 1924-ben került sor, amikor a Zsidó

középiskolai oktatás, Temesváron pedig *Neue Zeit-Új Kor* címmel az EZSNSZ által támogatott cionista hetilap jelent meg. A zsidó sportegyesületek keretében szerveződő sportélet fellendülése is erre az évre tehető. Míg a kulturális jellegű intézmények a zsidó tudatot, a zsidó öneszmélést szolgálták, addig a tömegsport felkarolása a fizikai edzésen kívül a közösségi szellemet erősítette.

A hangzatos és látványos cionista munka beindulása mögötti valóság egyébként félsikereket rejtett. Az 1921 májusában összeülő Nagy Intéző Bizottsági ülés a konferencián hozott határozatok részleges teljesülését állapította meg. Túl azon, hogy az olyan határozatok, mint az erdélyi zsidó kisebbség jogérvényesítése és autonómiájának kivívása már eleve kudarcra voltak ítélve, a cionista helyi csoportok 60 százaléka nem tett, vagy csak részben tett eleget kötelezettségeinek. A beszédett havi tagsági díjak aránya még kisebb volt, az a határozat pedig, hogy minden cionista lépjen be a Tarbutba, ennél is lehangolóbb eredményeket hozott.²¹⁹ Az EZSNSZ ezen úgy próbált segíteni, hogy népszerűsítő nagygyűléseket szervezett Erdély nagyobb településein. A felszólalások a cionista mozgalomhoz való csatlakozás melletti érveléstől a zsidó közösséget érintő aktuális problémákig és a Palesztináról szóló beszámolóig terjedtek.

Az oktatás terén az egyik legnagyobb gondot a tanítóképzés jelentette, amire egyébként a két világháború közötti időszakban nem sikerült megoldást találni. Az 1921. májusi EZSNSZ Nagy Intéző Bizottsági ülés által hozott határozat a zsidó tanítóképző felállításáról ugyanúgy nem valósult meg, mint a terem- és a felszerelésihiánnyal küszködő kolozsvári líceumok konszolidálása.²²⁰

A jogérvényesítés terén a Nemzeti Szövetség eredményei nem álltak arányban az általa tett erőfeszítésekkel sem a kezdeti szakaszban, sem az 1930-as években. Különböző ügyekben a kormányhoz, minisztériumokhoz felterjesztett memorandumok, kérvények általában csak az ígéretekkel maradtak, anélkül, hogy valamilyen konkrét eredményt értek volna el. Ennek egyik oka az, hogy a mindenkori román kormány inkább tekintette a Román Zsidók Szövetségét tárgyalófélnek, mint a különböző országrészek zsidó szervezeteit. Valószínűleg az is közrejátszott, hogy az 1923-as új alkotmány megszavazásáig a rendezetlen jogállású óromániai zsidósággal kapcsolatos ügyek elsőbbséget élveztek. Az erdélyi zsidóság számára sérelmes ügyek így nagyon sokszor megoldatlanok maradtak.

5.2. Kiegészítő diaszpóra- és Palesztina-munka, 1923–1930

A negyedik erdélyi cionista konferencia új irányokat szabott az EZSNSZ irányította zsidó nemzeti mozgalomnak. A Temesváron, 1923. augusztus 27–29-én megtartott rendezvény új alapokra fektette a Szövetség programját azzal, hogy

Nemzeti Szövetség döntése értelmében Kolozsvár központtal hozták létre az erdélyi Palesztina Hivatalt. 1919-ben tehát, a Nemzeti Szövetség valószínűleg a londoni központ megkérdezése nélkül, saját kezdeményezésre hívta életre a zsidó telepesek Palesztinába juttatásával foglalkozó szervezetet. D.JANCJ, Fond 1., dos. 3571/1919. 1. *Jelentés az Erdélyrészi Központi Palesztina Hivatal 5685 (1925) évi működéséről*. Kiadja az Erdélyrészi Palesztina Hivatal, Kolozsvár, 1925. 3-6.

219 ÚK 1921. május 29. 115.

220 ÚK 1921. május 26. 112.

határozatba foglalta a Palesztina-munkára való nagyobb odafigyelés szükségességét. Ez azt jelentette, hogy az EZSNSZ a zsidó társadalom belső építésére tett erőfeszítések mellett az igazi cionista cél megvalósítására, a Palesztinába való kivándorlásra kívánt nagyobb hangsúlyt fektetni. Itt persze az is közrejátszott, hogy a Szövetség 1923-ra túljutott a „hőskorszakon”, kiépítette vidéki szervezeteit és az intézményteremtés első nehézségeit is maga mögött tudhatta. A diaszpórapolitizálás viszont nem elégítette ki sem a Szövetség idealista vezetőinek elképzeléseit, sem a Cionista Világszervezetet. A cionista munkáról szóló elvi határozat²²¹ egy sor olyan döntéssel párosult, amelyek ugyancsak az EZSNSZ további működését érintették: elhatározták a szervezeti hozzájárulás, az ún. havi pártadó bevezetését; kibővítették a Nagy Intéző Bizottság hatáskörét (állandó választmányi jelleget kapott és felruházták a konferencia teljes hatáskörével); a konferencia kimondta az egy-egy nagyobb régiót magába foglaló körzetek megalakításának a szándékát,²²² öttagú központi fegyelmi bizottságot hoztak létre (az egyes tagok, helyi csoportok, körzetek közötti vitás kérdésekben volt joga dönteni).²²³

Az új cionista munka kulcsszavává a *nevelés* vált, ami később, az 1930-as évek közepétől, egyre inkább a *népnevelés*-, illetve a *szolgálat* irányába bővült. A zsidó kultúra terjesztésének megszervezését a konferencia külön programban fektette le. A három síkon folyó nevelőmunka az elképzelések szerint 1. a cionista mozgalom, az alapfogalmak és a mozgalmon belüli irányzatok-, 2. a palesztinai viszonyok, a Világszervezet zsidó nemzeti otthon megteremtéséért folytatott tevékenységének ismertetéséből és 3. a zsidó irodalmi és történelmi ismeretek minél szélesebb rétegekhez történő eljuttatásából állt. A zsidósággal kapcsolatos ismeretanyagot és ezek terjesztésére megrendezett előadásokat az EZSNSZ kulturális bizottsága központilag szándékozott összeállítani. A minden helyi csoport számára kötelezővé tett nyolc hónapos előadássorozatot rendszeresített műsoros estélyeknek, teadélutánoknak kellett kiegészíteniük.²²⁴ A negyedik cionista konferencia által kidolgozott kulturális nevelő munkaprogram, ha nem is folyt a megálmodott pontossággal, jelentős eredményeket ért el a társadalomszervezés terén.

1923 májusában országos zsidó értekezlet zajlott le Bukarestben. Az itt felszólaló Fischer Tivadar a Román Zsidók Szövetségének azon törekvését kifogásolta, hogy az a csatolt részeken is terjeszkedni próbál. Tekintve, hogy az ezeken a területeken élő zsidóság különböző anyanyelvű és kultúrájú, Fischer egy olyan szervezet létrehozását kezdeményezte, amely a *Romániai Zsidók Szövetsége* (Uniunea Evreilor din România), vagy *Egyetemes Romániai Zsidó Szövetség*

---

221 „A konferencia kimondja, hogy a Zsidó Nemzeti Szövetség működését tiszta cionista program megvalósítására koncentrálja. E program túlsúlyát a szorosabb értelemben vett Palesztina-munka képezi (palesztinai alapok támogatása, az emberanyag előkészítése, halucmunka stb.), de beletartozik a nemzeti galutmunka is.” ÚK 1923. szeptember 1. 160.

222 A körzetek megalakítására október–novemberben került sor.

223 ÚK 1923. szeptember 1. 160.

224 ÚK 1923. augusztus 16. 146.

(Uniunea Generală Evrească din România) név alatt futott volna. Az általa felterjesztett határozati javaslatot a bukovinai és a besszarábiai küldöttek sem támogatták.²²⁵

Az erdélyi cionistáktól a Román Zsidók Szövetségéhez csatlakozók tábora a román szervezet jogvédelem terén végzett hatékony munkája mellett érvelt. Az 1923-as alkotmány és az ezt követő zsidó vonatkozású törvények kidolgozásánál az UER volt sokszor az egyedüli zsidó képviseleti szerv, amely befolyásolni tudta a döntéseket. Ezzel szemben az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség csak helyi szinten tudott esetleges eredményeket elérni. Az UER erdélyi fiókját megalakító Molnár Jakab és Klein Miksa valószínűleg ilyen megfontolásból cselekedett 1925 októberében.²²⁶ Kleinék álláspontját Fischer József azzal próbálta cáfolni, hogy a hathatósabb jogvédelem csak ürügy a regáti szervezet terjeszkedésére, amelynek tulajdonképpen célja a románságba való erdélyi zsidó asszimiláció szolgálata. Hevesen bírálta az erdélyi bányamunkások szövetsége egykori titkárának, Vasile Vaianunak azon kijelentését, amely szerint az erdélyi zsidóság csak úgy tudja bizonyítani a román állammal szembeni lojalitását, ha azonnal megalakítja a Román Zsidók Szövetségének tagszervezetét. Ezzel az erdélyi izraeliták bebizonyítanák, hogy nem akarnak sem magyar, sem zsidó nacionalisták lenni, hanem román nemzetiségűnek vallják magukat.²²⁷ Ez a fajta megközelítés az EZSNSZ teljes önfeladását jelentette volna, amit Fischer nem tudott elfogadni. Az asszimiláció ellen (tehát a Román Zsidók Szövetsége politikája ellen is) és saját zsidó kultúráért küzdő EZSNSZ csakis olyan típusú együttműködésre mutatott hajlandóságot, amely a felek egyenlőségén és az általuk képviselt nézetek tiszteletben tartásán alapul.²²⁸

Az EZSNSZ és az UER politikai nézetkülönbsége a helyhatósági és a parlamenti választások alkalmával is megmutatkozott. Az 1922-ben a választások idejére alakult Zsidó Néppárt a regátiaktól külön utat járt, választási részvételéről viszont lemondott, és helyi paktumokat kötött.²²⁹ 1925-ben, Kolozsváron, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség központi Zsidó Választási Bizottságot hozott létre és megpróbálta felvenni a kapcsolatot az ellenzékben lévő Román Nemzeti Párttal, valamint

---

225 „A nagy-romániai zsidó közéletnek Bukarestben 1923. évi május hó 27. és 28-ik napjain értekezletre egybegyűlt vezető egyénei – az ország zsidó lakosságának helyzetét alaposan mérlegelve – szükségesnek jelentik ki egy, a magukat a zsidó néphez tartozónak valló román állampolgárokat összefoglaló, országos szervezetnek létesítését.” A szervezet a nagy-romániai zsidóság teljességét képviselné, tekintet nélkül a belső kulturális, vallási különbségekre. ÚK 1923. május 31. 80.

226 ÚK 1925. október 7. 229.

227 ÚK 1925. szeptember 16. 214.

228 A román zsidók szervezetének álláspontja a zsidóság mibenlétéről meglehetősen kétértelmű volt. Az UER a zsidóság meghatározására inkább az *etnikai és vallási* kifejezést használta, a *nemzeti kisebbség* helyett. Ugyanígy, a regáti zsidókat a román állam is mózeshitű románokként, míg az erdélyieket és a bukovinaiakat nemzeti kisebbségként határozta meg. Természetesen a cél a magyar, illetve a német kisebbségtől való leválasztás volt. A román államnak az UER erdélyi politikája két szempontból is előnyös volt: mindamellett, hogy a magyar kulturális háttérrel rendelkező cionisták nemzetként határozták meg magukat, a Román Zsidók Szövetségének erdélyi működése közrejátszhatott a román társadalmi struktúrába való beolvadásnál, és hosszabb távon a románságba történő asszimilációnál. Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 217.

229 ÚK 1922. február 22. 41.

később a liberálisokkal kiegyező Országos Magyar Párttal. Ezzel párhuzamosan, a Román Zsidók Szövetségének erdélyi fiókja a Nemzeti Liberális Párttal keresett szövetséget.²³⁰

Az 1926-os parlamenti választások során zsidó programmal erdélyi képviselő nem jutott be a román parlamentbe, 1927-ben és 1928-ban viszont igen. 1927-ben a választásokat megnyerő Nemzeti Liberális Párt révén az UER-párti Jakobi Emil, 1928-ban pedig a Nemzeti Parasztpárttal kötött egység alapján a Nemzeti Szövetség részéről Fischer Tivadar (1928–1931) és Fischer József (1928–1933) nyertek képviselői mandátumot.²³¹

Az erősödő állami antiszemitizmus miatt a 30-as évek második felére egyre sürgetőbbé vált a közös országos érdekképviseleti szervezet megalakítása. Ilyen irányban több próbálkozás is született. A borsai, câmpulungi, bălăceanai és suceavai atrocitások hatása alatt elsőként 1930. július 23-án, a Zsidó Parlamenti Klub összehívására megrendezett országos konferencián határoztak egy központi irányító és jogvédő szerv felállításáról (*Romániai Zsidók Egyetemes Tanácsa*).²³² A konferencián nem vett részt a Román Zsidók Szövetsége, arra hivatkozva, hogy az elsősorban személyi érdekeket és nem a zsidógyűlölet elleni harcot szolgálja.²³³

Féltreteve a nézetkülönbségeket, a Román Zsidók Szövetsége és a Zsidó Párt 1936-ban Bukarestben székelő Központi Zsidó Tanácsot hozott létre, élén a román zsidók szervezetének elnökével, Wilhelm Fildermannal. Hasonló szervezet jött létre két évvel később, ekkor viszont már bevonták a hitközségeket is.²³⁴

5.3. A politikai és nemzeti munka különválasztása, 1930–1938

A román belpolitikai viszonyok következtében az 1920-as évek végére az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség Palesztina-munkája, az 1923-as határozatok ellenére, egyre inkább háttérbe szorult a politikai, jogvédelmi tevékenységgel szemben.²³⁵ A Parasztpárt oldalán képviselői mandátumhoz jutott Fischer Tivadar és Fischer József révén az erdélyi zsidó érdekek parlamentben történő megjeleníthetősége az erdélyi zsidó nemzeti munka politikai és cionista részekre való szétválasztását igényelte.

---

230 *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VII. konferenciája. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, Palesztina Hivatal, Keren Hajjeszód, Keren Kajemet Lőjiszráél jelentése 5686. évi működéséről.* Kadima Nyomdai Műintézet, Cluj, 1926. 5–6. Vö. ÚK 1926. február 4. 28., február 16. 38.

231 Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 217–221. Vö.: *Parlamentarii evrei în forul legislativ al României (1919–1940). Documente (extrase).* Editura Hasefer, București, 1998. XXVI, Claudia Ursuțiu: *Senatori și deputați evrei în Parlamentul României (1919–1931). Între reușită și eșec.* Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2006. 68–89.

232 Michael Landau körlevele az Országos Zsidó Tanács megalakítása alkalmából. 1930. július 26., Bukarest. AFCER, VI. fond, 148. dosszié, 40., A regáti Zsidó Hitközségek Szövetségének körlevele az ország hitközségeihez az Országos Zsidó Tanács megalakítása kapcsán. 1930. július 28., Bukarest. Uo. 39. (26. és 27. sz. irat)

233 Ursuțiu: *Senatori și deputați evrei...* 262–265.

234 Ancel: *Contribuții la istoria României...* 84., ÚK 1938. január 21. 16.

235 Az EZSNSZ politikájának alakulásában meghatározó szerepe volt az egyre erősödő antiszemitizmusnak (például az 1927-es nagyváradi és kolozsvári rombolások vagy a máramarosi többségében zsidók lakta Borsza felgyújtása.)

1930/1931-ben három lényeges változás állt be az erdélyi zsidó társadalom életében. a) 1930. április 23-án, Nagyváradon, az EZSNSZ Nagy Intéző Bizottságának ülésén kimondták az erdélyi *Zsidó Párt* megalakulását.²³⁶ Az erdélyi szervezkedéssel párhuzamosan a Regátban is létrejött a cionista klubok egyesüléséből hasonló néven egy pártszervezet.²³⁷ A két Zsidó Párt és az 1928-ban román parlamentbe bejutott zsidó nemzeti képviselők alkotta Zsidó Parlamenti Klub (Mayer Ebner, Fischer Tivadar, Fischer József, Michael Landau) képezték az alapját az 1931 májusában létrejött *Romániai Zsidó Pártnak* (Országos Zsidó Párt).²³⁸ Az OZSP elnökévé Fischer Tivadart választották, a szervezet erdélyi tagozataként működő Zsidó Párt élére pedig Fischer Józsefet. A párt működése alatt mindössze két alkalommal érte el a bejutáshoz szükséges 2%-ot. 1931-ben az országos szinten szerzett 64 000 szavazat 5 képviselői mandátumra volt elég (Erdélyből Fischer József jutott be), akárcsak az 1932-es 67 000 szavazat (Az erdélyi zsidó jelöltek közül Marton Ernő és Fischer József jutottak képviselői mandátumhoz.)²³⁹

A Zsidó Párt, mindkét választás alkalmával a csatolt részekből szerezte a szavazatok többségét. 1931-ben és 1932-ben is, Erdélyben több mint 24 ezren szavaztak a Zsidó Pártra, ami a romániai zsidó szavazatok mintegy 36–38 százalékát jelentette. A legtöbb szavazat a nagyobb zsidó népességgel rendelkező Máramaros, Szatmár, Temes-Torontál, Bihar, Szilágy, Szamos, Arad, Kolozs és Maros megyéből érkezett.²⁴⁰ Ha a leadott szavazatok számát a szavazásra jogosult erdélyi zsidók számához viszonyítjuk (megközelítőleg 35 ezer személy), akkor azt látjuk, hogy az erdélyi zsidó választók mintegy 70 százalékánál örvendett bizalomnak a Zsidó Párt.²⁴¹ Az *Új Keletnek* adott interjújában Willer József ötezerre tette azoknak a zsidóknak a számát, akik 1931-ben a Magyar Pártra voksoltak (az erdélyi zsidó szavazatok 14–15%-a).²⁴² Tehát 15 százalék körül lehetett azoknak az aránya, akik a Zsidó Párt és a Magyar Párt helyett harmadik opció mellett döntöttek (az erdélyi hagyományoknak megfelelően elsősorban valószínűleg a Nemzeti Parasztpárt vagy a baloldali alakulatok mellett).

b) A Zsidó Párt létrehozása és az erdélyi cionista vezetők politizálásba kezdése az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetséget a tényleges cionista intézménnyé válás felé mozdította el. A XI. erdélyi cionista konferencia, 1931 decemberében, Marosvásárhelyen tudomásul vette az Országos Zsidó Párt megalakulását és arról döntött, hogy felhagy belpolitikai jellegű tevékenységével, azt a párt szerveire ruházza át.

236 ÚK 1930. április 25. 92.

237 Iancu: *Evreii din România 1919–1938...* 220.

238 A Zsidó Parlamenti Klubba 1928/1929-ben olyan zsidó származású képviselők is beléptek, akik nem zsidó politikai programmal, hanem a nagyobb politikai pártok színeiben jutottak be a törvényhozásba. Soraiban találhatjuk többek között Hegedűs Nándort is, aki egyébként az Országos Magyar Pártnak volt tagja. *Parlamentarii evreii...* 195., Nicolae Cajal–Hary Kuller (coord.): *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*. 2. kiad., Editura Hasefer, București, 2004. 116.

239 Uo.

240 MO nr. 131 din 10 iunie 1931. 5426–5452., nr. 173 din 26 iulie 1932. 4470–4599.

241 ÚK 1931. július 2. 145.

242 Uo.

A konferencia az OZSP-be való belépést minden cionista kötelességévé nyilvánította.²⁴³ A Szövetség tevékenységi köre ettől kezdve kimondottan a cionista munkára, a Palesztina-munkára összpontosult mindaddig, amíg az 1933-as választási vereség után fokozatosan leépülő Zsidó Pártot 1938-ban meg nem szüntette a királyi diktatúra.

c) A politikai életbe való bekapcsolódás és az erdélyi Zsidó Párt létrehozása indokolta az EZSNSZ székhelyének Kolozsvárról Temesvárra történő áthelyezését. Az amúgy is cionista központnak számító Kolozsvárról a nemzeti gondolatnak az „asszimiláns” Bánságba való „exportálása” az itteni mozgalom fellendülésével kecsegtetett. A költöztetésről szóló döntés az 1930-as X. konferencián született meg.²⁴⁴

A költöztetés ténye mellett, a zsidó nemzeti élet egyik legfontosabb döntésének számított a belpolitikai munkának a Palesztina-munkától való elválasztása. A konferencia határozata szerint az újonnan megválasztott Kis Intéző Bizottság a továbbiakban nem foglalkozhatott belpolitikával (ezt a Zsidó Pártnak kellett ellátnia), hanem kizárólag csak cionista munkával, a magántulajdonban lévő, belpolitika-központú Új Keletet pedig senki nem tekinthette a továbbiakban a Szövetség hivatalos lapjának. Ezt a szerepet az EZSNSZ tulajdonát képező Neue Zeitnek szánták. Az EZSNSZ korábbi vezetői, a kolozsváriak számára egy belpolitikai tanácsot hoztak létre Kolozsváron.²⁴⁵ Ez a politikai tanács a személyi átfedések miatt később, az Országos Zsidó Párt megalakulásával, lényegében meg is szűnt.

A X. konferencián lezajlott tisztújítás során Fischer Józsefet választották vissza az EZSNSZ elnöki tisztségébe, viszont már ekkor nyilvánvaló volt, hogy képviselői tisztségével és a Zsidó Pártnál betöltött szerepével ez a feladat egyre inkább összeegyeztethetetlen. Vermes Ernő ügyvezető elnökké való választása már a személyi változásokat vetítette elő.²⁴⁶ A pártüggyekkel elfoglalt Fischer helyett a tényleges szervezői munka Vermesre hárult. Vermes Ernő a bánsági cionista mozgalom egyik legrégebbi képviselője volt. 1918-ban részt vett az EZSNSZ-be betagozó bánsági Zsidó Nemzeti Szövetség megalakításában. Ugyanígy, az ő nevéhez fűződik a Temesváron kiadott *Neue Zeit-Új Kor* cionista lap 1920-as, és a temesvári Zsidó Líceum 1919-es beindítása is. Éveken át elnöke volt a temesvári cionista helyi csoportnak.²⁴⁷

Az Országos Zsidó Párt megalakítása 1931 májusában, majd a júniusi parlamenti választások és Fischer József képviselői mandátumhoz való jutása Vermes Ernőt emelte az elnöki székbe. Elnöki funkciójában Vermes az ez év decemberében lezajlott cionista konferencia erősítette meg.²⁴⁸

---

243 ÚK 1932. január. 1. 1.

244 ÚK 1930. október 28. 234.

245 Uo.

246 Uo.

247 ÚK 1939. január 1. 1.

248 ÚK 1932. január 1. 1., *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája...* 16.

A Temesvár-központúvá vált cionista munka érintette az EZSNSZ központi lapját, az *Új Keletet* is. 1930-tól az ÚK szerepét, a nemzeti mozgalommal kapcsolatos események ismertetését fokozatosan a kétnyelvűből (magyar–német) egynyelvűvé (magyar) váló *Neue Zeit–Új Kor* vette át.²⁴⁹ A kolozsvári lap pedig egyre nagyobb teret szentelt a bel- és külpolitikai cikkeknek. Az ilyen jellegű tudósítások megközelítőleg fele-fele arányban voltak zsidó vonatkozásúak és a mindennapi politikáról szólnak.

A cionista munka eredményeinek hullámszerűsége mindvégig jellemző erre a periódusra. Szinte nincsen olyan cionista konferencia, amelyen ne hangzanának el keményszavú bírálatok a végzett munkát illetően. A bírálatok, vagy az önbírálat mellől viszont soha nem maradnak el az évről évre növekvő eredményekről tett kijelentések. A sokszor propaganda ízű *Új Kelet*-tudósítások vagy a nyomtatásban megjelent konferenciái jelentések valóság tartamát ezért nem minden esetben lehet megítélni helyesen. Ami kiolvasható mindezekből, az az, hogy a számos felmerülő gond ellenére (a máramarosi, szociális gondokkal küzdő zsidóság palesztinai kolonizálása, a botrányokkal tarkított Czur Salom-ügy, a sékel-befizetések, a szervezeti hozzájárulások akadozása stb.)²⁵⁰, a szervezeti munka ingadozásaitól függetlenül, az 1930-as évek közepére az erdélyi zsidóság többségében sikerült megfogantatni a nemzeti gondolat csiráját. Természetesen, közrejátszott ebben az antiszemitizmus (nemcsak a társadalmi, hanem most már az állami is) növekedése: 1934-től egy sor olyan rendelkezés, törvény látott napvilágot, aminek burkolt, vagy kifejezetten zsidóellenes éle volt.

A jogkorlátozó intézkedések bevezetése a cionista mozgalmat az ipari vagy mezőgazdasági képzést nyújtó telepek kiépítésének támogatására és a hitközségek megnyerésére tett erőfeszítések növelésére készítette. Még a nemzeti vezetés alatt álló hitközségekre is jellemző volt, hogy csak vonakodva vették ki részüket a cionista munkából. A vallási támogatást, legitimitációt fontosnak tartó Szövetség ezért gyakran vádolta a vallási közületeket szüklátókörséggel, csak a vallási ügyekkel való törődéssel: „Megállapítja a konferencia, hogy az erdélyi hitközségek

---

249 Az 1930-as évek elején felmerült az *Új Kor* beszűntetésének lehetősége. Az EZSNSZ felismerve a lap bántási cionizmus terén betöltött fontosságát és a székhelyváltoztatás miatti új szerepét, végül nem szüntette be, hanem a továbbfejlesztés mellett döntött. A XII. cionista konferencia (1933. június, Temesvár) a lapra nézve a következő határozatokat hozta: [...] „5. Minden helyi csoport és ahol helyi csoport nincs, minden cionista egyesület köteles *Új Kor* biztost választani, aki az illető helységekből az *Új Kor* tudósítója és adminisztratív intézője. [...] 7. Minden cionista tisztséget betöltő férfi vagy nő, köteles előfizetni az *Új Korra*. 8. Elvárja a konferencia, hogy minden cionista kereskedő hirdetéseiivel támogassa az *Új Kort*. [...] 10. Az *Új Kor* biztosok kötelesek városukban megszervezni a lapnak kolportázs útján való terjesztését.” NZ 1933. június 10. 3. Vö. NZ 1933. május 27. 9.

250 1933 januárjában az EZSNSZ nagyváradi NIB ülése Fischer Lipót által beterjesztett határozati javaslatot fogadott el: „Az Erdélyi Nemzeti Szövetség Nagy Intéző Bizottsága sajnálattal állapítja meg, hogy a cionizmus az erdélyi zsidó közéletben (nem cionista testületekben s intézményekben), nem foglalja el az őt megillető helyet, dacára annak, hogy a Szövetség tagjai mindezen közületekben elég nagy számban vannak képviselve. Ez az állapot károsan befolyásolja a cionizmus céljainak megvalósítását és az erdélyi cionista mozgalom jövő fejlődését. A Nagy Intéző Bizottság elhatározza egy öttagú bizottság kiküldését, amelynek feladata az összes erre vonatkozó dolgok tanulmányozása és ennek alapján a mai helyzet javítását célzó konkrét és megvalósítható javaslatoknak megtétele, legkésőbb az ez év tavaszán összeülő országrészi cionista konferenciának.” ÚK 1933. január 10. 7.

legnagyobb része nem alkalmazkodott a zsidó élet megváltozott körülményeihez és követelményeihez. A zsidó élet mai adottságai mellett a hitközségek munkaköre nem szorítkozhat a hitélet és a karitatív munka eddigi szűk kereteihez. A hitközségek a népi élet aktív tényezői kell, hogy legyenek szociális, gazdasági, kulturális és nevelési téren egyaránt. [...] A hitközségek kötelessége előmozdítani a zsidó ifjúság átrétegződését, produktivizálását, nemzeti nevelését és hebraizálását. A hitközségek elsőrendű kötelessége intézményesen hozzájárulni a palesztinai ország építő alapok munkájához, lehetővé tenni és propagálni az alapokra való nyilvános adakozást a templomokban, és intézményesen támogatni az ifjúság haluc-nevelő munkáját, valamint a szegénysorsú dolgozó tömegek palesztinai kivándorlását.”²⁵¹

1937 májusától az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom irányítását Reiter Károly vette át.²⁵² A Zsidó Párt decemberi választási kudarca, majd bekövetkező feloszlata ismét az Zsidó Nemzeti Szövetségre hárította a belpolitikai munkát.

5.4. Népi összezárkózás, 1938–1940

Mint társadalmi szervezet, az érvényben lévő rendelkezések következtében, az EZSNSZ jogképviseleti mozgástere jelentősen leszűkült. Ez viszont hozzájárult ahhoz, hogy a Palesztina-munka terén történetének egyik legsikeresebb korszakát élje meg. 1928-ban az erdélyi sékeljegyzések száma alig haladta meg a kétezret, és egészen 1933-ig hatezer alatt volt. A gazdasági válságból való kilábalás- és a fokozódó antiszemitizmus hatására 1935-ben 11 600-ra, 1939-ben pedig több mint 15 000-re nőtt a megváltott sékelek száma.²⁵³ (A jelzett összegek 1937-ben 93, 1939-ben pedig 120 településről érkeztek be.)²⁵⁴ Ugyanígy, a Keren Hajeszod és a Keren Kajemet Lejiszrael Palesztina-alapok bevételei is jelentősen emelkedtek. Amire tovább sem sikerült megoldást találni, az a hachsara-telepek (haluc-telepek) finanszírozása. Az EZSNSZ-hez tartozó ifjúsági szervezetek által fenntartott létesítmények igényelt költségvetéséhez képest a Szövetséghez befolyt és az ebből számukra leosztott összegek elenyészőek voltak.

Az 1930-as években átlag 10–15 olyan zsidó mezőgazdasági telep működött Erdélyben, amelyekben a kivándorolni készülő fiatalokat képezték ki. Működtetőik a különböző ideológiai irányultságú cionista ifjúsági szervezetek voltak, és azokon egyszerre 10–30 fős csoportok dolgoztak. A kisszámú telep miatt több ifjúsági szervezet tagja is a regáti és bukovinai, besszarábiai létesítményekben talált magának helyet. A Dror halucai Kolozsvár és Hátszeg mellett Secureni, Ţigăneşti, Kisinyov, Dorna Vátra, Gura Humorului és Călăraşi telepein is megjelentek.²⁵⁵

---

251 Az 1935-ben lezajlott XIV. erdélyi cionista konferencia szervezeti határozatai. NZ 1935. június 29. 42.

252 ÚK 1937. május 5. 100.

253 *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája...* 45.

254 Uo. 44.

255 Haluc-telepek Erdélyben 1933-ban: Borsa, Szarvaszó, Havasmező, Ludas, Máramarosziget, Kolozsvár, Marosvásárhely, Felsővisó, Visóoroszi, Szilágycseh. Szatmárnémetiben és Máramaroszigeten ipari kiképzés is működött. A haluc-mozgalom ipartanulói különböző műhelyekben, gyárakban gyakorolták a szakmát, hasonlóan a *Zsidó Árvagondozó* által működtetett *Tanoncoithonok* növendékeihez. 1937–1939 között

A telepések Palesztinába juttatásával a London-központú Palesztina Hivatal foglalkozott. Az erdélyi Palesztina Hivatal felállítását az 1921-es karlsbadi, XII. cionista világkonferencia mondta ki, ennek tényleges megvalósítására viszont csak 1924-ben került sor. 1924 júniusában, az EZSNSZ Nagy Intéző Bizottsága döntött a Hivatal létrehozásáról, Kolozsvár székhellyel.²⁵⁶ Az intézmény feladatkörébe tartozott a halucképzés, azaz az alijázni szándékozók felkészítése a palesztinai viszonyokra, a zsidó társadalom átrétegződésének elősegítése munkahivatal és pályaválasztási tanácsadó iroda felállítása révén, valamint a sajtó Palesztináról szóló anyagokkal való ellátása.²⁵⁷ Az, hogy a londoni központ hány darab kivándorlásra feljogosító úgynevezett *certifikátot* bocsátott az egyes országok Palesztina Hivatalainak rendelkezésére, nagyban függött a Keren Kajemet Lejiszrael- és a Keren Hajeszod-hozzájárulásoktól. Az eddig megvizsgált forrásanyag sajnos nem teszi lehetővé részletes, évekre lebontott kimutatás készítését a két világháború közötti erdélyi kolonizációs intézmények eredményeiről, ezért, ahogy a KKL és a KH esetében, úgy a Palesztina Hivatalnál is hiányos adatsor áll rendelkezésünkre. 1920-as évekre vonatkozóan tudjuk, hogy 1924/1925-ben összesen 382 személy utazott ki Erdélyből Palesztinába, s ezek közül csak 167-en certifikáttal.²⁵⁸ A többi kiutazó turista-, vagy egyéb típusú vízummal rendelkezett, de egyáltalán nem biztos, hogy visszatért. A kibocsátott kivándorlási engedélyek általában nem fedezték a tényleges igényeket, így azok, akik nem jutottak a birtokába, más típusú vízumokkal igyekeztek Palesztinába kerülni.

Az 1925/1926-ban (zsidó időszámítás szerint 5686-ban) alijázók számát már pontosan lehet tudni: Összesen 247 erdélyi zsidó vándorolt ki, ebből 169-en certifikáttal.²⁵⁹ Az őshazába visszatérni szándékozó zsidók száma lényegesen nagyobb lehetett a legális, vagy illegális úton kivándorlók számánál. Az 1925/1926-os szezomban 94 szatmári személy jelezte alijázási szándékát az erdélyi Palesztina Hivatalnál közülük viszont csak 3 kapott certifikátot.²⁶⁰

1925-ben Nagy-Románia területéről 1764, 1926-ban pedig 728 személy telepedt ki Palesztinába. 1920–1940 között az országból Palesztina területére kivándorolt zsidók száma 17 000-re tehető.²⁶¹ Ha a fenti adatok alapján átlagosan évi 200–250 erdélyi alijázóval számolunk, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a

---

Hátszegen (3), Aradon (2), Szalárdon, Régenben, Vármezőn, Kolozsváron (3), Váradon (2), Lippán működtek mezőgazdasági telepek. ÚK 1933. május 27. 121., *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája...* 86–104.

256 Jelentés az Erdélyrészi Központi Palesztina Hivatal 5685 (1925) évi működéséről... 6.

257 ÚK 1921. december 9. 271.

258 A 167 alijázóból 34 kolozsvári, 29 máramarosszigeti, 17 nagyvárad, 16 marosvásárhelyi, 10 felsővisói, 7 dési, és 3 szatmárnémeti volt. Jelentés az Erdélyrészi Központi Palesztina Hivatal 5685 (1925) évi működéséről... 7.

259 A 169 kivándorlási engedéllyel rendelkező közül 56 máramarosi, 17 nagyvárad, 11 kolozsvári, 6 aradi, 4 marosvásárhelyi és 3 szatmárnémeti volt. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VII. konferenciája... 41.

260 Uo., *Munkánk és feladataink...* 5.

261 Carol Bines: *Din istoria imigrărilor în Israel 1882–1995*. Editura Hasefer, București, 1998. 91. és 211.

húsz éves időszak alatt mintegy 4–5 ezer zsidó hagyhatta el a régiót az őshazába való visszatérés szándékával.²⁶²

A növekvő alijázási kedv és a kiképzőtelepek szaporodása éles ellentétben állt az egy-egy haluc-farmon uralkodó körülményekkel. Pogány Marcell hírlapíró, 1940 márciusában az egyik kolozsvári haluctelepen tett látogatása során gyengén öltözött, élelemhiányban szenvedő növendékekről számol be: „Az átképzés és átrétegzés problémájában tehát elsősorban a zsidó fiatalok bizonytalan jövőjének feladatát kell megoldani, amit csak széleskörű társadalmi megmozdulással és anyagi áldozatkészséggel lehet megvalósítani.”²⁶³

Az átrétegződést szolgálta az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség utolsó nagy akciója, a Szebenben megrendezett háziipari képzés. Az indok a megélhetés nélkül maradt zsidó családok kenyérkereseti gondjának megoldása volt. 1940 májusának közepén az EZSNSZ háziipari alosztálya Nagyszebenben tanfolyamot indított be, ahol a szövés és seprűkészítéstől a kádármesterségig és a kosárfonásig mindent el lehetett sajátítani.²⁶⁴ A tanfolyam résztvevőit a hathetes képzés lejárta után kötelezték, hogy az EZSNSZ által megjelölt településen, lakás, élelem és utazási költség ellenében ingyenes szövőtanfolyamokat irányítsanak! A szerző számára a tanfolyam jelzésértékű. Húsz év szervezett cionista munka eredményeként sikerült az egyoldalú foglalkozási szerkezet jellemezte zsidó társadalmi tudatba bevinni a mezőgazdasági és az ipari munka gondolatát. 1940-re viszont olyan, népi szakmák is elfogadhatókká váltak, amelyeket egyébként lenéztek. Felmerülnek olyan kérdések, hogy például milyen arányban játszott közre eme szemléletváltásban a lelkesedés és a szükségszerűség? Az antiszemitizmus mennyiben volt előidézője e drámaiként is felfogható szellemi önleépítés árán véghezvitt népi építkezésnek?

1940 nyarára az EZSNSZ mozgástere teljesen leszűkült, rendezvényeit egyre kevésbé tudta megtartani. A július 1-jei kezdettel Temesvárra szervezett cionista szabadegyetemet a belpolitikai események miatt már nem lehetett megtartani,²⁶⁵ ahogy egyébként az augusztusra tervezett XVII. konferenciára sem kerülhetett sor. Utolsó lehetőségként az EZSNSZ a tagtoborzás eszközehez folyamodott, a zsidó társadalmi összefogást próbálva erősíteni: júniusban cionista biztosok keresték fel a zsidó családokat, a Nemzeti Szövetségbe való belépést kérve tőlük.²⁶⁶

Az összezárkózás, de ugyanakkor a zsidó csoportszolidaritás megnyilvánulása-ként értelmezhetjük azt az egyébként európai zsidó mintára 1938-ban megkezdett „toceret haarec” nevű akciót, amely azt szorgalmazta, hogy zsidó csak zsidó (palesztinai) termékeket vásároljon. A keresztény kirekesztő kurzusnak, a zsidók gazdasági elszigetelésére tett törekvéseknek fényében ez az akció túlmutat a

---

262 Vö.: 79. sz. írat.

263 ÚK 1940. március 13. 59.

264 ÚK 1940. május 4. 101.

265 ÚK 1940. június 21. 137.

266 ÚK 1940. június 16. 134.

Palesztina-építés gyakorlatiságán. Az Új Kelet 1938-ban tételesen is felsorolt néhány palesztinai terméket.²⁶⁷

A belső szerveződés mellett a regáti zsidósághoz történő fokozottabb közeledés is megfigyelhető. A hathatósabb érdekérvényesítés érdekében a Zsidó Nemzeti Szövetség és a Zsidó Párt újabb együttműködési formákat keresett mind a Román Zsidók Szövetségével, mind a többi országrész cionista szervezeteivel. 1938–1939 folyamán két érdekérvényesítő fedőszervezet jött létre. Létrehozásukhoz jelentősen hozzájárultak a belpolitikai események is. Octavian Goga antiszemita kormányának hatalomra kerülése, az állampolgárságok felülvizsgálata és egyéb zsidóellenes rendeletek meghozatala közös fellépést tett szükségessé.

1938 januárjában a Zsidó Párt vezetői hosszú tárgyalásokat folytattak Bukarestben román zsidó körökkel. A megbeszélések eredményeként a ZSP, az UER és a hitközségi képviselők január 19-én létrehozták a *Romániai Zsidók Központi Tanácsát*.²⁶⁸ A „romániai zsidó népközösség” legfelsőbb szerveként működő Tanácsot egyfajta koordináló intézménynek szánták, amely döntéseinek az összes romániai zsidó szervezet aláveti magát. Lényegében az ország zsidóságát érintő minden belpolitikai kérdésben állást foglalhatott. Vezetését a három legbefolyásosabb zsidó közéleti személyiségből álló elnökség (Jacob Niemirover országos főrabbi, Fischer Tivadar ZSP-elnök és Wilhelm Filderman UER-elnök) látta el. A Végrehajtó Bizottságba a Zsidó Pártból, az UER-ből és egyéb testületek képviselőiből arányosan választották be a tagokat.²⁶⁹

A cionista mozgalom a *Romániai Központi Cionista Tanács* megalakításával tett kísérletet az országrészek szervezetei tevékenységének összehangolására. 1938. február 12-én, tehát három héttel a Zsidó Központi Tanács megalakulása után, a csatolt részek és a Regát cionista képviselői Bukarestben közös fedőszervezetet létesítettek. A két ernyőszervezet között személyi átfedések is megfigyelhetőek, ugyanis a romániai cionisták élére is Iacob Niemirovert választották meg.²⁷⁰ Az alakuló ülésen, ahol az erdélyieket Reiter Károly képviselte, a központi téma a palesztinai kivándorlási lehetőségek szélesítése volt (a romániai zsidóság kolonizálásával foglalkozó ügyosztály felállítása a palesztinai bevándorlási és letelepedési engedélyeket a londoni kormánynál kijáró Jewish Agency keretében). A regionális érdekkellentétek következtében a Cionista Tanácsnak nem sikerült érdemi tevékenységet kifejtenie. A királyi diktatúrában népközösségekké szerveződő magyar és német kisebbségek mintájára 1939-ben újabb kísérletek születtek és a cionista fedőszervezetet május és december folyamán *Romániai Cionista Föderáció* néven próbálták feléleszteni. A Föderációhoz az erdélyiek csak saját autonómiájuk fenntartásának feltételével csatlakoztak. Mindez azt jelentette, hogy a Cionista Világszervezet Végrehajtó Bizottságával, az ún. *Executívével* továbbra is közvetlen

---

267 ÚK 1938. június 21. 135.

268 1936-ban is megpróbálkoztak egy hasonló szervezettel. AnceI: Contribuții la istoria României... 84.

269 ÚK 1938. január 21. 16.

270 ÚK 1938. február 13. 35.

kapcsolatban maradt az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, és saját magának tartotta fent az erdélyi sékelakciók, a kulturális tevékenység, valamint a sajtó területét.²⁷¹

A királyi diktatúrában a többi politikai párttal egyetemben feloszlatott Zsidó Párt (1938. március 31.)²⁷² belpolitikai tevékenységének átvételére hozta létre az EZSNSZ 1939. június 8-án a *Cionista Közéleti Tanácsot*, amely hagyományos stratégiát követve, az erdélyi különutas vonalat vitte tovább a romániai zsidó politikában.²⁷³ Így 1939-től az 1920-as évekhez hasonló helyzet alakult ki az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom szervezeti életében. A ZSNSZ továbbra is a Palesztina-munkával foglalkozott, míg a Közéleti Tanács belpolitikai, illetve szociális és gazdasági problémákra próbált megoldást találni a hitközségekkel közösen.

6. Intézmények a zsidó társadalomepítésben

Az erdélyi zsidó közösség identitásválasztását 1918-ig a magyarságba való asszimiláció óhaja határozta meg. A szerveződő zsidó nemzeti mozgalom ezt igyekezett megállítani, illetve visszajára fordítani egy önálló nemzeti közösség és intézményi háló létrehozásával. Míg az asszimilálódtak izraelita magyarként éltek meg zsidóságukat, addig a cionizmus hívei – függetlenül attól, hogy magyar volt az anyanyelvük és kultúrájuk –, különálló nemzeti entitásuk elismeréséért küzdöttek.

A zsidó/izraelita élet intézményi kereteit az első világháború végéig a hitközségek és azok szervei biztosították. 1918 után, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség megalakulásával ebben a térségben eddig alig ismert elvek alapján működő társadalomszervező és nemzetiesítő intézményi háló jött létre, amelynek működéséhez és fenntartásához jelentősen hozzájárult a B'nei B'rith nemzetközi szabadkőműves mozgalomba betagozódó erdélyi zsidó szabadkőművesség is.

Az első erdélyi zsidó szabadkőműves páholyt bukaresti segédlettel, de a londoni B'nei B'rith zsidó nagypáholy védnöksége alatt hozták létre Kolozsváron, 1925-ben, *Salom* néven. Programjukban a zsidó szolidaritás, a zsidó szellem és haladás ápolása, valamint a valódi humanizmus gyakorlása szerepelt. Az alapító tagok többsége az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség vagy a hitközségek vezetéséből került ki, a páholyokba viszont több magyar érzelműnek tekintett zsidó származású személy is belépett (pl. Weiss Sándor OMP-tag, aki 1934–1936 között a kolozsvári páholy elnöki tisztségét is betöltötte, vagy Ligeti Ernő író, a *Független Újság* szerkesztője).²⁷⁴

---

271 *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája...* 28.

272 Ioan Scurtu–Gheorghe Buzatu: *Istoria românilor în secolul XX. (1918–1948)*. Editura Paideida, București. 346.

273 ÚK 1939. június 10. 126.

274 *Az erdélyi B'nei B'rith zsidó páholyok* [1940]. MOL, K 29, 2. csomó, h. dosszié, 449–471., *Az erdélyi és délvidéki szabadkőműves páholyok tagjainak névsora román, illetve szerb megszállás alatt. 1919–1940*. OSZK Kézirattára, Budapest, Analekta 1387. 19.

Az erdélyi zsidó szabadkőműves kiadványokból az derül ki, hogy a páholyok ideológiamentesen szerveződtek (ezért csatlakozhattak az asszimilánsok is), de intézményteremtő, intézménytámogató és jogvédelmi háttértevékenységük révén zsidó nemzeti jelleget öltöttek.

Az erdélyi zsidó szabadkőművességnek két fontos kiadványa volt: A *Böné Berith* c. közlönyt a kolozsvári *Salom* páholy adta ki 1926–1939 között (1929-től *B'nai B'rith Szemle* címmel működött). A fontos közéleti kérdések mellett, mint amilyen a zsidó ifjúság nevelése vagy a zsidó intézmények támogatása, a kiadvány a többi erdélyi (Avoda–Marosvásárhely, Jezirah–Nagyvárad, Ahava–Brassó, Emunata–Temesvár, Or–Arad, Unitas–Szatmárnémeti) és külföldi páholy tevékenységéről tudósított.

A *B'nai B'rith Közleményeket* az erdélyi B'nai B'rith Páholyok Munkaközössége adta ki ugyancsak Kolozsváron, és a munkaközösség üléseinek 1929–1930 közötti jegyzőkönyveit közölte. Az üléseken az *Országos Diáksegélyző Egyesület*, a *Tarbut Zsidó Iskolaegyesület*, az *Erdélyi Zsidó Árvagondozó Egyesület* ügyeivel, illetve a zsidókórházak (Kolozsvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad) és az ipari nevelés problémáival foglalkoztak. A fenti lapokon kívül a hivatalosan a *Hanoar Hacioni* cionista ifjúsági egyesület kiadásában megjelenő *Az Út* c. lapot és Ligeti Ernő *Független Újságját* is támogatták anyagilag.²⁷⁵

6.1. A Szövetség

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, mint az erdélyi cionista mozgalom irányítója és a zsidó jogvédelem ellátója, már megalakulásától kezdve igyekezett minél több olyan szervezetet, intézményt létrehozni, amely az általa képviselt eszmét szolgálja. A cél a zsidó tudatra való ébresztés mellett a közösségépítés, a szakmai átképzés és az érdekképviselet volt.

A Szövetség a településeken létrehozott helyi csoportjai révén fejtette ki tevékenységét, viszont a zsidó identitás erősítésében az igazán jelentős szerepet a neki alárendelt, de széleskörű autonómiával bíró intézmények/szervezetek játszották.

A helyi csoportok szerkezetében kiemelt helyet kaptak a palesztinai telepítéssel összefüggő tevékenységet végző bizottságok (Keren Kajemet Lejisrael, Keren Hajeszod, Palesztina Hivatal) és az oktatás, kultúra-szervezéssel foglalkozó testületek. Mindezek révén, rövid idő alatt a Szövetség olyan szervezeti hálót tudott kiépíteni, amely folyamatosan napirenden tartotta a cionizmus kérdését.

Az identitásformálás szempontjából az EZSNSZ négy eszközére térek ki bővebben:

a) *Nagygyűlések* szervezésére mindig adódott alkalom és indok. Az 1921-ben Erdély nagyobb településein lezajlott nagygyűlés-sorozat Désen vette kezdetét június második felében. Részt vettek Fischer József EZSNSZ alelnök (később, 1923–1930 között elnök), Glasner Mózes kolozsvári ortodox főrabbi, Weissburg

275 Uo.

Chaim kolozsvári ügyvéd (az erdélyi Palesztina-munka és telepítési akció egyik irányítója) és a helyi cionista csoport vezetői. A magas részvétellel lezajlott rendezvény szónokai a romániai aktuális, zsidókat érintő kérdések mellett a cionizmusról és a palesztinai telepítésről beszéltek.²⁷⁶ A hasonló forgatókönyv szerint lezajló nagygyűléseknek a nemzeti mozgalom iránti érdeklődés felébredése volt a céljuk és eredményük. Az ilyen rendezvények egyszerűen nem kerülhették el a figyelmét még az asszimiláció híveinek sem, lehetetlen volt tudomást sem venni róluk.

Nagy-Britannia Palesztina-mandátumának ratifikálása 1922. július 22-én a zsidó állam megteremtésére tett erőfeszítések újabb lépcsőfokát jelentette. A cionista világmozgalom számára azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy az angol ellenőrzés népszövetségi megerősítésével felgyorsulhat a palesztinai zsidó földvásárlási és telepítési folyamat. (Nagyon hamar kiderült, hogy az angol kormánynak nem érdeke az arab ellenkezést kiváltó masszív zsidó bevándorlás Közel-Keletre.) Európa szerte úgynevezett *ratifikálási ünnepségek* vették kezdetüket, amiből nem maradt ki Erdély sem.

Erdély első ratifikálási ünnepe Máramaroszigeten zajlott le, augusztus elején: Az ünnepséggel egybekötött nagygyűlés délután vette kezdetét a zsúfolásig megtelt máramaroszigeti kultúrpalotában. A cionista közéleti szereplők mellett megjelentek Victor Hodor alispán, a helyőrség képviselője, valamint Stern Fischel és Kahán Sámuel hitközségi elnökök is.²⁷⁷

A Hatikva zsidó himnusz eléneklése után vették kezdetüket a felszólalások, a gyűlést Fried Ábrahám, a máramarosi EZSNSZ vezetőségi tagjának beszéde nyitotta meg. Őt követték Heller Jakab, Glasner Mózes és Klein Miksa felszólalásai. Klein a zsidóság történelmének utolsó két évezredét (a diaszpóra-zsidóság korszakát) a zsidó mártíromság történetével azonosítja, az 1917-es Balfour-deklaráció napját (1917. november 2.) az ígéret napjának,²⁷⁸ 1922. július 24-ikét pedig a beteljesülés dátumának nevezi.²⁷⁹ Szinte valamennyi felszólalás közös jellemzője az „országépítők” és a „kerékkötők” (asszimilánsok, vallási zsidóság) közötti különbség hangsúlyozása. Glasner Mózes a kolozsvári ortodox hitközségen belüli szakadásra, a szefárdok külön hitközség alapítására tett próbálkozásaira utal, Klein pedig az Ortodox Irodát kritizálja.²⁸⁰ Egyébként a máramaroszigeti

---

276 ÚK 1921. június 28. 137.

277 ÚK 1922. augusztus 9. 174. (16. sz. irat)

278 A brit kormány által kihirdetett ún. Balfour-deklaráció a zsidó nemzeti otthon Palesztinában történő megteremtésének jogosságát ismerte el. Hátteréhez lásd: Laqueur: A History of Zionism... 178–205.

279 ÚK 1922. augusztus 9. 174.

280 A kolozsvári ortodox-szefárd per 1918/1919-re nyúlik vissza, amikor az ortodox hitközség cionista mozgalomhoz való csatlakozását ellenzők egy része szigorúan vallásos alapon álló, politikával nem foglalkozó hitközség alapítására tesznek kísérletet. Az ortodox hitközségen belüli szakadás és a felek pereskedése több évig elhúzódott, átnyúlva egészen az 1930-as évekre. Az Ortodox Iroda (Erdélyrészi Ortodox Izraelita Központi Iroda) az erdélyi ortodox zsidó hitközségeket tömörítő szervezet volt. Az Iroda élén álló Ullmann Salomon beszercei főrabbi híres volt cionizmus-ellenességéről. Egyébként a kolozsvári szefárdok is élvezték Ullmann támogatását. *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve.* (szerk. Moshe Carmilly-Weinberger) 2. kiad. Sepher Hermon Press, New York, 1988. 95.

nagygyűlés nem aratott osztatlan sikert a helyi zsidó közösség körében. A cionizmust elítélő Cvi Teitelbaum ortodox főrabbi (aki egyébként a magyarságba való asszimilációt sem támogatta) és hívei Glasner Mózes- és nemzeti mozgalom ellenes plakátokkal, röpcédulákkal próbálták a rendezvény hitelét rontani.²⁸¹

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség és a hozzá tartozó ifjúsági vagy egyéb cionista alapú szervezetek évente, nagygyűlések keretében emlékeztek meg a cionizmus atyjának, Herzl Tivadarnak 1904-es haláláról és Nachman Bialik zsidó költő születéséről.

A tagszerzés, a nevelés volt a célja a Cionista Világszervezet által elrendelt és az országos cionista szervezetekre nézve kötelező érvényű *Ijjár-akciók* megszervezésének. A minden év Ijjár hónapjában (április–május) lezajló akció cionista gyűlések tartásában és propagandaanyagok terjesztésében nyilvánult meg. 1926-ban az *Új Kelet* például Ijjár-rovatot indított, *A cionista szervezet hónapja* címmel, amelyben irodalmi, cionista szellemiségű írásokat közölt.²⁸²

A nagygyűlések másik válfaját a helyhatósági, illetve a parlamenti választásokkal kapcsolatos rendezvények képezték. Ezek főleg akkor váltak jelentőssé, miután megalakult az erdélyi Zsidó Párt és reális esély mutatkozott erdélyi zsidó képviselők parlamentbe történő bejutására. A képviselőjelöltek, hasonlóan egyébként a többi kisebbségi vagy román politikai párthoz, az országot (Erdélyt) járva próbálták mozgósítani a zsidó tömegeket. A zsidó választók mozgósításánál óriási szerepe volt a két erdélyi cionista lapnak, az *Új Kelet*nek és a *Neue Zeit–Új Kornak*, amelyek mellett, hogy közölték az EZSNSZ és a Zsidó Párt felhívásait, állandóan tudósítottak a zsidó közösséggel kapcsolatos eseményekről. A Zsidó Párt retorikája a Nemzeti Szövetségtől átvett nemzeti egységre és összetartozásra való állandó figyelmeztetés mellett főleg a zsidók romániai jogállásának, gazdasági, politikai sérelmeinek hangoztatására épült és a zsidónak, mint öntudatos egyénnek a közössége iránti felelősségét hangsúlyozta: [...] „Aki ráeszmélt a zsidó sorsközösségre, a zsidóság emberi és állampolgári jogainak veszélyben forgására, az büszkén és öntudatosan fogja gyakorolni választójogát, amikor a Zsidó Párt önálló listájára fog szavazni. A Zsidó Párt harcba szólít minden zsidó választót. Védjük meg mai érdekeinket, és biztosítsunk szebb és boldogabb jövőt gyermekeinknek. Tudnia kell minden zsidó választónak, hogy az ő szavazatán múlik az egész romániai zsidóság sorsa. Aki közömbös, vagy a túlsó oldalra áll, veszélyeztetni önmaga, gyermekei és az egész zsidóság sorsát.”²⁸³

b) *A látogatás.* A két világháború közötti erdélyi cionista élet intenzitása és eredményessége mindvégig hullámzó volt. A felélénkületi időszakokat kisebb-nagyobb recessziós periódusok szakították meg. Ez ugyanúgy magyarázható a zsidó közösség gazdasági erejének állapotával, mint az antiszemitizmus mikor erősebb,

281 ÚK 1922. augusztus 9. 174.

282 Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VII. konferenciája... 12–13.

283 Az Országos Zsidó Párt Végrehajtó Bizottságának választási felhívása Erdély zsidó lakosságához. ÚK 1932. július 12. 155.

mikor gyengébb megnyilvánulásával és a minden szervezet életében beálló időszakos kifulladásával és újjáéledéssel. A mozgalom helyi szervezeti életének felfrissítésére, a nagygyűlések mellett, a látogatás volt a megoldás. Ennek a leglátványosabb és rangos formája a mindig eseményszámba menő külföldi mozgalmi vezeték erdélyi körútja volt. Nachum Szokolov, a Cionista Világszövetség Végrehajtó Bizottságnak elnöke, 1925-ben látogatott Erdélybe, és tartott előadásokat Kolozsváron, Nagyváradon, Aradon és Temesváron. Az EZSNSZ 1925-ös jelentése szerint Szokolov erdélyi körútja nemcsak a cionista mozgalomnak tett jó szolgálatot, hanem a palesztinai alapok (Keren Hajeszod, Keren Kajemet Lejiszrael) bevételeit is növelte.²⁸⁴

A csak nagyobb zsidó közösségekbe eljutó külföldi cionisták személye az asszimilánsok, illetve a nemcionisták zsidó közösséghez való tartozástudatának felébresztésében játszhatott közre, a már a mozgalomhoz tartozók esetében pedig megerősítést nyújthatott. Az igazi szervezőmunka viszont az EZSNSZ kiküldöttjeire hárult. A Szövetség kolozsvári központjának küldöttjei az egy-egy erdélyi régió nagyobb zsidó centrumait látogatták meg. A legaktívabb küldöttek egyike Giszkalay János költő volt, akinek nevével szinte minden rendezvényen találkozni lehet. Részt vett a helyi csoportok újjászervezésében, de ugyanakkor ott volt a kulturális, jótékonyági rendezvényeken, saját verseiből olvasott fel, vagy éppen séggel a cionizmusról tartott előadást.

A kisebb zsidó közösségek látogatása a körzeti központok megbízottjaira hárult. A küldöttek megjelenését, túl a szokásos előadásokon és gyűléseken, a Nemzeti Szövetség helyi csoportjának tisztújításával és a sékel-munkával kötötték egybe.²⁸⁵

c) *A körlevelek.* A helyi cionista vezetésekhöz körlevelek útján jutottak el az EZSNSZ Nagy Intéző Bizottságának, illetve a Kis Intéző Bizottságnak döntései és a különböző utasításai, tudósításai. A Nemzeti Szövetség 1925 folyamán több mint négyezer körlevelet juttatott el tagszervezeteihez a Cionista Világszervezet londoni központjának bizalmas híreivel, az EZSNSZ belső problémáinak összefoglalóival vagy egyes ügyosztályok utasításaival. Külön elnöki levelekben kérték fel a helyi csoportok vezetőit a Keren Hajeszod és a Keren Kajemet Lejiszrael munkájának támogatására.²⁸⁶ A körlevelekkel párhuzamosan propagandaanyagok is érkeztek a helyi szervezetekhez (például a sékel-propagandát szolgáló füzetek, szórólapok).²⁸⁷

---

284 *Szervezeti jelentés az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VI. konferenciájára az 5685/6 konferenciális évről (1924–1925). k. n., Târgu-Mureș–Marosvásárhely, 5686–1925. 10–11. (20. sz. irat), Vö: ÚK 1925. január 16. 12., január 24. 19. és január 28. 22.*

285 Az EZSNSZ helyi csoportoknál végzett látogatásokról az *Új Kelet* tudósításain kívül beszámolnak a konferenciákra kiadott éves jelentések is. *Szervezeti jelentés az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VI. konferenciájára...*, *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VII. konferenciája...*, *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája. A Zsidó Nemzeti Szövetség, Palesztina Hivatal, WIZO Föderáció, Keren Kayemeth Leisrael, Keren Hayesod jelentése 5697–5698–5699. évi működéséről.* Kiadja az EZSNSZ, Temesvár, 1939.

286 *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VII. konferenciája...* 12.

287 Uo.

d) *A kirándulás.* Közösségi és lelki, szellemi élményt nyújtó kirándulások, társasutazások közösségépítő erejének a cionista mozgalom is tudatában volt. A két világháború között évente több alkalommal is rendezett az EZSNSZ palesztinai társasutazásokat. A programtól és az igényektől függően, egy-két hetet felölelő kirándulásra bárki bejelentkezhetett, aki román állampolgársággal rendelkezett. Nagyon sokan kivándorlási lehetőséget is láttak ebben: mivel a palesztinai kivándorlási vízumok számáról döntő angol kormány nem mindig volt bőkezű e dokumentumokat illetően, az alijázni szándékozók minden lehetőséget megragadtak, többek között a társasutazásokra való bejelentkezést is. A kivándorlás szervezője számára bonyodalmakat okozható illegális kivándorlókat igyekeztek még idejében kiszűrni, vagy legalábbis ennek látszatát kelteni. (Természetesen az EZSNSZ támogatta az alijázást, hiszen mint cionista szervezet, többek között ezért is dolgozott. Viszont ahogy a Cionista Világszervezet, így ő sem bátoríthatta nyíltan a törvénytelen kivándorlást, az angol kormány esetleges megszorító intézkedéseitől tartva.) A Palesztina-kirándulások felhívásaiban mindig szerepelt a figyelmeztetés is, hogy csak azok jelentkezését fogadják el, akik vállalják a kirándulás utáni hazatérést.²⁸⁸

A társasutazások programjának összeállításánál három szempont érvényesült: a kikapcsolódás és a szórakozás mellett megismertetni a zsidó turistával a régi zsidó történelmi emlékeket és szenthelyeket, emellett pedig a cionista mozgalomnak eredményességét láttató ipari, mezőgazdasági fejlesztéseket és a telepések kolóniáit.²⁸⁹

A Palesztina iránt megnyilvánuló érdeklődés magát az *Új Kelet* napilapot kiadó Kadima Részvénytársaságot is arra ösztönözte, hogy saját utazási irodát létesítsen és kirándulásokat szervezzen. 1935-re a vállalkozásnak sikerült annyira kifejlődni, hogy át tudta venni a Konstanca és Haifa közötti forgalmat lebonyolító palesztinai *Palestine Maritime Lloyd* hajótársaság regionális (Erdély, Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia) vezérképviselőt.²⁹⁰

Az ifjúságot szőlítették meg az Erdély területén szervezett nyári táborozások, kirándulások. Az *Erdélyi Zsidó Árvagondozó Egyesület* a gondozása alá tartozó növendékeket nyaranta többhetes táborozásokra vitte, általában a tihucai (Beszterce-Naszód megye) nyaralótelepre. Ugyanígy, az 1920-as évek elején beinduló sómér-mozgalom (zsidó cserkészmozgalom) is rendszeresen táboroztatta tagjait, ahol a fiatalok az összetartást, egymásra figyelést és a zsidó kultúrával kapcsolatos ismereteket sajátították el. 1938-ban az erdélyi cionista ifjúsági szervezetek közösen nyaraltatták tagjaikat (mintegy 500 főt) a Gyalui havasokban, ahol elsődleges célként a palesztinai viszonyokra való felkészítést jelölték meg.²⁹¹ Ezek a nyári programok általában nagy hangsúlyt fektettek a fizikai képzésre, a

---

288 ÚK 1933. március 14. 60.

289 Uo.

290 ÚK 1935. február 26. 46.

291 ÚK 1938. július 13. 154.

testnevelésre. (A sómérek, zsidó cserkészek fizikai képzése a Palesztinába való kivándorlásra és az ottani fizikai munkára való felkészítéssel állt kapcsolatban.)

6.2. A hitközségek

A hitközségnek, mint zsidó szakrális intézménynek, identitásformáló szerepe problematikus, mégpedig azért, mert nem lehet egységes, egy irányba mutató társadalomszervező erőként vizsgálni. Függetlenül attól, hogy ortodox, neológ, vagy status-quo rítusú hitközségről volt szó, a tagjai felé küldött impulzusok jellegét a vallási vezető (rabbi) és a világi elöljárók (hitközségi elnök, alelnök, titkár, bizottsági elnökök stb.) világnézete, zsidóságról vallott felfogása határozta meg.

Egy vallási közösséghez való tartozás, a zsidóság esetében többletet jelentett. Izraelitának lenni egyben azt is jelentette, hogy különbözőnek lenni a társadalom többi, keresztény tagjától. Éppen ezért, a magyar zsidóság is (asszimilánsokat értve alattuk) – leszámítva azon tagjait, akik teljesen szakítottak a vallással vagy kitértek – a hitközségi életben való részvétel következtében megőriztek valamiféle kapcsolatot a zsidóság többi részével. Ebből a szempontból, a hitközségek mindvégig egyfajta identitás-megőrző közösségként viselkedtek, ezt a szerepüket pedig erősítette vagy ellensúlyozta az irányításukat végző személyek által képviselt álláspont. Kecskeméti Lipót nagyváradi neológ főrabbi, a magyar asszimiláció híve volt, a zsidóságot vallásként értelmezte. Prédikációiban, különböző rendezvényeken való felszólalásaiban is ezt igyekezett hangsúlyozni.²⁹² Az 1936-ig általa vezetett váradi Zsidó Líceum sem engedett teret a cionista eszméknek. Ezzel szemben a nemzeti beállítottságú rabbik és hitközségi elöljárók vezette hitközségek és hitközségi intézmények közvetve vagy közvetlen módon befolyással lehettek a zsidó tudat kialakulásában. Elég, ha csak a kolozsvári rabbikra és hitközségi vezetésekre gondolunk. Mind Glasner Mózes, mind Eisler Mátyás, a cionizmus hívei voltak, a neológ hitközségi elnök, Fischer József pedig, hét éven keresztül állt az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, majd az erdélyi Zsidó Párt élén. Lövy Ferenc, a marosvásárhelyi status-quo ante alapon álló hitközség főrabbi is cionista volt, még a háborút megelőző évektől. 1914-ben ő elnökölt az első marosvásárhelyi cionista gyűlésen, 1935-ben pedig a XIV. erdélyi cionista konferencián azt a kijelentést tette, hogy „minden rabbinak a cionisták között van a helye.”²⁹³

A hitközségek keretében működő *Szentegyletek*nek nem volt közvetlen szerepük az identitásformálásban, a vallási és a szociális ügyeket látták el (temetések, idősök, árvák gondozása és segélyezése).²⁹⁴

A *Nőegyletek* szerepe már nem ennyire egyértelmű: nyíltan soha nem csatlakoztak a zsidó nemzeti mozgalomhoz, de sok esetben annak hatása alá kerültek,

---

292 Lásd: Dr. Kecskeméti Lipót: *Vallási zsidóság és nemzeti zsidóság. Templomi beszédek*. Kosmos nyomda, könyv- és lapkiadóvállalat részvénytársaság, Nagyvárad, 1922.

293 NZ 1935. június 29. 2.

294 A Szentegyletek működésére lásd: *A Cluj-Kolozsvári Orthodox Hevra Kadisa Szentegylet Alapszabályai*. K. n., Cluj-Kolozsvár, 1923.

és rendezvényeik (vallási ünnepek, jótékonyági estek, teadélutánok) olyan műsorösszeállítással zajlottak, amely a résztvevők zsidóságtudatát erősíthette.

Elemi iskolával szinte valamennyi nagyobb zsidó hitközség rendelkezett. Az itt folyó nevelés szellemiségét természetesen a hitközségek és a tanítók maguk határozták meg. A kapott nevelés pedig mindvégig meghatározta a növendékek zsidósághoz való viszonyát.

6.3. Szociális gondoskodás és munka

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség 1918-as létrejöttéig szinte kizárólag a hitközségek látták el a szociális munkát. A beteggondozás, az árvák és öregek ellátása viszont csak a legszűkebb intézményi keretek között zajlott. A Nemzeti Szövetség a szociális odafigyelést a neveléssel próbálta összekötni.

a) *Tanonképzés.* Az 1920-as évek elején létrehozott *Erdélyi Zsidó Árvagondozó Egyesület* már nemcsak a hadiárvák és a hadiözvegyek ételmezésére, elszállásolására fektetett hangsúlyt, hanem a képzésükre is. A cionista mozgalom céljai között szereplő zsidó társadalmi átrétegződés megvalósításának eszközévé vált az Árvagondozó és az általa működtetett tanoncotthonok.

Az átrétegesítésre tett törekvések nem új keletűek a zsidóság történetében. II. József 1783-ban kiadott, de a mai Erdély területéből csak a Bánságra és a Partiumra érvényes türelmi rendelete (*Systematica gentis Judaicae Regulatio*), kívülről próbálta meg átalakítani a zsidóság foglalkozásszerkezetét.²⁹⁵ 1842-ben pedig megalakult a *Nehéz Kézműveket és Földművelést az Izraeliták Között Terjesztő Pesti Egylet*, későbbi nevén *Magyar Izraelita Kézmű- és Földművesegylet*.²⁹⁶ Ugyancsak külső, de átideologizált tényezők (kommunista diktatúra) hatására történtek beavatkozási kísérletek a zsidó társadalmi rétegződésbe a második világháborút követően: Az 1945–1953 között fennálló romániai *Demokrata Zsidó Komité*, amely a Kommunista Párt irányítása alatt állt, fő programpontjai közé vette fel a zsidóság átrétegesítését.²⁹⁷ A két világháború közötti erdélyi cionista mozgalom törekvései viszont, belső pragmatikus és nemzetépítő/társadalomépítő megfontolásokra támaszkodtak. A zsidó társadalom szerkezetébe való beavatkozási kísérlettel a Zsidó Nemzeti Szövetség az antiszemita vádak által kikényszerített válaszlépés mellett, a korábbinál rétegzettebb és ezáltal a kor kihívásainak (antiszemitizmus, zsidóellenes törvénykezés, Palesztina-építés) megfelelő nemzeti közösséget akart megteremteni.

Az Árvagondozó első tanoncotthonát 1925-ben hozta létre Kolozsváron, majd újabbakat nyitott Nagyváradon, Szatmárnémetiben és Máramarosszige-

295 Sebestyén Mihály: *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez.* Mentor, Marosvásárhely, 2000. 52–53., Ladislau Gyémánt: *The Jews of Transylvania in the Age of Emancipation (1790–1867).* Editura Enciclopedică, București, 2000. 305.

296 Gyurgyák: *A zsidókérdés Magyarországon...* 81.

297 A Demokrata Zsidó Komité tevékenységére lásd: Slomo Leibovici-Lais: *Comitetul Democratic Evreiesc (C.D.E.). Formație politică evreiască sau jehosectia românească.* Editura Ion Perlipcean, Horodnic de Jos, 2003., Liviu Rotman: *The Communist Era until 1965.* Haim Watzman (szerk.): *The History of the Jews in Romania IV.* The Goldstein-Goren Diaspora Research Center–Tel Aviv University, Tel Aviv, 2005. 124–138.

ten.²⁹⁸ Ezek a létesítmények a hadiárvák mellett, az illető városból és környékéről származó ipari szakmát elsajátítani szándékozó fiatalokat is felvettek. Zsidó szellemben nevelték őket, különös hangsúlyt fektetve a szakmai képzés mellett a palesztinai ismeretek, az irodalom és a héber nyelv oktatására.²⁹⁹ Az elsajátítható szakmák bősége igen szerteágazó képzésről árulkodik: kőműves, ács, kőfaragó, kályhás, vízvezeték szerelő, mázoló, kovács, vasesztergályos stb.³⁰⁰ Az Árvagondozó, a többi országos kiterjedésű cionista szervezet mintájára, a vidéki településeken helyi csoportokat létesített, elsősorban azzal a céllal, hogy azok gyűjtései és tagsági díjai révén bevételét növelje, és a zsidó fiatalok körében ipari tanfolyamait népszerűsítse. 1926-ban 36 erdélyi helyi csoportja működött, még az olyan, gyér zsidó lakosságú székelyföldi településeken is, mint Parajd, Székelyudvarhely, vagy Szováta.³⁰¹

b) *Halucnevelés.* A zsidó ifjúság mezőgazdasági képzését az úgynevezett haluc-farmok biztosították. Néhány közülük ipari oktatásra is berendezkedett. Ezeket a telepeket különböző, az EZSNSZ ellenőrzése alatt álló cionista ifjúsági szervezetek működtették, és az itt kiképzett növendékeket tulajdonképpen a Palesztinába való kitelepedésre készítették fel. A halucok itt sajátították el a palesztinai boldoguláshoz szükséges mezőgazdasági ismereteket, és itt szoktak hozzá a kemény fizikai munkához. A haluctelepek működtetése egyben demonstráció is volt a Zsidó Nemzeti Szövetség részéről a zsidó társadalom felé. Az *Új Kelet* és a többi nemzeti vonalat képviselő sajtótermék biztosította állandó nyilvánosság révén az új zsidó generáció nemzeti ideálja jelenítődött meg: a Palesztina felépítéséért küzdő, öntudatos, fizikai munkát végző zsidó egyén.

c) Igen fogékonynak mutatkozott a cionista eszmék iránt a zsidó iparos társadalom. A *zsidó iparosok* Poale Cedek néven egyesületekbe szerveződtek, jelszavukként a „Tóra és Munká”-t választották.³⁰² A cionista mozgalom fellendülésétől kezdve, a Poale Cedek egyesületek fokozatosan magukévá tették a nemzeti ideológiát, és tagjaik körében igyekeztek terjeszteni is ezt. 1936-ban a cionista nézeteket valló zsidó iparosok Kolozsváron országos szervezetet hoztak létre (Haluc Baal Melacha), amelynek célja a palesztinai kivándorlás elősegítése volt. Elnökének a kolozsvári Poale Cedek volt vezetőjét, Schwartz Ignácot választották meg.³⁰³

d) Az identitáslakításban játszott szerepet a *zsidó kórházak* esetében is fel lehet vetni. Ezek az egészségügyi létesítmények egyaránt nyitva álltak a keresztények és a zsidók számára. Az orvosi személyzet szinte kizárólag zsidókból állott.

298 KÚ 1925. október 15. 234., *Tíz év a zsidóság átrétegződésének szolgálatában.* Kiadja az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Átrétegződési (Tanoncotthon) Osztálya, Cluj, 1936. 8.

299 *Árvák könyve. Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Évkönyve 1925–5685.* (szerk. Schwartz Miksa) Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Kiadása, Cluj, 1925. 18.

300 *Tíz év a zsidóság átrétegződésének szolgálatában...* 13., *Árvák könyve. Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Évkönyve 1927–5687.* (szerk. Schwartz Miksa) Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Kiadása, Cluj, 1927. 25.

301 Uo. 11.

302 Szabó: Erdély zsidói... 157–158.

303 ÚK 1936. február 5. 28.

Az izraelita betegek részére külön kóser ellátást biztosítottak. A nagyvárad, kolozsvári és szatmárnémeti zsidó kórházak nem cionista alapon jöttek létre, kizárólag szociális intézményeknek számítottak. Mégis, pusztán létükkel befolyást gyakoroltak a zsidó-tudat alakulására.

6.4. Művelődés és olvasás

Nemzeti érzelmeket, zsidó önfelismerést kelteni kultúra, kulturális tevékenység és olvasás nélkül nem könnyű feladat, és ennek tudatában volt a Zsidó Nemzeti Szövetség is.

a) *A sajtó.* Az *Új Kelet* és a *Neue Zeit-Új Kor* révén megteremtődtek a propaganda és a mindennapi megszólítás eszközei. Mindkét lap programszerűen terjesztette a zsidó nemzeti gondolatot, már indulásukkor világossá tette e szándékukat.³⁰⁴

A dési cionista helyi csoport Erdélyben elsőként, héber nyelvű melléklettel ellátott havilapot adott ki 1919 őszén *Új Élet* címmel (szerkesztője Majorovits Meir Jehuda volt).³⁰⁵ A húszas évek végétől kezdve pedig megnőtt a több-kevesebb lapszámot megérő cionista ifjúsági folyóiratok száma is (pl. a várad *Zsidó Kisebbség* Leitner Zoltán, a szigeti *Barisszia* Klein Simeon szerkesztésében, vagy a Barzillay Kugel István által szerkesztett kolozsvári *Hábrít Há kibucit*).³⁰⁶

Az *Új Kelet* 1918-ban indult Kolozsváron, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség központi hetilapjaként. Alapítói között ott voltak Weissburg Chaim, Kohn Hillel, Marton Ernő és Glasner Mózes, szerkesztőségében pedig a kolozsvári újságírók legjava dolgozott: Székely Béla, Kaczér Illés, Újvári Péter, Giszkalay János, Szabó Imre, Benamy Sándor, Salamon László, Danzig Hillel stb.³⁰⁷ 1919-ben már 3500 példányban forgalmazták.³⁰⁸ A világháborúk között a napi példányszáma valószínűleg megközelíthette a 15–20 ezret. Egy 1940-ben készült román jegyzék ugyan nyolcezerre becsüli az *Új Kelet* példányszámát,³⁰⁹ de tudva azt, hogy ugyanez a forrás több magyar napilap esetében is téved (pl. a Brassói Lapok példányszámát 20–30 ezer helyett 7 500-ra teszi), az említett zsidó lap esetében is lényegesen nagyobb számokat tekinthetünk valóságnak.³¹⁰

1920-tól a lap napi rendszerességgel jelent meg, egészen 1940 szeptemberéig, amikor a magyar hatóságok betiltották. Tartalmát tekintve, az 1920-as években az erdélyi zsidósággal kapcsolatos híradások voltak többségben, majd a következő évtizedben sokkal nagyobb teret kaptak a külpolitikai és a romániai belpolitikai

304 ÚK 1918. december 19. 1.

305 Singer: Volt egyszer egy Dés... 144. és 189.

306 Az erdélyi cionista lapok adataira lásd: Schreiber Sándor: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája.* Sajtó alá rendezte Schreiber Bernáth Livia és Barabás Györgyi, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1993.

307 A kolozsvári zsidóság emlékkönyve... 193–195.

308 Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség ügyvezető elnökségének munkaprogramja. 1919. május 30., Kolozsvár. AFCER, VI. fond, 305. dosszié, 51. (5. sz. irat)

309 DANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, dos. 97/1940, 14. (A dokumentumot Horváth Sz. Ferenc bocsátotta a rendelkezésemre.)

310 A magyar lapok példányszámaira lásd: Horváth: Elidegenedés és alkalmazkodás között... 120.

események, valamint a palesztinai hírek. Ez annak is tulajdonítható, hogy 1930-ban az EZSNSZ Temesvárra tette át székhelyét, és ezzel együtt a szervezeti hírek, a cionista élettel kapcsolatos közlések is a városban 1920-tól heti rendszerességgel megjelenő *Neue Zeit-Új Kor* oldalaira kerültek át.³¹¹ Az 1930-as években az *Új Kelet* egy sor mellékletet indított, a különböző társadalmi rétegek, korosztályok megszólítására: *Az Új Kelet Szombatja* (irodalmi melléklet), *Ifjú Kelet* (ifjúsági melléklet), *A Zsidó Nő* (a WIZO, Zsidó Nők Cionista Világszervezetének melléklete), *A Zsidó Iparos* (a cionista iparosság melléklete), *Bánsági Új Kelet* (bánsági tudósítások), *Mizrachi* (az erdélyi vallásos cionisták szervezetének, a Mizrachinak a melléklete).

Különleges egyvelege volt a zsidó irányzatoknak az ortodoxia ügyeit felvállaló és cionista eszméket propagáló nagyváradi *Népünk* (1929–1940), amelynek példányszámát az említett román forrás hatezerre becsüli. Ebben az esetben is viszont megközelítőleg 10 000 lehet a valós szám.³¹² Az újság nem állt közvetlenül a Zsidó Nemzeti Szövetség befolyása alatt, szerkesztői és tulajdonosi köre viszont a cionista mozgalommal szimpatizáltak, a megjelenő írások pedig, az általános aktuálpolitikai események mellett (ezek biztosították a lap eladhatóságát), az erdélyi cionizmus problémáival és az ortodoxia belső ügyeivel, konfliktusaival foglalkoztak. Hasonló irányt (vallásos cionista) követett az előbb Bánffyhunyon (1931–1934), majd Máramaroszigeten kiadott *Dárkenu-Utunk* című havilap.

b) *Könyvkiadás és irodalom.* Zsidó tárgyú, illetve cionista munkák kiadására 1918 után sorra jelentek meg a könyvkiadók: Pharos, Kadima, Fraternitas, Noar, Zsidó Könyvbarátok Társasága, Zsidó Diákszegélyző (Kolozsvár), Renaissance (Nagyvárad), Cionista Könyvtár (Temesvár), Kirjat Szefer (Lugos) stb.³¹³ A Kirjat Széfer 1934–1939 között *Kézirat* címmel szépirodalmi, tudományos és társadalmi folyóiratot is megjelentetett.

A kiadott könyvek skáláján a propagandisztikus jellegű Palesztina-ismertetőtől, vagy a cionizmus történetét bemutató füzetektől a szépirodalomig mindent meg lehetett találni. A Bariszia cionista ifjúsági szervezet *Noar-Könyvek* sorozatában 1935–1940 között több, a palesztinai telepítéssel vagy a cionizmussal foglalkozó könyvet is kiadott. Giszkalay Jánosnak, a két világháború közötti erdélyi zsidó szépirodalom egyik legjelentősebb alakjának munkái a Kadima, a Kirjat Széfer gondozásában, vagy a Noar-Könyvek sorozatban jelentek meg.³¹⁴ 1936-ban a Pharos palesztinai zsidó költők verseit adta ki Barzilay István bevezető tanulmányával.³¹⁵

---

311 Az *Új Kelet* szerepéről lásd: Maria Újvári: *Új Kelet: A Source for the Study of Transylvanian Jewry. Studia Judaica* 1996. 211–218.

312 DANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, dos. 97/1940, 14.

313 Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben...* 278., Monoki István: *Magyar könyvtermelés Romániában (1919–1940)*. I. köt. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár–Budapest, 1997. 19–32.

314 Monoki: *Magyar könyvtermelés...* 191. és 341.

315 Adler Hubert (szerk.): *Az új palesztinai líra*. Pharos Könyvkiadóvállalat, Cluj, 1936.

A Zsidó Nemzeti Szövetség helyi csoportjai központi utasításra több évben is megrendezték szabadegyetemi előadásorozatukat, amelyeknek egy-egy sikeresebb előadását könyv formájában jelentették meg. A kolozsvári helyi csoport 1932-ben Fischer József cionizmusról tartott előadásának szövegét adta ki.³¹⁶ Egyébként a szabadegyetemek programja nagyjából hasonló tematikák szerint alakult. A kolozsvári EZSNSZ helyi csoport 1932-es, hét hónapra tervezett szemináriuma a zsidó történelmet, cionizmust, Palesztina-ismereteket, demográfiai ismereteket és héber nyelvtanítást tartalmazta.³¹⁷ Ezzel párhuzamosan, a helyi csoport, a kolozsvári WIZO-val közösen zsidó művészettörténeti tárgyú előadásorozatot is beindított.³¹⁸

A cionista beállítottságú írók alkotásai az általuk képviselt nézeteket tükrözték. Az irodalmi alkotást nagyon sokan szolgálatnak tekintették, és a nemzeti ügynek rendelték alá. 1925-ben Palesztina zsidó írói felhívással fordultak a világon élő társaikhoz, hogy április 12-ét szenteljék az épülő országnak. Székely Béla kezdeményezésére az erdélyi zsidó írók, eleget téve a felhívásnak, Pro Palesztina Ligát hoztak létre, és a jelzett napon a nagyobb városokban előadásokkal egybekötött ünnepségeket rendeztek.³¹⁹

c) *Történelem, tudomány.* A *Kelet és Nyugat között* antológia 1937-es megjelenése³²⁰ az erdélyi zsidó nemzeti mozgalomban beállott szemlélet- és generációváltást sejteti. Hamburg József, az antológia előszavában az erdélyi fiatal zsidó értelmiség feladatát fogalmazta meg, teljesen új, pátoztól mentes, probléma-centrikus hangnemben: „Nemcsak írni és beszélgetni, hanem ki a nép közé! Megismerni és segíteni! Folkloort gyűjteni, népművészetet előmozdítani! A társadalmi adottságok hű és számszerű természetrajzát elkészíteni! Ennek alapján szociális, egészségügyi és kulturális segélymunkát megindítani! Felkeresni a népet, dolgozni a népért! [...] Mit mond végeredményben ez a kis könyv? Azt, hogy a mai zsidó ifjúság a zsidó közösségnek sorsfordulatánál, Kelet és Nyugat közötti ide-oda lengése közben egy szilárd pontot talált. Álláspontot, melynek jegyében egyesült, s amely számára az új zsidó egység kiindulópontja. Ez a zsidó sorsközösség cselekvő, alakító vállalása.”³²¹

Programjuk rímelt az *Erdélyi Fiatalok* kezdeményezésére: „Szembe kell néznünk életünk problémáival, őszintén és szabadon, elfogultságoktól nem befolyásoltan és csak lelkiismeretünk szavára hallgatva. És első feladatként meg kell teremtenünk az új erdélyi magyar generáció közös öntudatát, felekezeti és

316 Monoki: Magyar könyvtermelés... 165., Fischer József: *A cionizmus, mint modern világszemlélet*. Fraternitas Lap- és Könyvkiadó R.T., Cluj, 1932.

317 A szeminárium programja a következő volt: I. Szemeszter (február-május): Zsidó történelem a biblikus kortól a középkorig, A cionizmus története a Balfour deklarációig, Palesztina ismeretek, Héber nyelv. II. Szemeszter (október-december): A cionista világkongresszusok története, A cionizmus története a Balfour deklaráció után és jelenlegi helyzete, Zsidó történelem a középkortól a jelenkorig, A zsidóság szociológiája, Héber nyelv. ÚK 1932. február 16. 38.

318 ÚK 1932. február 10. 33.

319 ÚK 1925. március 13. 60.

320 *Kelet és Nyugat között*...

321 Hamburg József: Előszó. Uo. 12.

osztályellentétek felett és az egymástól távol élő külön főiskolai csoportok között, hogy anyagi és szellemi problémáink megoldására ez az öntudat keressen és találjon módokat. [...] Keresni akarjuk problémáink megértésének és megértetésének útját az együtt élő népek fiatalságával [...].”³²² Ugyanitt írja Demeter János: „[...] az igazságosabb társadalmi berendezkedés jegyében indult mozgalmak legelső konkrét célkitűzése, hogy szervezkedéssel, népneveléssel, a legelmaradottabb zugoknak kultúrával való kiszellőztetésével tömörítse életerős és igazságos szervezetté az emberi közösség tagjait. [...] Tehát a nemzeti érdekek szempontjából is a magyar nép életviszonyaira kell minden gondoskodó vezetésnek tekintetét irányítani; szervezésével, nevelésével bekapcsolni sorsát az erdélyi magyarság nemzeti közösségébe.”³²³

A zsidó tudomány megszervezése az antológiában merült fel első alkalommal komoly szándékkal (Ezt vitte tovább 1937-ben a Zsidó Értelmiségi Találkozó körül zajló vita). Landó Jenő zsidó tudományos intézet felállítását javasolta, amely irodalmi, szociológiai, gazdaságpolitikai és Palesztina-tanulmányaival járulna hozzá a zsidó tanerők továbbképzéséhez és az iskolán kívüli kulturális munkához.³²⁴ Az előzményekhez tartozik Marton Ernő 1934-es javaslata, amely a kolozsvári *Salom* zsidó szabadkőműves páholy ülésén hangzott el az erdélyi zsidóság történelmének megírását illetően.³²⁵

Érdekes módon, a Zsidó Nemzeti Szövetség tényleges lépést a tudányszervezésre, csak az 1930-as évek végén tett. Intézményteremtő kezdeményezések eddig is léteztek, de igazából egyik sem járt értékelhetőbb eredménnyel. Ilyen kezdeményezés volt Marton Ernő 1934-es javaslata az erdélyi zsidóság történetének megírására és egy zsidó múzeum felállítására.³²⁶

A Kelet és Nyugat antológiában felmerült tudományos intézeti forma egyszerűsített, de sokkal jelentősebb változatban köszönt vissza az EZSNSZ 1939-es konferenciáján. Márton Lajos kulturális javaslatában történeti intézet felállítását szorgalmazta, az erdélyi zsidóság „múltjának és dokumentumainak feltárására”.³²⁷ A konferencia határozatának szellemében 1940 elején alakult meg, Kolozsvár központtal, a Zsidó-Történeti Bizottság.³²⁸ A bizottság az erdélyi zsidó múlt feltárását és dokumentációs központ létesítését tűzte ki céljául. Az intézmény saját népi múlt megkonstruálásával, a történelmi emlékezet megteremtésével tulajdonképpen az identitásformálás eszköze volt. Az viszont, hogy csak 1940-ben tudott létrejönni, az erdélyi zsidó társadalom veszélyérzetét, és kétségbeesett önigazolási szándékát, a többi nemzetiséggel való egyenlő bánásmódért való küzdelem jogosságának bizonyítani akarását jelzi.

---

322 Erdélyi Fiatalok. *Erdélyi Fiatalok* 1930. 1. 2.

323 Demeter János: Az erdélyi magyar ifjúság kapcsolatai a néppel. *Erdélyi Fiatalok* 1930. 1. 5–6.

324 Landó Jenő: A transzilvániai zsidóság feladatai. *Kelet és Nyugat között...* 78. (73. sz. irat)

325 *Az erdélyi B'nai B'rith zsidó páholyok...* 468.

326 Marton: A páholyok külső kultúrmunkája... 70–71. (66. sz. irat)

327 ÚK 1939. december 30. 16.

328 ÚK 1940. január 30. 22.

d) *Színjátszás, film, zene.* Önálló színházat az erdélyi zsidóság 1941-ben létesített, kényszerből. A zsidó színészek általában a magyar színházakban játszottak, egészen 1940-ig. 1940 szeptemberében a zsidótörvények értelmében a zsidó származású színészeket menesztették. Kolozsváron ennek nyomán jött létre a következő évben a *Concordia* zsidó színház, az Építómunkás Otthon termében tartva előadásait. A társulat élére Forgács Sándor, majd Fekete Mihály került.³²⁹

A két világháború között az erdélyi zsidó színjátszás a külföldi szintársulatok jiddis nyelvű vendégszerepléseiből állott. Kísérletek léteztek, viszont az életre hívott műkedvelő csoportok tiszavirág életűnek bizonyultak.³³⁰ Több alkalommal turnézott Erdélyben a Habima bécsi jiddis színház és a kor hírességei: Szidi Thal, Sarah Osnath Halevi zsidó énekesnők. Műsoraikon kimondottan zsidó/jiddis színdarabok, dalok szerepeltek. Sylvia Altheim-Feller operaénekesnő, 1940-es kolozsvári fellépésén a nagy zsidó zeneszerzők műveiből (Felix Mendelssohn Bartholdy, Gustav Mahler, Erich Wolfgang Korngold, Giacomo Meyerbeer) és jiddis illetve héber népdalokat adott elő.³³¹

A zsidó zenei életet a temesvári *Hazamir* zsidó dalárda és a kolozsvári *Goldmark Filharmóniai Társaság* határozta meg. A Goldmark a kolozsvári neológ hitközség kultúr-alosztályaként jött létre 1936-ban.³³² Alapításában nagy szerepet játszott Boskovits Sándor kolozsvári zeneszerző, akinek tevékenysége révén a zeneegylet Erdély egyik legjobb művészi együttesévé fejlődött.³³³ A főként orvosokból, mérnökökből és tanárokból álló együttes szimfonikus hangversenyei teltházak előtt zajlottak le, és zeneértő körökben is elismerést vívtak ki.³³⁴ 1940-ben a zenekarnak 74 tagja volt.³³⁵

Kimondottan a cionista propaganda szolgálatában állottak a palesztinai országépítésről szóló vagy a zsidó nemzeti mozgalom nagy alakjait bemutató játékfilmek, illetve dokumentumfilmek. Erdélyi bemutatójukat sok esetben a palesztinai építési alapok gyűjtési kampányával kötötték egybe. A Herzl Tivadar életéről szóló filmet 1932 nyarán mutatták be Kolozsváron, a Magyar Színházban.³³⁶ Ugyancsak Kolozsváron volt a bemutatója az *Ígéret Földje* című Palesztina-filmnek, amely a Keren Hajeszod tevékenységét, országépítő eredményeit ismertette. A bemutatót követően a film bejárta Erdély nagyobb városait, többek között Szatmárnémetit is.³³⁷

329 Weinberger: A zsidóság története Erdélyben... 254. Vö.: Löwy Dániel: A kolozsvári Concordia zsidó színház története. *Múlt és Jövő* 2000. 1. 75–80., Kötő József: A színházi intézményrendszer Erdélyben a két világháború között. *Korunk* 2002. 4. 58.

330 Kolozsváron 1933-ban alakult jiddis színműkedvelő csoport, *Habima* néven. Első bemutatóját a Magyar Színházban tartotta. *ÚK* 1933. február. 16. 38.

331 *ÚK* 1940. március 12. 58.

332 *Hithközségi Értesítő* 1936. 2–3. 7.

333 Boskovits 1937-ben az erdélyi zsidó zeneélet megszervezésére tett javaslatot: erdélyi zsidó zeneszövetség létrehozása, zsidó népdalgyűjtés és tudományos feldolgozása, zsidó népdalok kiadása, zsidó zenekarok és énekkarok vidéki körútjai zsidó műsorral, külföldi mintára tehetségversenyek rendezése stb. Boskovits Sándor: A zsidó zene problémái. *Kelet és Nyugat között...* 36.

334 Szabó: Erdély zsidói... 169.

335 *ÚK* 1940. március 2. 50.

336 *ÚK* 1932. július 22. 164.

337 *ÚK* 1926. január 14. 10., *Munkánk és feladataink...* 4.

6.5. Az iskola és nevelés

A zsidó elemi és középiskolai oktatás 1918 utáni kiépülésével a nemzeti mozgalom számára megnyílt a lehetőség a zsidó identitástudat nevelés révén való erősítésére. A cionista befolyás alatt álló hitközségi elemi iskolák, illetve a nemzeti mozgalom közreműködésével alapított középiskolák (Temesváron és Kolozsváron) a hivatalos tantervben meghatározott vallás- és héber órák illetve az iskolán kívüli hasonló oktatási tevékenység keretét használták fel a zsidótudat erősítésére.

1927-ben Eisler Mátyás kolozsvári neológ főrabbi vallásoktatási tantervet dolgozott ki a zsidó iskolák számára. A tanterv, a vallási/erkölcsi nevelés mellett, a zsidó tudatra való nevelés szempontjait is érvényre juttatta. Célja „olyan zsidó embereket nevelni, akik a zsidó vallás és zsidó népiség értékéről azok beható ismerete alapján mindenkor képesek lesznek az életben a vallásnak és a zsidó népi önérzetnek megfelelni.”³³⁸ Eisler tervezete a bibliai ismeretek mellett különös hangsúlyt fektetett a héber nyelv és a zsidó történelem oktatására. A hébert nem csupán régi, holt nyelvként kezelte, hanem a zsidó nemzeti mozgalom következtében életre kelt és egyre bővülő használati körrel rendelkező nemzeti nyelvként. A biblikus kor utáni zsidó történet (a hellenizmus korától a jelenig, életrajzok, művelődéstörténet és zsidó „népisme” révén) és Palesztina-ismeretek oktatását a IV. és VIII. osztályokban látta kivitelezhetőnek.³³⁹

A nemzeti szellemű oktatás elsődleges szempontja az *Erdély-Bánáti Zsidó Tanszemélyzeti Egyesület* törekvéseiben is felismerhető. 1935-ben az Egyesület, első közgyűlésén, egy Vágvölgyi Lajos aradi neológ főrabbi által összeállított hittanoktatási tervezetet fogadott el, amely egyaránt foglalkozott a bibliai ismeretekkel és a zsidó történelemmel. A modern héber nyelv tanítására külön heti óraszámot állapítottak meg.³⁴⁰

A zsidó nevelés kérdése mindvégig napirenden volt a két világháború között. Eredményességét több esetben is megkérdőjelezték, legfőbb hiányosságát elégtelenségében állapítva meg. Kéri József 1940-ben az *Új Keletben A mai zsidó nevelés margójára* címen közölt cikkében ezekre a hiányosságokra próbált rámutatni.³⁴¹ Meglátása szerint „a zsidó közösséghez való tartozás ténye negatívumokban nyilvánul meg. Hogy valaki Erdélyben zsidónak vallja magát, az legtöbbször egy más népi közösségből való kizárás és a zsidó voltának passzív elviselésére való emlékeztetés következménye.”³⁴² A zsidó nevelés alapvető problémáját az alapozást jelentő elemi iskolai hitoktatás silányságában, a nem megfelelő tantervekben látta: az elemi iskolát végzett fiatal, magyar vagy román társaival szemben nem rendelkezik saját (történelmi) hősökkel, szemben a magyar gyermekek Mátyás királyával, vagy a románok Mihai Viteazuljával. Ugyan így a zsidó ifjúság alig

---

338 ÚK 1927. augusztus 25. 191.

339 Uo.

340 DJANTM, Fond 34., dos. 134. 19-24. (31. sz. irat)

341 ÚK 1940. május 3. 102. (lásd: 81. sz. irat)

342 Uo.

ismeri a zsidó kultúrát és nyelvet, ami elengedhetetlen lenne a nemzeti tudat kialakulásához. Megoldásként a zsidó nevelés szélesebb körű alapokra való fektetését, továbbá a héber irodalom és az erdélyi zsidó történelem oktatásának javítását javasolta.³⁴³

Függetlenül az erdélyi zsidó nevelést ért kritikáktól, összességében szemlélve eredményeit, túlzás nélkül megállapítható, hogy jelentősen befolyásolta a zsidó ifjúság identitásalakulását. A tanítási órákon kívüli tevékenység (ünnepségek, kirándulások, önképzőkörök) pedig olyan közösségi szellemet biztosított, amely összetartó ereje a zsidó lényegben nyilvánult meg.

6.6. A sport

Új, életerős zsidó generáció kinevelése volt az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség által beindított sportmozgalom jelszava. Az 1920-tól sorra alakuló zsidó sportegyesületek a tömegsport felé történő nyitással a zsidó ifjúság új szervező erejeként, közösségi intézményeként léptek fel. A jelentős tömegeket megmozgató sportegyesületek, túl a testmozgáson, közösségi programokat is biztosítottak. Klubhelyiségek, illetve bálók, ünnepségek szolgálták a fiatalok találkozását, zsidó baráti körök kialakulását.

A kolozsvári *Haggibbor* sportegyesületet 1920-ban hozta létre Giszkalay János költő, író, Knöpfler Bernát orvos és Weissburg Chaim ügyvéd. A kezdetben csak labdarúgó szakosztállyal működő *Haggibbor* az 1930-as évekre kifejezett tevékenységet folytatott, tenisz-, vívó, asztalitenisz-, vízipóló-, ökölvívó szakosztályokat indítva be. A kolozsvári szervezkedéssel párhuzamosan a többi zsidó közösségek is hasonló sportegyesületeket alapítottak: *Bar-Kochba* (Szatmárnémeti), *Sámson* (Máramarossziget), *Hakoach* (Arad), *Kadima* (Temesvár), *Makkabea* (Nagyvárad), *Ivria* (Brassó), *Kadima* (1932-től *Makkabi*, Marosvásárhely). A sportszervezetek 1921-ben csatlakoztak a *Makkabi* zsidó sportvilágszövetséghez, megalakítva annak erdélyi alosztályát.³⁴⁴ A *Makkabi* a Cionista Világszervezet keretében működött, és a testedzés mellett a cionizmus terjesztését szolgálta.

Az erdélyi sportszövetségek és az általuk beindított mozgalom ebben a szellemben végezték tevékenységüket: „A testedzés, illetve a testkultúra a legjobb propaganda-eszköz, amellyel bizonyítani lehet egy népnek életképességét, erejét, kulturális fejlettségét, és amellyel más népek érdeklődését fel lehet kelteni, rokonszenvét, valamint megbecsülését meg lehet nyerni. [...] A mai idők fokozottabb követelményeket támasztanak, amelyeknek csak úgy tudunk eleget tenni, ha alkalmazkodunk az idők szelleméhez és mi is fokozzuk képességeinket.”³⁴⁵

---

343 Uo.

344 ÚK 1921. december 6. 268., *Zsidó Élet* 1932. április 20. 3.

345 ÚK 1940. április 11. 84.

7. Önmeghatározások és viták

7.1. Önmeghatározások

A Monarchia szétesését a magyar zsidóság túlnyomó része tragédiaként élte meg. Az *Erdély-Bánáti Országos Izraelita Iroda* 1924. őszén tartott aradi nagygyűlését megnyitó Eisler Mátyás kolozsvári neológ rabbi, aki egyébként a zsidó nemzeti mozgalommal szimpatizált, az impériumváltást követő bizonytalanságot, tanácstalanságot emelte ki: „Elvesztettük egész eszmei kapcsolatunkat, nyelvi és kulturális összefüggéseinket a múlttal, és a jövő üres, nagy kérdőjelként meredt elénk, mert nem volt bennünk semmi más eszmei tartalom, amivel kitölthettük volna. Quo vadis? Ez a kérdés borongott lelkünkben.”³⁴⁶

Ligeti Ernő, 1941-es könyvében, visszatekintve az 1918/1919-es eseményekre, hasonló módon fogalmazott: „Megszakítás nélküli nyugtalanság vett rajtunk erőt, páni félelemérzésben éltünk. Minthogy kiégték számunkra a magyar állami élet biztosítékai, csak tapogatóztunk a sötétségben és ha félelemérzésünk meg is szűnt elvértve, hogy helyet adjon a bizakodásnak, a bizonytalanság akkor is mint áthághatatlan köd vett körül bennünket.”³⁴⁷

Az, hogy az erdélyi zsidó közösségen belül felerősödött a szétfejlődés és a zsidó nemzeti mozgalom eredményeket tudott elérni, az első világháború végén fellángoló antiszemitizmusnak, a nemzetközi helyzetnek, illetve a román hatalom disszimulációt támogató politikájának volt az eredménye. Nem véletlen tehát, hogy az addig csekély népszerűségnek örvendő cionista mozgalom erőre kapott, és szervezett keretbe tömörült (EZSNSZ). Fontos hangsúlyozni viszont, hogy a feléledő cionista mozgalom nem volt magyarság ellenes, hanem – többé-kevésbé – vállalva a magyar nyelvi és kulturális hátteret, zsidó nemzetépítésbe fogott, szorgalmazva a zsidó öntudat megerősítését, a Palesztina-építést.

Az erdélyi zsidóság új helyzethez való viszonyulásában több alternatíva is megfogalmazást nyert. Az egyik az asszimiláció további vállalása, a magyarság problémáival való azonosulás. Erre példa a bihari Hegedűs Nándor közíró, aki az OMP színeiben több alkalommal is bejutott a román parlamentbe. Hegedűs, a magyar zsidóságból a teljes magyarrá válás felé tartott, zsidó mivoltát sokszor zárójelbe tette.³⁴⁸

Másik alternatíva a cionizmus, a magyar zsidóból zsidó zsidóvá válás útja volt, amely végső célként az őshazába történő kivándorlást jelölte meg. Ez az út kezdetben nagyon sok ellenzőre talált zsidó körökben, a neológ és az ortodox rabbik jelentős része is szembefordult vele, azzal érvelve, hogy hosszú távon a cionista mozgalom a hitközségek gyengüléséhez, taglétszámuk csökkenéséhez

---

346 Dr. Eisler Mátyás: *Jelentés az Erdély-Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről. A Szövetségnek 1924. november 17-én, Aradon tartott nagygyűlése számára.* Az Erdély-Bánáti Izraelita Hitközségek Szövetségének Közleménye, 1., Cluj-Kolozsvár, 1925. 4.

347 Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*, Fraternitas RT., Kolozsvár, [1941]. 10.

348 Balázs: *Etnikum, kultúra, politikai opció...* 971.

vezet. Ugyanakkor a rabbik elsőként kellene hogy alijázzanak, példát mutatva híveiknek. Nagy visszhangot váltott tehát ki, Glasner Mózes kolozsvári ortodox főrabbi bejelentése az előljárásnak 1919. július 15-én, hogy feleségével együtt Palesztinába szándékozik kitelepedni. Ezt a lépést 1923-ban meg is tette.³⁴⁹ A Zsidó Nemzeti Szövetség számára Glasner alijája kitűnő demonstrációnak bizonyult. A Szövetség Kis Intézőbizottsága által szervezett búcsúztatásakor a kolozsvári Redout nagytermébe többszáz fős tömeg gyűlt össze május 3-án és három nappal később is sokan kísérték el a pályaudvarra a távozó rabbit.³⁵⁰

A magyarságba nem asszimilálódott egyes ortodox, illetve haszid rétegek számára nem okozott nagyobb mértékű identitásválságot az impériumváltás. Az okot abban lehet keresni, hogy nekik biztos támpontot nyújtott a vallás, a vallási hagyományok. Ezek pedig hatalomváltástól függetlenül is ugyanolyan rendszer alapján működtek. Identitásukat vallási elvek és nem nemzeti kritériumok határozták meg.³⁵¹ Ez különút, nem racionális alapon választott alternatívája volt az erdélyi zsidóság hogyan továbbjának. Lehetne nevezni a kivárás taktikájának is, de lehetne az elzárkózásának is, amely a tradíciók, vallási hagyományok továbbvitelében és az abszolút tekintélynek örvendő rabbik köré szerveződő hagyományos zárt zsidó világ fenntartásában nyilvánult meg.

A haszid típusú különállóság kiváló példája volt Joel Teitelbaum, aki 1934-ben került Nagykárolyról a szatmári ortodox hitközség rabbiszékébe. Teitelbaum elítélte a cionizmus minden válfaját, így a vallásos alapon működő Mizrachit is. 1933-ban, még nagykárolyi rabbiként *isszúrt*, azaz vallási *tilalmat* adott ki a helybeli Mizrachi csoport ellen.³⁵² A Grünwald Jehuda alapította és Teitelbaum által 1934-ben átvett jesivában, mint ahogy még nagyon sok hasonló erdélyi haszid befolyás alatt álló oktatási intézményben (Dés, Margitta, Nagykároly, Máramarossziget, Szaplonca) világi tárgyakat a növendékek egyáltalán, vagy csak alig tanulhattak. A világi műveltség megszerzését a haszid rabbik többsége az asszimilációtól, majd a két világháború között a cionizmustól való félelmében nem engedélyezte.³⁵³ Véleményük szerint mind a cionizmus, mind az asszimiláció a vallásosságot, a zsidó hagyományokat veszélyeztették.

Tévedés lenne a teljes haszid világot konok cionista-ellenesként leírni. Az 1915-ben a cári csapatok elől a bukovinai Wisznicről Nagyváradra menekülő Israel Hager haszid rabbi nyíltan támogatta a cionista mozgalmat (1919-ben részt vett a váradi cionista csoport alakuló ülésén).³⁵⁴ A harmincas években, főként a németországi zsidóüldözések, majd a román jogfosztó intézkedések hatására más haszid vallási vezetők körében is találhatunk olyan személyeket, akik fenntartá-

349 Szabó: Erdély zsidói... 135.

350 ÚK 1923. május 4. 61. és május 8. 64. (lásd: 17. sz. irat)

351 Hartman: A Jewish minority in a multiethnic society... 169.

352 ÚK 1933. március 18. 64.

353 Cvi Moskovits: *Jesivák Magyarországon. Adalékok a zsidó hitközségek 1944. áprilisi összeírásának történeti értékeléséhez*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1999. 38–49.

354 Eugen Glück: *The rabbinic court of Vijnîța while active in Oradea (In the view of the local population)*. *Studia Judaica* 1994. 161.

sokkal ugyan, de elfogadni látszottak a zsidó nemzeti mozgalom Palesztina-építő munkáját. 1934 tavaszán a dési ortodox rabbi, Paneth Jakab néhány hívének kíséretében Palesztinába látogatott, hogy meggyőződjön a jisuv viszonyairól. Pozitív tapasztalatairól hazatérését követő első szombaton számolt be közösségének a dési nagy zsinagógában. Nagy jelentőségű beszédében elismerte, korábbi felfogása, amely szerint a cionisták vallástalanok, palesztinai látogatásakor megdőlt és sajnálja, hogy korábban ellenezte a vallásos rétegek alijázását.³⁵⁵

1938 májusában, tehát a Goga–Cuza kormány által elrendelt állampolgárságok felülvizsgálatának és a magyarországi első zsidótörvénynek árnyékában, Borsán és Felsővisón korábban szinte elképzelhetetlen eseményként, a haszid beállított-ságú hitközségi elnökök vezető beosztást vállaltak a cionista helyi csoportokban.³⁵⁶

Alternatívaként kínálkozott továbbá az új hatalomhoz történő alkalmazkodás, a románság felé való közeledés. Ez viszont kerülőútnak számított még a zsidóság szemében is, az illető közösségek árulásnak minősítették az olyan próbálkozásokat, amelyek túllépték az állammal szemben gyakorolt lojalitás és a romániai integrációhoz szükséges kompetenciák (nyelvi, kulturális, gazdasági) minimumát. A nyelvi és kulturális különbségek következtében a Román Zsidók Szövetségébe való belépés sem vált elfogadottá. Ezt igazolja Klein Miksa esete, aki az RZSSZ erdélyi fiókjának megalakítását követően marginalizálódott a Zsidó Nemzeti Szövetségen belül és csak az országrészek cionista szervezeteinek támogatásával létrejött Romániai Zsidó Pártban jutott újból fontosabb szerephez.³⁵⁷

A baloldali nemzetfeletti, nem cionista mozgalmakhoz csatlakozó zsidóság lényegében kikerült a zsidó világból, közösségi életből. A Zsidó Nemzeti Szövetség alapítói és korai vezetői közé tartozó Kohn Hillel (1919-ben az EZSNSZ ügyvezető elnökségének tagja) így jutott el a cionista baloldali mozgalomig (a húszas években a Ceiré Cion és a B'rith Haavoda cionista munkáspárt tagja), majd az 1924-től illegálisan működő Kommunista Pártig. A Pártba történő 1931-es belépése egyben a Zsidó Nemzeti Szövetséggel és a cionista mozgalommal való végleges szakítást is magával vonta.³⁵⁸

A romániai viszonyok között az erdélyi zsidóság számára a nemzeti mozgalom, illetve a zsidó néphez való tartozás vállalása ígérkezett a legjárhatóbb – de nem konfliktusmentes – útnak. A román hatalom ugyanis nem gördített akadályokat a magyar anyanyelvű zsidóságnak a magyarságról való leválása elé, sőt egy 1924-es Anghelescu-törvény megtiltotta számukra, hogy zsidó és román iskolákon kívül

---

355 Singer: *Volt egyszer egy Dész...* 37–38. és 89–90.

356 ÚK 1938. május 27. 118. sz.

357 Klein az 1931-es választások alkalmával a Zsidó Párt Szilágy megyei listáján az első helyet foglalta el, 1933-ban pedig kolozsvári városi tanácsosnak választották. MO nr. 131 din 10 iunie 1931. 5427., DANIC, Fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară. Comisia Centrală Electorală, dos 16/1933. 19.

358 Kohn Hillel pályája gyorsan ívelt felfelé belépését követően. 1936–1940 között a Párt tartományi titkárságának a tagja, majd a második bécsi döntést követően a Kommunisták Magyarországi Pártjának észak-erdélyi tartományi titkára 1941 nyaráig. A második világháború után a romániai Demokrata Zsidó Komité tartományi elnöke. Gidó Attila: *Az ideológiai utas. Kohn Hillel életpályája. Bárdi Nándor (szerk.): Kisebbségi életpályák.* MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. (megjelenés alatt)

más tannyelvű intézményeket látogassanak. Természetesen a cionizmus felé történő fordulás koránt sem volt mentes az egyéni belső és külső vívódásoktól, konfliktusoktól.

A zsidó nemzeti mozgalom az impériumváltással kapott lehetőséget a kibontakozásra. A zsidók által is tragédiaként megélt események tehát, egyben lehetőséget/indokot adtak ezen irányzat időszerűségének hangoztatására. A cionizmus elkötelezettjei azt mondták, hogy az 1918/1919-es eseményekkel párhuzamos atrocitások, antiszemita megnyilvánulások voltak meghatározóak a nemzeti ébredésben.³⁵⁹ Időszerűvé vált tehát, amit már kezdetektől fogva is hirdettek: a zsidó néphez való tartozás nyílt és öntudatos vállalása.

A hitleri hatalomátvételt követően az erdélyi cionista mozgalom asszimilációellenes érvrendszerében a német zsidók példája is megjelent, akik hasonlóképpen olvadtak be a német társadalomba, mint magyar társaik, az 1930-as években viszont páriákká váltak.³⁶⁰

Ahogy nem volt egységes annak megítélése, hogy az erdélyi magyar nyelvű zsidóság milyen utat válasszon 1918 után, úgy természetesen abban sem értettek egyet, hogy minek kell tekinteni a zsidóságot: önálló nemzetiségnek/kisebbségnek, felekezettnek, etnikai-vallási csoportnak vagy a magyarság részének. A továbbiakban csak a legnagyobb tömegeket érintő nemzeti és a magyar asszimiláns álláspont bemutatására szorítkozom.

A cionisták nemzetiségként határozták meg a zsidóságot, szembehelyezkedve az asszimilánsok azon véleményével, hogy a magyar nyelvű zsidóság a magyarság egy darabja és felekezettként kell megkülönböztetni. Az *etnikai-vallási csoport* köztes meghatározásként értelmezhető és főleg a magukat magyar zsidónak vallókra, illetve a nem asszimilálódott, de nem is cionista, ortodox és haszid rétegekre lehetne alkalmazni.

A magyar identitású zsidóság egyik legmarkánsabb képviselője Kecskeméti Lipót nagyváradi neológ főrabbi volt. Cikkeiben és prédikációiban is támadta a zsidó nemzeti eszmétet, és mindvégig azt hangoztatta, hogy a zsidóság a galutban csak mint vallási közösség képes fennmaradni: „[...] más nép vagyunk, de nemzeti érzésben egyek velük [a magyarokkal], akikkel egy kultúrán vagyunk; más nép, de nem más nemzet is, csak más vallás. [...] Hogy a zsidóság megéljen szerte a népek országaiban, megéljen, mint nép, vallásnak kell lennie.”³⁶¹ Ez a kijelentése Kecskemétiének, egy 1920. áprilisi prédikációjában hangzott el, nem sokkal a trianoni békeszerződés aláírása előtt.

Konrád Béla orvos, a neológia erdélyi központi szervezetének, az Erdély-Bánáti Országos Izraelita Irodának alelnöke és a Magyar Párt nagyváradi tagozata

---

359 Lásd: Dr. Weiss Ignác: *A zsidóságról a zsidóságnak*. Kiadja a Rapid Nyomda, Brassó, 1928. 16–17.; Marton: *A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben...* 32–33. p. (44. sz. írat)

360 Lásd Klein Miksa cikkét: *Hídverés a négy országrész zsidósága között* (Az Országos Izraelita Iroda és a zsidó egység). *Népünk* 1934. június 22. 6. (68. sz. írat)

361 Kecskeméti: *Vallási zsidóság és nemzeti zsidóság...* 13. Lásd még ugyanott Kecskeméti *A nemzeti elv lázában* címmel elmondott 1921-es prédikációját. (41. sz. írat)

intézőbizottságának tagja, az asszimiláns irányzatot képviselve, hasonlóan a zsidóság felekezeti mivolta mellett érvelt. Amikor 1923-ban a nagyváradai neológ hitközség elnökévé választották, beköszöntő beszédében a következőket mondta: „Én [...] a zsidóságot felekezeti, egyházi szempontból fogom fel. A zsidóság, a mi szent ősi vallásunk, amelyhez ragaszkodunk, bár világi kultúránk egészen más gyökérből nőtt ki.”³⁶² Egy későbbi, 1929. februári hitközségi közgyűlésen tett felszólalásában a váradai cionisták palesztinai pénzgyűjtő akciója ellen kardoskodott. Azt hangsúlyozta, hogy a zsidóságot kulturális és vallási életében kell fejleszteni, megerősíteni, a palesztinai akcióra összegyűjtött pénzeket a helyi zsidó vallásos kultúrára kell fordítani.³⁶³

Konrád, utóbbi nyilatkozatáért a váradai cionista körök haragját vonta magára. A Leitner Zoltán által szerkesztett rövid életű *Zsidó Kisebbség*, amely a nagyváradai Cionista Ifjúsági Blokknak volt a folyóirata, Konrádon keresztül egyben a neológ hitközséget is kitámadta 1929 márciusában. Nussbaum Sámuel, a Zsidó Nemzeti Szövetség Társelnöke a Palesztina-munkát illetően tájékozatlansággal vádolta a hitközségi elnököt, Leitner Zoltán pedig Konrád zsidóságról alkotott felfogását cáfolta. Érvelése szerint az asszimiláció járhatatlan út és a magyarság részéről nem talál többé befogadásra.³⁶⁴ Landau Adolf, a váradai cionista ifjúsági blokk elnöke a város cionista ifjúságának nevében üzent hadat Konrádnak, a hitközség éléről történő közeli eltávolítását ígérve.³⁶⁵

A magyar identitású zsidóság felekezeti szintű önmeghatározása nyilvánvalóan jelzés volt arra nézve, hogy ők továbbra is a magyar nép egy darabjának tekintették magukat. Ennek nyílt kimondására 1924-ben került sor, az OMP brassói nagygyűlésén. Itt Leitner Mihály ügyvéd, az Országos Magyar Párt dévai tagozatának elnöke és a *Magyar Kisebbség* munkatársa azt a kijelentést tette, hogy „a magyar zsidó magyar akar maradni.”³⁶⁶

Természetesen nem Leitner Mihály „hűségnyilatkozata” volt az első ilyen irányú kijelentés. Már a román hatalomátvétel kezdetétől találkozunk a magyarság mellett hitet tevő megnyilatkozásokkal. A *Magyar Szövetség* helyi fiókjainak alakuló ülésein részt vettek zsidó származású közéleti személyiségek is. A kolozsvári alakuló gyűlésen (1921. január 10.) a zsidóság részéről Gombos Benő újságíró és Farkas Mózes nagyiparos szólaltak fel, ahol Gombos a következőket jelentette ki: [...] „A magyar zsidóságnak az a tagja vagyok, aki a magyar kultúráért minden áldozatra kész voltam eddig és a forradalom után is, és semmi néven nevezendő válaszfalat magyar és magyar zsidó között nem ismerek.”³⁶⁷ Farkas Mózes pedig a következőket mondta: [...] „Én, mint zsidó, magyar földön születtem, magyar

---

362 *Hitközségi értesítő 5701 Sevat–1941. február. Megemlékezés Dr. Konrád Béla hitközségi elnök elmúlásáról 1941. Január 17.* Kiadja a Nagyváradai Kongr. Ny. Szert. IZR. Hitközség, Nagyvárad, 1941. 5. (47. sz. írat)

363 *Zsidó Kisebbség* 1929. 1. 1.

364 Uo.

365 Uo.

366 Balázs: *Etnikum, kultúra, politikai opció...* 973.

367 KÚ 1921. jan. 11. 6.

kultúrában nőttek fel. Amint az urak nem tartották, úgy mi magyar zsidók sem tartottuk időszerűnek a szervezkedést. Kijelentem a magam nevében, minthogy megbízásom még nincs, hogy a magyar kultúra fenntartásában és továbbfejlesztésében az eddigi lelkesedő munkával részt akarok venni.”³⁶⁸ A marosvásárhelyi alakuló ülésen (1921. július 10.) dr. Sebestyén Miklós status-quo hitközségi elnök szólalt fel a „zsidó vallású magyarok” nevében, és kötelezte el magát a magyar ügy mellett: „Magyaroknak valljuk magunkat, mert úgy tartjuk, hogy ezt a karakter indelibilist (*eltörülhetetlen jellegzetességet*) nem a leszármazás vagy a modern szociológia nyelvén szólva a fajiság, de legalábbis nem kizáróan a fajiság adja meg az egyénnek. De ha a fajiság nem lehet megkülönböztetési alap, még kevésbé lehet az a vallás, amely az embernek az Istenhez való viszonyát, míg a nemzet-fogalom az embernek embertársaival való szorosabb együvé tartozását fejezi ki. [...] Szeretet, emlékezés és kegyelet az a hármás kapocs, amely minket elszakíthatatlanul a magyarsághoz fűz. Magyarok vagyunk, mert mások nem lehetünk és minden magyar ügynek becsületes, hűséges katonái.”³⁶⁹

A cionisták, a zsidóságot nemzetként meghatározók elhatárolták magukat a magyarságtól és az asszimilációs út járhatatlanságát próbálták bizonyítani. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy megtagadták a magyar kultúrát, és nem vették tudomásul azokat a kapcsolatokat amelyek a magyarsághoz fűzték őket. Eisler Mátyás például így vélekedett a zsidóság magyarsághoz fűződő viszonyáról: „Ami a magyarság és a zsidóság egymásra vonatkozását illeti, számosan vagyunk, akik nagy szimpátiát érzünk a magyarsággal szemben, mellyel együtt nemzetet alkottunk, és közös munkával fejlett állami életet építettünk. Jelentékeny részünk van a magyar közműveltségben és annak miként és milyen irányban való fejlődése nem közömbös számunkra. Nem tagadhatjuk azt sem, hogy éppen múltunk, nevelésünk, jó és rossz sorunk közösségénél fogva az erdélyi magyarság munkájában részint együtt, részint, mint zsidó nemzetiségű polgárok párhuzamosan akarunk részt venni. Nekünk minden kultúra fontos, de elsősorban a magyar, mert műveltségünk az és a magyarsággal dolgoztunk együtt.”³⁷⁰

Marton Ernő szerint „az asszimiláció az élet nagy iskolája volt, melyben vérével fizette a tandíjat a zsidóság, de amelyben sokat is tanult. Asszimiláció nélkül talán el sem juthatott volna nemzeti életének új formáihoz, vagy legalábbis nem olyan rohamosan és forradalmi bensőséggel.”³⁷¹

Az erdélyi zsidóság *felélesztésére* sorozatban jelentettek meg propaganda kiadványokat, a cionizmus történetéről szóló könyvektől kezdve az egy-egy palesztinai telep életét bemutató prospektusokig. Mindegyikkel azt próbálták sugallni, hogy az asszimilációval fémjelzett emancipáció utáni időszak egy betegség története, amelyben a zsidóság a páciens. Olyan páciens, aki meghasonlott

---

368 Uo.

369 KÚ 1921. júl. 12. 143.

370 KÚ 1920. nov. 25. 258.

371 Marton: A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben... 33. (44. sz. irat)

önmagával, megtagadta zsidóságát, de mégsem válhatott a magyarság teljes értékű tagjává, mert az nem ismerte el annak. Feltevődött tehát a kérdés, hogy „miért, mi jogon és mi alapon vallhassa magát ma a zsidó magyar nemzetiségűnek és milyen alapon reclamálhatná ma magának a Magyarság a zsidót, vagy akár a kikeresztelkedett zsidót, amikor egy évezreden át nem tartotta magyarnak?”³⁷²

7.2. Brassói nagygyűlés

A magyar–zsidó viszony kapcsán zsidó körökben kibontakozó viták közül az Országos Magyar Párt 1924 decemberében megtartott brassói nagygyűlése és az ott elhangzott kijelentések, illetve az azokra érkezett reakciók érdemelnek nagyobb figyelmet.

Az erdélyi zsidóság és a Magyar Párt kapcsolatáról a Népies Irodalmi Társaság által Bethlen István magyar miniszterelnöknek megküldött jelentés (1925. január 2.) részletesen foglalkozott a brassói nagygyűlés zsidó vonatkozású eseményeivel és a jövőre nézve igencsak szkeptikus következtetéseket vont le: az erdélyi zsidóság többsége belátható időn belül el fog szakadni a magyarságtól, és vagy a román asszimiláció útjára fog lépni, vagy önálló nemzeti kisebbséggé fog szerveződni.³⁷³

Az eseményen felszínre kerülő zsidó-kérdést (Kiket lehet a magyarsághoz tartozónak tekinteni?) Barabás Béla vetette fel, és határozati javaslat elfogadására tett indítványt, amely szerint minden olyan zsidó származású személy, aki magyarnak érzi és annak vallja magát, aki kultúrával és pénzzel segítette a magyar eszme megerősödését, az a magyar nemzet integráns részét képezi.³⁷⁴ A javaslat-hoz Sándor József és két zsidó származású küldött – Leitner Mihály, Székely Viktor – szól hozzá. A Hunyad megyét képviselő Leitner a zsidóság nevében jelentette ki, hogy az erdélyi zsidóság nem engedi magát elszakítani a magyarságtól és mindvégig kitart a magyarság mellett. Székely Viktor kolozsvári gyárigazgató viszont azon véleményének adott hangot, hogy a zsidósággal a magyarságon belül nem szükséges külön foglalkozni, mivel az egynek érzi magát a magyarsággal. A zsidók távolmaradása egyes magyar szervezkedésektől pedig annak tulajdonítható, hogy nem kaptak meghívást és „hívás nélkül sokan nem mertek jönni”.³⁷⁵

A brassói vita kapcsán a Népies Irodalmi Társaság jelentése úgy látta, hogy az erdélyi zsidóság egyre nagyobb hányada szakad el a magyarságtól, a nagygyűlésen tett hűségnyilatkozatok viszont nem tükrözik a teljes zsidó népesség véleményét. Azt a kérdést pedig, hogy kiket lehet a magyarság részének tekinteni, a román hatalom már közvetlenül az impériumváltás után felvetette, a disszimilálás szándékával. A román kisebbségpolitika szempontjából ugyanis, a zsidók leszakítása azért bírt fontossággal, mert így a magyarok számarányát és gazdasági

---

372 Weiss: A zsidóságról... 12.

373 Az erdélyi zsidóság és a Magyar Párt... 220–230.

374 Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-én megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok... 30., Balázs: Etnikum, kultúra, politikai opció... 972.

375 Az erdélyi zsidóság és a Magyar Párt... 225.

pozícióit gyengíthették.³⁷⁶ A zsidó gazdasági szereplők esetleges elfordulása a magyar kultúra támogatásától a színvonal és a kulturális tevékenység csökkenését vonhatná maguk után. A jelentés szerint a cionizmus mellett az erősödő magyar antiszemitizmus is hozzájárul a leszakadási folyamathoz.

A nagygyűlést követő cionista reakciókban a jelentés saját borulató álláspontját látta igazolni. Az *Új Kelet* 1924. december 16-i és 17-i számában ugyanis négy zsidó vezető személyiség, Fischer József, Fischer Tivadar, Eisler Mátyás rabbi és Klein Miksa heves támadást intéztek mind az OMP határozata, mind az ott felszólaló zsidók ellen. Fischer József súlyos politikai tévedésként értékelte Barabás Béla indítványát. Szerinte a világháború óta eltelt öt évben a történelem keresztülgázolt az asszimilációs politikai mentalitáson és igen csekély már azon zsidók száma, akik magyarnak tekintik magukat. Éppen ezért az OMP határozata nem hozza magával a magyarság sorainak megerősítését, viszont nehezíti a zsidóság helyzetét, és bátorítja a románságba való asszimilációt. Fischer bírálatában arra figyelmeztette a magyar vezetőséget, hogy a zsidóság saját maga akarja kézbe venni sorsának irányítását, s ezért nem a magyarság részének, hanem olyan vele egyenlő rangú népkisebbségnek tekinti magát, amely „egymás mellett, de nem egy táborban” kész küzdeni a jogaiért.³⁷⁷

Eisler Mátyás egy nappal később, december 17-én az *Új Kelet*nek adott nyilatkozatában nem zárta ki az együttműködés lehetőségét a magyarsággal, de a zsidók külön politikai szervezkedése mellett érvelt: a Magyar Párt nem tudja maradéktalanul képviselni a zsidóság érdekeit, a magyarsággal való politikai egység a magyar államból való kiszakadással megszűnt. Szerinte a különválás mellet szolt az erősödő antiszemitizmus, amely a magyar egyetemi diákság körébe is befészkelte magát (a kolozsvári egyetem magyar hallgatói nyilvánosan foglaltak állást a numerus clausus bevezetése mellett).³⁷⁸

7.3. „A zsidók útja” vita

A Népies Irodalmi Társaság által felvetett kérdések (a zsidóság román asszimilációja, önálló kisebbségi szerveződés) köszöntek vissza a különböző erdélyi magyar és zsidó lapok hasábjain kibontakozó polémiában is 1927-ben.

A vitát elindító Hajdú Frigyes magyar érzelmű temesvári zsidó ügyvéd, későbbi alpolgármester a *Temesvarer Zeitung* német napilapban közölt cikket a Zsidók útja (*Der Weg der Juden*) címmel.³⁷⁹ Hajdú cikkének végkicsengése az erdélyi magyar zsidóság fokozatos leszakadásáról és román asszimilációjáról szolt. Meglátása szerint a csatolt részek zsidósága rövid időn belül el fogja veszíteni magyar, német, vagy orosz anyanyelvét és románná válik, csupán vallását tartva meg.³⁸⁰

376 A jelentés szerint az erdélyi magyar tőkének, kereskedelemnek és iparnak megközelítőleg a 70, míg a nagyiparnak 90%-a volt zsidó tulajdonban az 1920-as évek elején. Uo. 222.

377 ÚK 1924. december 16. 281. (52. sz. irat)

378 ÚK 1924. december 17. 282., Az erdélyi zsidóság és a Magyar Párt... 226–228.

379 *Temesvarer Zeitung* 1927. szeptember 18. 210.

380 Uo.

Hajdú írására mind a cionista körök, mind a magyar érzelmű zsidóság elutasítóan válaszolt. A *Temesvári Hírlapban* 1927. szeptember 21-én harmadmagával megszólaló Ungár Adolf (ügyvéd, a temesvári OMP belvárosi tagozatának elnöke) teljesen valószínűtlennek tartotta Hajdú jóslatait. Kabos Ármin temesvári közgazdász, publicista osztotta Ungár véleményét, de arra is figyelmeztetett, hogy ha a román állam nyitottan és megértően viszonyul a kisebbségi problémákhoz, a felnövekvő új generációkban már lesznek olyan kisebbségi származásúak, akik a román kulturális életbe fognak bekapcsolódni, és a többségi pártoknak lesznek a politikusai.³⁸¹

A harmadik hozzászóló, Nobel Sándor, a Zsidó Nemzeti Szövetség temesvári csoportjának elnöke az asszimiláció-nemzeti öntudat viszonylatában próbálta meg elhelyezni Hajdú fejtegetéseit. Nobel az asszimiláció járhatatlansága mellett érvelt, bármilyen irányú legyen is az. Az asszimilációs út sikertelenségét a spanyol zsidók törökországi példájával igyekezett érzékeltetni, arra hivatkozva, hogy a szefárdok közül kerültek ki az Ifjú Török mozgalom legsovinisztább vezérei, származásukat mégis számon tartották.³⁸² Az egyéni román asszimiláció lehetőségét Nobel sem zárta ki, tömeges jelenségnek viszont nem látta valószínűségét. A megoldást az impériumváltással előállt új helyzetre a zsidó kisebbségi politizálásban látta.³⁸³

A vita az erdélyi zsidóság jövőjéről a *Temesvári Hírlap* mellett a *Déli Hírlap*, az *Új Kelet* és a *Keleti Újság* oldalain folytatódott. Hajdú Frigyes az őt ért kritikákra szeptember 23-án reagált. A magyar asszimiláció megtorpanására a temesvári zsidóság 1918-as szervezkedését hozta fel példának. Véleménye szerint, 1918. november 1-én, amikor a temesvári zsidóság meg akarta alakítani a Zsidó Nemzeti Tanácsot, az asszimilációs útról tért le. Mégsem látja úgy, hogy a nemzeti mozgalom lenne a megoldás, mivel a cionizmus még igen gyenge lábakon áll, és a héber nyelvet is csak a zsidók töredéke ismeri. Cikkében az elrománosodás kulcsának az oktatás kérdését tekinti: abban a pillanatban, amikor a magyar nyelvű tanulás lehetőségétől megfosztott zsidó fiatalság „románul fog szorozni, és románul fog álmodni, elveszett a magyar kultúra és a magyarság számára”.³⁸⁴ Hajdú hangsúlyozta magyar identitását, de ugyanakkor arra figyelmeztetett, hogy a hozzá hasonló érzelmű zsidók száma fokozatosan apad: „[...] a magyarságnak, amelyhez való tartozásomat csak fizikai halálom szüntetheti meg, számolnia kell azzal, hogy néhány évtizeden belül zsidó vallású tagjait elveszti. Ez abszolúte nem jelenti azt, hogy az Ungárok, vagy Kabosok magyarsága nem vetekedik bármelyik fajmagyar érzésével, de jelenti azt, hogy az Ungárok és Kabosok sajnos ki fognak halni. Románia volna a világon az egyetlen állam, ahol a dolgok nem ilyen irányban

---

381 TH 1927. szeptember 21. 212. (58. sz. irat)

382 Szefárd zsidók a középkori Spanyolország területéről származnak. Az 1492-től zajló spanyolországi zsidóüldözések következtében a zsidók főként a törökök által birtokolt területeken telepedtek le (Észak-Afrika, Dél-Kelet-Európa, Kisázsia). Történetükre lásd: Esther Benbassa-Aron Rodrigue: *A szefárd zsidók története Toledótól Szalonikig*. Osiris, Budapest. 2003.

383 TH 1927. szeptember 21. 212.

384 TH 1927. szeptember 23. 214.

fejlődnének [...] Tisztán a román hivatalos politikán múlik, hogy a lehetőség határáig terjedő amalgamizáció előbb vagy utóbb következik-e be [...]”³⁸⁵

7.4. Zsidó Értelmiségi Találkozó

A csehszlovákiai magyar ifjak Tavaszai Parlamentje és az előkészületeknél tartó 1937-es Vásárhelyi Találkozó példáján elindulva, a nemzeti mozgalmat támogató fiatal zsidó értelmiségi körökben is felmerült egy hasonló zsidó rendezvény megszervezésének szükségessége. Az 1937. október 2–7. között sorra kerülő Vásárhelyi Találkozót hónapokig tartó vita előzte meg a magyarországi és erdélyi magyar sajtóban.³⁸⁶ A konkrét előkészítő egyeztetések júniusban kezdődtek meg a magyar zsidóság megszólaltatása nélkül.³⁸⁷ A Zsidó Értelmiségi Találkozó kezdeményezői tehát, amellett, hogy valószínűleg csehszlovákiai és erdélyi magyar minták alapján cselekedtek, a Vásárhelyi Találkozón szervezeten nem képviselt erdélyi magyar identitású zsidó értelmiség irányába is nyitni kívántak.³⁸⁸

Az 1938 februárjára tervezett Zsidó Értelmiségi Találkozó körül, annak ellenére, hogy megrendezésére az időközben megváltozott román belpolitikai helyzet következtében nem kerülhetett sor, az erdélyi zsidó közélet egyik legfontosabb párbeszéde bontakozott ki. A vita 1937. június–szeptember folyamán zajlott az Új Kelet hasábjain és főként a következő problémák körül forgott: a zsidó értelmiség szerepe/feladatai a nemzeti munkában, a zsidó egység megvalósítása, zsidó sorsközösség vállalása, a zsidóság szociográfiai vizsgálata, zsidóságra vonatkozó adatgyűjtés (Tanulmányi Körök), az átrétegesítés kérdése, népnevelés (olvasóköri, sajtó, könyvkiadás), kapcsolat a regáti zsidósággal, a zsidóság politikai képviselője, a kelet-európai zsidóság helyzete, antiszemitizmus.

Vida Ferenc, vitaindító cikkében az európai zsidóság számára elérkezett sorsdöntő pillanatokra és a zsidó megújulás szükségességére hívta fel a figyelmet. Illyés Gyula *Puszták népét* hozva fel példának, az asszimilálódott zsidó értelmiség néphez való őszinte visszafordulását sürgette, valamint az antiszemitizmus által kikényszerített zsidó sorsközösségről beszélt.³⁸⁹ Vida az értelmiségi találkozó kérdéséről szóló ankét témakörére nézve hétpontos javaslattal állt elő:

1. Az erdélyi zsidó értelmiség körében az antiszemitizmus által előidézett társadalmi és kulturális válság,
2. A zsidó értelmiség által betöltött szerep a zsidó nép regenerálódásában,

385 Uo.

386 A Vásárhelyi Találkozóval bővebben foglalkozik: Horváth: Elutasítás és alkalmazkodás között... 150–158., Mikó: Huszonnégy év... 192., Turzai Mária (szerk.): *A Vásárhelyi Találkozó*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

387 A magyar zsidóság szervezésbe való bevonását hiányolja Arató András egy 1937. szeptemberi cikkében: Arató András: A magyar-zsidó kérdés és az erdélyi magyar ifjúság parlamentje. *Független Újság* 1937. szeptember 4. 3. (76. sz. irat)

388 A Vásárhelyi Találkozón, ahol zsidóellenes hangok is feltűntek (pl. Vita Sándor előadása) szervezeten nem, de egyénileg több zsidó származású személy is részt vett. A találkozó határozatait összefoglaló ún. hitvallásban viszont leszögezték, hogy minden zsidót, aki a magyar kisebbségi lét következményeit vállalja, a magyar kisebbség tagjának kell tekinteni. Horváth: Elutasítás és alkalmazkodás között... 156–157.

389 ÚK 1937. június 17. 133.

3. A zsidóság aktuális helyzetének felmérése és megoldások keresése (átrétegesítés, népnevelés olvasóköri, sajtó, könyvkiadás révén),
4. A zsidó népesség kulturális és politikai nevelése, nemzeti tudatának erősítése,
5. A zsidó nyelv és kultúra terjesztése a zsidó értelmiség körében,
6. Kapcsolatok létesítése Románia egyéb kisebbségeivel és a többségi népcsoporttal,
7. A kelet-európai zsidóság viszonyainak megismerése.³⁹⁰

A fenti javaslatok képezték a további hozzászólások alapját. Márton Lajos és Weimann Jenő, a *Kelet és Nyugat között* című antológia szerkesztői a zsidó értelmiség összefogását egy megszervezett csoport irányításával látták megvalósíthatónak. Elképzelésük szerint ez a csoport a már Kolozsváron létező *Zsidó Tanulmányi Körre* kellene épüljön és a teljes erdélyi régiót át kellene fogja (Erdélyi Zsidó Tanulmányi Kör).³⁹¹ A tanulmányi kör feladata pedig az erdélyi zsidóság társadalmi, gazdasági helyzetére és a cionista mozgalom 20 éves történetére vonatkozó szaktanulmányok készítése, valamint közösségszervező minták keresése lenne a környező országok zsidó közösségeiben.³⁹²

Schwartz Oszkár lippai tanár a korábban távolságtartó, de újabban a nemzeti mozgalom iránt érdeklődést mutató zsidó értelmiségiek bekapcsolását javasolta a társadalomszervező munkába. A népnevelés terén aktív szolidaritást, az érdekvédelem terén pedig politikai kollektivitást sürgetett.³⁹³ Klein Ernő a zsidó értelmiség ortodox csoportjának bevonását ösztönözte. Ugyanő tett javaslatot az Erdélyi Zsidó Tanulmányi Kör Zsidó Párt égisze alatt való megszervezésére is.³⁹⁴

A vita során felmerülő egyéb indítványokat követően, (tematikus szekciók a találkozón, Palesztina-kérdés, zsidó tudásszervezés szabadegyetem létrehozása révén) a szeptember elején tartott nagybányai előértekezletre tisztultak le a főbb irányvonalak. Nagybányát augusztus közepén már megelőzte egy kolozsvári megbeszélés, ahol a helybeliek mellett Temesvárról, Aradról, Nagybányáról és Désről vettek részt küldöttek. Itt lényegében az erdélyi fiatal zsidó értelmiségiek által elért korábbi eredményeket (kultúrestélyek, a *Kelet és Nyugat között* antológia, havasmezői és aradi szociográfiai felmérések) tárgyalták és a találkozó megszervezéséhez vezető lépéseket ismertették. Hamburg József, a kolozsvári kezdeményező csoport részéről a leendő találkozó kettős célját emelte ki: a zsidó értelmiségiek tömörítése egy a munkafeltételeket biztosító működési tér megteremtése érdekében, valamint a munkák eredményének közvetítése a zsidó tömegek felé.³⁹⁵

---

390 Uo.

391 ÚK 1937. július 4. 148. (75. sz. írat)

392 Uo.

393 ÚK 1937. július 20. 161.

394 ÚK 1937. július 28. 168.

395 ÚK 1937. augusztus 20. 188.

A nagybányai előértekezlet által összeállított ideiglenes program a korábbi hozzászólások, javaslatok alapján készült el és két lényegi kérdéscsoportra épült.³⁹⁶ Az első kérdéscsoportot a gyakorlatiasság, a problémamegoldás (Vida Ferenc, Ordentlich Kálmán, Reisz Béla, Fodor Sándor, Schwartz Oszkár, Klein Ernő stb. javaslatai),³⁹⁷ míg a másodikat a tudományos megközelítés, azaz szaktanulmányok készítése, az erdélyi zsidóság történeti emlékezetének, népi önismeretének a megteremtése jellemezte (Márton Lajos, Weimann Jenő, Fried Mihály).³⁹⁸

A találkozó végleges programját és időpontját (1938. február 6–7.) 1937. november 15-ki második kolozsvári előértekezleten döntötték el. A Hamburg József által levezetett gyűlésen a szervezési kérdések mellett, ahogy korábban is, beszámolók hangzottak el az egyes városokban megalakult tanulmányi körök (Arad, Temesvár, Nagyvárad, Marosvásárhely) és tanulmányi csoportok (Gyulafehérvár, Déva, Nagybánya, Torda) tevékenységéről.

A kitűzött időpontra a romániai belpolitikai helyzet lényegesen megváltozott. Az 1937 végén hatalomra került szélsőséges Goga–Cuza kormány leginkább zsidókat sújtó rendelkezései (állampolgárság felülvizsgálata, gyülekezési jog és mozgásszabadság korlátozása) megakadályozták a Találkozó megtartását. A programban meghirdetett célok megvalósítása így néhány kivételtől eltekintve, meghiúsult. Ilyen kivételek voltak például az 1940-ben létrehozott kolozsvári Történeti Bizottság, vagy a Zsidó Nemzeti Szövetség által beindított nagyszebeni szövótanfolyam.³⁹⁹

8. Zsidó identitástudat és számszerűsíthetőség

A Zsidó Pártra leadott szavazatok és az évente befizetett sékelek alapján levonható következtetések a nemzeti alapra helyezkedett erdélyi zsidóság számát illetően csak hozzávetőlegesek lehetnek. A rendelkezésünkre álló adatokból az állapítható meg, hogy egy adott időpontban hányan hoztak anyagi áldozatot a cionista mozgalomért, és hányan szavaztak különböző okok miatt (cionista meggyőződés, zsidó etnikai–vallási közösségi tudat, antiszemitizmus, Máramarosban a választási lehetőségek hiánya) a Zsidó Pártra. Mindezekkel együtt, tendenciákra nézve is következtetéseket vonhatunk le. Figyelembe véve viszont, hogy az identitás állandóan változó, szituációfüggő folyamat, konkrét választ a *Hány zsidó identitástudatú személy élt Erdélyben?* jellegű kérdésekre nem kaphatunk.

Parlamenti választásokon erdélyi zsidó szervezet csak az 1930-as években vett részt közvetlenül. A Zsidó Párt létrejöttét megelőzően az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség paktumpolitikát alkalmazva, általában a Nemzeti Parasztpárttal indult közös listán, ellentétben a Román Zsidók Szövetségével, mely hagyományosan a

396 Az ideiglenes programot lásd: ÚK 1937. szeptember 10. 204. (77. sz. irat)

397 ÚK 1937. június 7. 133., július 9. 152., július 14. 156., július 20. 161., július 28. 168.

398 ÚK 1937. július 4. 148., augusztus 7. 177.

399 ÚK 1940. január 30. 22., május 4. 101.

liberálisokkal szavazott. A helyhatósági választásokon hasonló paktumpolitikával találkozunk: az 1920-as évek választásainak időszakára megalakított erdélyi *Zsidó Néppárt*-ok és zsidó *Választási Blokkok* célja általában a zsidó szavazók mozgósítása és a zsidók figyelmének nemzeti mozgalomra való irányítása volt, és nem pedig a tényleges részvétel.

Az 1922 februárjában Erdély nagyobb városaiban megalakult *Zsidó Néppárt* a helyhatósági választásokat megelőzően lépett vissza.⁴⁰⁰ A visszalépéshez természetesen hozzájárult a választói névjegyzékek hiányossága, valamint az erdélyi zsidók korlátolt ismerete a román politikai viszonyokat illetően. Az 1922-es választások alkalmával az erdélyi választásra jogosult lakosság 58,3%-a ment el szavazni.⁴⁰¹

1930 helyhatósági választásain a máramarosszigeti *Zsidó Néppárt* már részt vett a megmérettetésen és jelöltjei tanácsosi tisztséghez jutottak. A máramarosi zsidó világ különállását jelzi az, hogy a Néppárt megalakítóival szemben, akik maguk is cionisták voltak, a különálló politizálás vádja merült fel. Az alakulat elnöke, Klein Artúr a helyi cionista ifjúsági hetilapnak, a *Barissziának* adott nyilatkozatában igyekezett cáfolni a vádakot és az alakulóban lévő *Zsidó Párthoz* való csatlakozásuk szándékát erősítette meg.⁴⁰²

A *Választási Blokkok* a helységenként változó közös pártlistákba kapcsolódtak be és több településen is sikerült képviselői helyet szerezniük a városi tanácsban. 1930 márciusában a nagyváradi városi tanácsba a Magyar Párttal, a Nemzeti Parasztpárttal és a Szociáldemokrata Párttal közös listán induló cionistáknak két személyt sikerült bejuttatniuk (Nussbaum Sámuel, Markovits Ignác).⁴⁰³

Az 1933. március 6-i időközi helyhatósági választásokon négy, kartell-listás zsidó jelölt (Kertész Jenő, Klein Miksa, Vigdorovits Izsó, Schwartz Márton) került be Kolozsvár 36 fős vezető testületébe.⁴⁰⁴ A kartellbe tömörült demokratikus pártoknak a leadott 8 755 szavazatból 4 684-et (24 hely) sikerült megszerezniük. 1933-ban 26 852 kolozsvári személy jogosult szavazásra, etnikai megoszlásukat viszont nem ismerjük.⁴⁰⁵ Zsidó jelöltek jutottak be a Kolozsvári vezetésbe a korábbi években is: 1926-ban (Fischer József, Kertész Jenő, Schwartz Jakab) és 1930-ban is (Fischer Tivadar, Marton Ernő, Noszin Mór, Schwartz Jakab).⁴⁰⁶ Az utóbbi alkalommal Marton Ernő révén alpolgármesteri tisztséghez jutott a nemzeti zsidóság.⁴⁰⁷

---

400 Programjához lásd: *13. és 14. sz. irat.*

401 Az 1920-as években a 750 000 romániai zsidóból mintegy 160–165 000 jogosult választásra, 1935-ben pedig a számuk 185 000-re emelkedett. ÚK 1922. február 22. 41., Bela Vago: Evreii în alegerile din România între cele două războaie mondiale. *Toladot* 1972. 2. 10., Uő: The Jewish vote in Romania between the two World Wars. *The Jewish Journal of Sociology* 1972. 2. 229–244., Iancu: Evreii din România 1919–1938... 227.

402 *Barisszia* 1930. április 25. 1.

403 *Nagyvárad* 1930. március 16. 62.

404 DANIC, Fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară. Comisia Centrală Electorală, dos 16/1933. 19.

405 Uő.

406 ÚK 1926. december 4. 268., 1927. január 4. 2. és 1930. március 15. 62.

407 Uő.

Az önálló zsidó politikai részvétel, a saját érdekek képviselésének lehetőségén túl a magyarsággal és a román hatalommal szemben megfogalmazott elkülönülést, a zsidó népesség számára pedig új politikai és szervezeti alternatíva megjelenését jelentette.

A Romániai Zsidó Párt négy alkalommal vett részt a parlamenti választásokon.⁴⁰⁸ Az első két megmérettetésen, 1931-ben és 1932-ben sikerrel járt, míg 1933-ban és 1937-ben nem érte el a bejutáshoz szükséges 2 százalékos küszöböt. A parlamenti választások megyékre lebontott adatai a zsidó szavazók területi eloszlásának megállapításához vihetnek közelebb (10. melléklet).

1931-ben és 1932-ben is több mint 24 000-en voksoltak Erdélyben a Zsidó Pártra, ami az erdélyi zsidó szavazatok 70%-ának felelt meg. Mivel nem ismerjük a választásra jogosult zsidók számát egyes településeken, megyéken belül, a zsidó-párti szavazóbázis nagyságát illetően csak becslésekre támaszkodhatunk. A Willer József magyarpárti képviselő által 1931-ben 35 000 főre becsült erdélyi zsidó szavazóbázis zsidó népességhez (193 000 fő) viszonyított arányát véve alapul (18,1%), Kolozs megyében 3100–3200, Arad megyében 1800–1900, Maros megyében 1900, Máramarosban 6 100–6 200, Biharban 5000–5 100, Szatmárban 4400 és Temes-Torontál megyében 1950–2050 választásra jogosult zsidó személy élhetett.⁴⁰⁹ A Zsidó Pártra leadott 1715 Kolozs megyei voks tehát, a megye zsidó szavazatainak 54–55%-át, a 2641 máramarosi a szavazatok 43%-át, a szatmári 3270 viszont, a zsidó szavazatok 74–75%-át jelentették. Biharban a szavazati joggal rendelkező zsidók 50%-a ütötte a pecsétet a Zsidó Pártra. Temes megyében a Zsidó Párt a lehetséges szavazatok több mint 90%-kát szerezte meg.⁴¹⁰ Az *Új Kelet* választási beszámolója szerint a Zsidó Párt tényleges szavazótábora jóval nagyobb volt, mint amit az eredmények tükröztek. A hiányos választási listák és a „hatósági terror” azonban sok zsidó szavazattól fosztotta meg a pártot. A lap állítása szerint, például Máramarosban „a zsidó szavazók nagy részét csendőrszuronyok kergették el az urnák elől”, és Borsán 800, ezzel együtt pedig Máramaros megyében 2000 zsidó szavazatot sikkasztottak el.⁴¹¹

A Zsidó Párt választási eredményeinek visszaesése 1933-ban és 1937-ben több okra vezethető vissza. A visszaélések, csalások mellett a Román Zsidók Szövetségének és a vallási zsidóságnak ellenkampánya is hozzájárult ahhoz, hogy a párt 1933-ban csak 1,29%-ot ért el. A cionista mozgalommal szembehelyezkedő, agudista irányultságú lap, a *Hoemesz*, 1933-ban például a kormánypárt (Nemzeti-Liberális Párt) mellett és a Zsidó Párt ellen kampányolt, arra hivatkozva, hogy a zsidóság mindenkori kötelessége lojálisnak lenni az államhoz és a kormányhoz: „Mi mint hitfelekezet, nem csinálunk országos, vagy városi zsidó politikát; a mi politikánkat

408 Zsidó pártok több régióbeli ország parlamenti választásain is megmérettettek: Lengyelország, Csehszlovákia, Litvánia. Mendelsohn: *The Jews of East Central Europe...* 43–63. és 229–231. Kovács: *Választói magatartás mint a nemzeti identitás mutatója...* 81–92.

409 ÚK 1931. július 2. 145.

410 MO nr. 131 din 10 iunie 1931. 5426–5452. (8. sz. melléklet)

411 ÚK 1931. június 2. 120.

szent vallásunk sarkalatos törvényei irányítják: odaadó hűség az iránt az ország iránt, az iránt a nép iránt, amelyben, amellyel együtt élünk a Mindenható akarata folytán. [...]Az ortodoxia hithűsége egyrészt, államhűsége másrészt, kezességei annak, hogy a mi vótumunk nem segít elő államellenes, kormányellenes szélsőséges irányzatokat, sehol és semmiképpen.”⁴¹²

Hasonló helyzettel találkozhatunk az 1937-es választások kapcsán is. Habár a Zsidó Párt eredményei javultak 1933-hoz képest (1,42%) és Erdélyben is 4000 szavazattal kapott többet, ez úttal sem sikerült parlamenti képviselőhöz juttatnia jelöltjeit. Az Új Kelet a sikertelenséget ismét a választási terrorral és egyes zsidó körök ellenkampányával indokolta. A lap szerint Máramarosban 2000, Szilágy megyében pedig 1000 szavazattól fosztották meg a pártot, Szatmáron és Kolozsváron pedig egyes rabbik „kormánypárti kiáltványokkal térítették el a zsidó szavazatokat”.⁴¹³ Egy másik összegzésben az Új Kelet három okot jelölt meg: 1. a Nemzeti-Liberális Pártnak kampányoló erdélyi haszid rabbik, 2. a szavazatokat elvonó baloldal, 3. a zsidó szavazókat megfélemlítő, vagy szavazati joguk gyakorlásában megakadályozó kormánypárti megyei kiskirályok (prefektusok, főszo­lga­bírók, jegyzők, falusi bírók).⁴¹⁴

Az erdélyi sékelbefizetések nagyságrendjének vizsgálata újabb támpontot nyújthat a zsidó társadalmon belül lejátszódó átalakulások vizsgálatban. Az 1918–1939 között befizetett sékelek száma évenként változott. A nagymértékű hullámnak több oka is lehet: A kezdeti lelkes időszakban az éves átlag 7 000–20 000 között mozgott, a gazdasági világválság idején és az azt megelőző években viszont 7 000 alá csökkent (1928-ban 2054 sékelt vásároltak).⁴¹⁵ A Zsidó Párt sikeres választási szereplései és a zsidóellenes állami törvénykezés (numerus clausus mozgalom, román személyzet foglalkoztatását szabályzó törvény, az Országos Magyar Párt 1937-es paktuma Octavian Goga antiszemita pártjával, az állampolgárságok 1938-as felülvizsgálata) az 1930-as évek elejétől fokozatosan növekvő tendenciát váltottak ki, amelynek hatására 1939-ben a megváltott sékelek száma 15 000 fölé emelkedett.⁴¹⁶

A külső társadalmi és politikai befolyásoló tényezők ellenére, a sékel befizetések száma jelentheti a kiindulópontot a cionista mozgalom híveinek megállapításánál. Figyelembe véve, hogy családonként egy vagy két 18. életévét betöltött személy váltott sékelt, a cionista eszmék mintegy 10–15 ezer zsidó családhoz, azaz az erdélyi zsidóság $\frac{1}{4}$ -éhez juthattak el közvetlenül. A zsidó nemzeti eszmék tényleges hatása viszont ennél lényegesen nagyobb volt. Ezt a feltételezést támasztja alá a Zsidó Pártra 1931 és 1932-ben leadott 24 ezer erdélyi szavazat is,

---

412 A Hoemesz (Igazság) Kolozsváron, majd Tordán szerkesztett (1933–1940) ortodox vallásos folyóirat volt. Hoemesz 1933. november 24. 10. (64. sz. irat)

413 ÚK 1937. december 24. 293.

414 ÚK 1937. december 28. 295.

415 Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája... 45.

416 ÚK 1920. november 4. 92. és 1920. november 24. 109., Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája... 45.

amely az országrészben élő zsidó választók 70%-ának politikai opcióját tükrözi. Ugyanebbe az irányba mutatnak az amúgy óvatosan kezelendő népszámlálási eredmények is, amelyek szerint 1930-ban az erdélyi izraeliták 92,6%-a vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, 1941-ben pedig az észak-erdélyiek 31,3%-a. A tetemes különbség, amint már említettem, többek között a mindenkori államhűség, állami lojalitás tükröződésének is tekinthető.

Összegzőképpen tehát elmondható, hogy a sékelbefizetések és a pártszavazatok alapján a két világháború közötti erdélyi zsidóság negyede a cionista mozgalomhoz szegődött, és legalább fele a zsidó etnikai önmeghatározás irányába mozdult el. A disszimiláció felerősödéséhez hozzájárult maga a királyi diktatúra bevezetése és a *Nemzeti Újjászületés Frontjának* megalakítása is. II. Károly király által létrehozott új politikai alakulatba a politikai pártok nélkül maradt kisebbségek *Népközösségeket* formálva léptek be (a király 1938. március 31-én betiltotta a politikai pártokat). A zsidók előtt viszont zárva maradt a *Front*, és a még magyar identitású zsidóság politikai értelemben is kiszorult a *Magyar Népközösségből*, azaz a magyarságból.⁴¹⁷ Ez pedig olyan folyamat betetőzését jelezte, amelynek eredményeként a magyarságtól való fokozatos elidegenedés és a zsidó öntudatra ébredés egyre nagyobb tömegeket érintett. A második világháború előestéjére feltehetően az erdélyi zsidóság többsége „magyarságát” már csak kulturális kötődésként és nem nemzeti identitásként élte meg.

---

417 A Magyar Népközösségre lásd: Horváth: Elutasítás és alkalmazkodás között... 215–237.

Mellékletek

1. Erdély zsidó népessége a megyeközpontokban és a város lakosságán belüli arányszámuk (1910, 1920)⁴¹⁸

	1910					1920				
	izraeliták		románok	magyarok	összesen	zsidók		románok	magyarok	összesen
		%					%			
Arad	6 295	9,9	10 279	46 085	63 166	5 306	8,4	12 469	39 399	62 490
Balászfalva	221	10	1560	500	2204	188	10,3	1351	201	1821
Beszterce	1441	10,8	4470	2824	13 236	2018	16,3	3716	1302	12 364
Brassó	1417	3,4	11 786	17 831	41 056	1505	3,7	12 183	15 137	40 335
Csikszereda	241	6,5	44	3591	3701	188	7	268	1957	2675
Dés	2166	18,9	2911	7 991	11 452	3224	25,7	3460	5 601	12 500
Déva	791	9,1	2417	5 827	8 654	728	10	2606	3680	7 237
Fogarás	514	7,8	2174	3357	6579	457	6,6	2900	2500	6852
Gyulafehérvár	1586	13,6	5 170	5 226	11 616	1770	18,3	5 228	2041	9 645
Kolozsvár	7 046	11,5	7 562	50 704	60 808	10 633	12,7	28 274	41 583	83 542
Lugos	1878	9,4	6 227	6 875	19 818	1774	8,8	7 621	4235	20 036
Máramaros-sziget	7 981	37,3	2001	17 542	21 370	11 026	46,5	4964	6552	23 691
Marosvásárhely	2755	10,7	1717	22 790	25 517	3246	10,4	3947	23 178	30 988
Nagyvárad	15 155	23,6	3604	58 421	64 169	17 880	26,2	8441	40 744	68 081
Oravicabánya	101	0,7	9410	941	13 645	164	1,5	7 880	345	10 800
Segesvár	217	1,8	3031	2687	11 587	204	1,7	3428	2253	11 561
Sepsiszentgyörgy	383	4,4	108	8 361	8 665	280	2,5	1337	9 345	11 189
Szatmárnémeti	7194	20,6	986	33 094	34 892	8959	15,3	4543	24 671	58 251
Szeben	1307	3,9	8824	7 258	33 489	1310	4	8 553	4291	32 748
Székelyudvarhely	256	2,4	115	9 888	10 244	163	1	211	9 653	16 192
Temesvár	6728	9,2	7566	28 552	72 555	8296	10	15 892	26 185	82 689
Torda	482	3,5	3389	9 674	13 455	701	4,6	4475	9 660	15 059
Zilah	415	5,1	529	7 477	8 062	552	5,8	1306	7 320	9 369

418 Traian Rotariu (szerk.): *Recensământul din 1910. Transilvania*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca. 1999., *Magyar Kisebbség* 1922. 2. 52–53.

2. Erdély zsidó népessége a megyeközpontokban és a város lakosságán belüli arányszámuk (1930, 1941)⁴¹⁹46

	1930					1941				
	izraeliták		románok	magyarok	összesen	zsidók		románok	magyarok	összesen
		%					%			
Arad	7801	10,1	28 537	41 161	77 181	?	?	40 677	26 798	86 674
Balázsfalva	227	4,9	3509	721	4618	?	?	7 776	566	9 036
Beszterce	2198	15,5	5 666	1363	14 128	2370	14,5	4125	7 374	16 313
Brassó	2594	4,3	19 378	24 977	59 232	?	?	49 463	15 114	84 557
Csíkszereda	268	5,5	598	3796	4807	299	4,3	36	6 765	6926
Dés	3360	22,2	5965	5234	15 110	3719	19,3	4460	13 334	19 242
Déva	914	8,6	5 318	3708	10 509	?	?	10 585	3245	15 585
Fogarasz	390	4,9	4246	2094	7 841	?	?	7 748	1383	10 482
Gyulafehérvár	1558	12,6	7862	2034	12 282	?	?	11 380	1391	15 489
Kolozsvár	13 504	13,3	34 895	47 689	100 844	16 763	15,1	9 814	9 6002	110 956
Lugos	1418	6	3630	5 397	23 593	?	?	13 362	4714	26 328
Máramaros-sziget	10 609	38,9	9658	5424	27 270	10 144	39,1	4423	15 368	25 923
Marosvásárhely	5193	13,4	9493	25 359	38 517	5693	12,6	1726	42 435	44 933
Nagyvárad	19 905	24	22 412	42 630	82 687	21 333	22,9	4835	85 383	92 942
Oravicabánya	147	1,3	8 173	467	11 248	?	?	7 865	319	10 717
Segesvár	161	1,2	4366	2896	13 033	?	?	8 723	2471	17 436
Sepsiszentgyörgy	378	3,4	2181	7 826	10 818	400	2,7	90	13 910	14 365
Szatmárnémeti	11 533	22,3	16 251	21 916	51 495	12 960	24,9	2079	48 293	52 011
Szeben	1441	2,9	18 620	6 521	49 345	?	?	33 829	4262	63 765
Székelyudvarhely	313	3,6	962	6 928	8 518	324	2,7	50	11 695	11 929
Temesvár	9368	10,2	24 088	32 513	91 580	?	?	44 349	20 090	110 840
Torda	847	4,2	7 779	9 943	20 023	?	?	21 999	6 470	30 668
Zilah	429	5,1	2115	5 614	8 340	394	4,6	708	7 756	8 546

419 Recensământ 1930, 2. XCIII-XCV., Rotariu: Recensământul din 1941... 184-311.

3. A magukat zsidó nemzetiségűnek vallók aránya az izraelita vallású lakosságon belül Erdély megyeközpontjaiban (1930)⁴²⁰

	izraeliták	zsidók	
			%
Arad	7 801	7 057	90,4
Balázsfalva	227	227	100
Beszterce	2198	2177	99
Brassó	2594	2267	87,3
Csíksereda	268	253	94,4
Dés	3360	3346	99,5
Déva	914	848	92,7
Fogaras	390	388	99,4
Gyulafehérvár	1558	1480	94,9
Kolozsvár	13 504	13 062	96,7
Lugos	1418	1387	97,8
Máramarosziget	10 609	10 526	99,2
Marosvásárhely	5 193	4828	92,9
Nagyvárad	19 905	14 764	74,1
Oravicabánya	147	101	68,7
Segesvár	161	146	90,6
Sepsiszentgyörgy	378	281	74,3
Szatmárnémeti	11 533	10 693	92,7
Szeben	1441	1308	90,7
Székelyudvarhely	313	283	90,4
Temesvár	9 368	7171	76,5
Torda	852	847	99,4
Zilah	429	411	95,8

420 Recensământ 1930, 2. XLII-XLIII.

4. A zsidó össznépesség az erdélyi megyékben és székhelyeiken összesen (1930)⁴²¹

Megye és székhely	zsidók			
	nemzetiség	vallás	jiddis anyanyelv az izraelita vallásúak körében	
Alsó-Fehér	2995	3101	1751	56,4
Arad	9 048	10 021	1002	10
Bihar	21 982	27 807	7 497	26,9
Brassó	2438	2778	615	22,1
Csík	2383	2525	1413	55,9
Fogaras	442	445	58	13
Háromszék	714	949	175	18,4
Hunyad	4662	4829	2268	46,9
Kisküküllő	1631	1705	932	54,6
Kolozs	17 163	17 655	9 949	56,3
Krassó	603	725	53	7,3
Máramaros	33 828	34 089	33 239	97,5
Maros	9 959	10 490	6 344	60,4
Nagyküküllő	1061	1104	511	46,2
Naszód	6 339	6 375	5 915	92,7
Szamos	10 546	10 619	9 709	91,4
Szatmár	23 967	25 370	16 772	66,1
Szeben	1400	1537	691	44,9
Szilágy	13 380	13 754	9 501	69
Szörény	2160	2329	85	3,6
Temes-Torontál	8 485	10 989	619	5,6
Torda	2224	2233	1557	69,7
Udvarhely	1289	1404	619	44

421 Recensământ 1930, 2. XXXII-XXXV., LVIII-LXI., LXXXIV-LXXXVII.

5. A héber/jiddis anyanyelvűek aránya az észak-erdélyi izraelitákon belül vármegyéenként (1941)⁴²²

	anyanyelv		izraelita
	héber / jiddis		
Beszterce-Naszód	4016	62,5	6 420
Bihar	2027	6,9	29 316
Csík	266	12,7	2 082
Háromszék	15	1,8	793
Kolozs	1173	6,1	19 100
Máramaros	32 789	82,8	39 590
Maros-Torda	1650	15,8	10 430
Szatmár	4482	16,1	27 797
Szilágy	1556	18,6	8 339
Szolnok-Doboka	4 517	43,1	10 478
Udvarhely	47	5,7	823

6. Az erdélyi zsidó lakosság megoszlása egyes foglalkozási ágakon belül (1930)⁴²³

	Történelmi Erdély		Bánság		Partium		Erdély összesen	
		%		%		%		%
Összesen	78 626	100	11 248	100	88 825	100	178 699	100
Óstermelés	4564	5,8	219	1,9	11 640	13,1	16 423	9,1
Bányászat	347	0,4	25	0,2	119	0,1	491	0,2
Ipar	22 335	28,4	2603	23,1	22 197	24,9	47 135	26,3
Kereskedelem és hitel	32 297	41	5 039	44,7	29 800	33,5	67 136	37,5
Szállításügy, távközlés	1947	2,4	187	1,6	2874	3,2	5 008	2,8
Közhivatalok	6 755	8,5	906	8	5 979	6,7	13 640	7,6
Szabadfoglalkozású pályák, szolgáltatások	8 371	10,6	1790	15,9	13 473	15,1	23 634	13,2
Ismeretlen	2010	2,5	479	4,2	2743	3	5 232	2,9

422 1941. évi népszámlálás... 6–8., Gyémánt: The Jews of Transylvania... 110., Vö.: Kepecs: A zsidó népesség száma... 30–33.

423 Recensământ 1930, 7. LXVII–LXXXIX.

7. A zsidó lakosság foglalkozási megoszlása és az össznépességhez viszonyított aránya egyes ágazatokon belül Erdélyben (1930)⁴²⁴

		Össze- sen	Öster- melés	Bányá- szat	Ipar	Keres- kede- lem és hitel	Szállí- tásügy, táv- közlés	Köz- hiva- ta- lok	Szabad- foglal- kozású pályák, szolgál- tatások	Isme- retlen
Törté- nelmi Erdély	összla- kosság	3 217 988	2 284 419	58 238	342 516	105 931	77 761	144 450	190 639	14 034
	zsidók	78 626	4564	347	22 335	32 297	1947	6 755	8 371	2010
	%	2,4	0,1	0,5	6,5	30,4	2,5	4,6	4,3	14,3
Bánság	összla- kosság	939 058	615 382	13 244	127 259	33 070	25 209	40 098	79 731	5 058
	zsidók	11 248	219	25	2603	5 039	187	906	1790	479
	%	1,1	0,03	0,1	2	15,2	0,7	2,2	2,2	9,4
Par- tium	összla- kosság	1 390 417	965 475	9 474	147 952	57 950	37 736	61 487	99 408	10 935
	zsidók	88 825	11 640	119	22 197	29 800	2874	5 979	13 473	2743
	%	6,3	1,2	1,2	15	51,4	7,6	9,7	13,5	25
Erdély össze- sen	összla- kosság	5 547 463	3 865 276	80 956	617 727	196 951	140 706	246 035	369 778	30 027
	zsidók	178 699	16 423	491	47 135	67 136	5 008	13 640	23 634	5 232
	%	3,2	0,4	0,6	7,6	34	3,5	5,5	6,3	17,4

8. A Zsidó Pártra leadott erdélyi szavazatok, 1931–1937⁴²⁵

Megyék	Zsidó Pártra leadott szavazatok			
	1931	1932	1933	1937
Alsó-Fehér	623	546	498	483
Arad	1378	1387	1144	1248
Bihar	2575	2083	1528	2930
Brassó	291	343	319	275
Csik	0	343	0	207
Fogarás	0	0	0	0
Háromszék	0	0	0	0
Hunyad	707	726	0	593
Kisküküllő	388	321	229	236
Kolozs	1715	1514	1211	1406
Krassó	0	90	95	0
Máramaros	2641	3750	533	1483
Maros	1549	1414	872	1094
Nagyküküllő	242	194	226	286
Naszód	1037	859	672	816
Szamos	1605	1602	686	974
Szatmár	3270	3243	1689	2290
Szeben	328	255	261	243
Szilágy	2422	2302	1792	1231
Szörény	650	578	707	632
Temes-Torontál	1912	2017	1973	1864
Torda	465	427	311	272
Udvarhely	382	330	151	144
Erdélyben összesen	24 180	24 324	14 897	18 707
Romániában összesen	64 193 (2,38%)	67 582 (2,26%)	38 565 (1,29%)	43 681 (1,42%)

425 A 0-val jelölt megyékben a Zsidó Párt nem állított listát. Források: MO nr. 131 din 10 iunie 1931. 5426–5452., nr. 173 din 26 iulie 1932. 4470–4599, nr. 300 din 29 decembrie 1933. 7943–8071., nr. 301 din 30 decembrie 1937. 9716–9835.